tarih çevresi

İki Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

PROF. DR. YILMAZ KURT ARMAĞAN
ÖZEL SAYISI
KASIM 2023

www.tarihcevresi.com

ISSN 1303-3876

Prof. Dr. Yılmaz KURT Özgeçmişi

Yabanâbâd Kazası Kişi ve Yer Adları

XVI. Yüzyılda Adana Sancağı Yer Adları

Osmanlı Toprak Yönetim

Ramazanoğulları Beyliği

Diyarbekir Sancağı Yer Adları

Prof. Dr. Yılmaz Kurt ile Söyleşi

Osmanlı Arşivlerinde Bulduğumuz Şüpheli Belgeler Üzerine

Konya Tropikal Kelebek Bahçesi'nde

Renklerin

Ahengi Sizleri Bekliyor

SELÇUKLU BELEDİYESİ

KONYA TROPİKAL KELEBEK BAHÇESİ

tarih çevresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

PROF. DR. YILMAZ KURT'A
ARMAĞAN ÖZEL SAYISI
KASIM 2023

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Ogün Nuri TAŞ

Yayın Yönetmeni
Nesim ŞEKER

Yayın Kurulu
Doç. Dr. Nesim ŞEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŞ, Doç. Dr. Umut ÖZGÜR.

İrtibat
Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35
tarihdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ Üniversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master Öğrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

MT PROMASYON MATBAA
Tel: 0312 384 76 15

İçindekiler

Prof. Dr. Yılmaz KURT Özgeçmişi.....3

Yabanâbâd Kazası Kişi ve Yer Adları.....9

XVI. Yüzyılda Adana Sancağı Yer Adları.....22

Osmanlı Toprak Yönetim.....31

Ramazanoğulları Beyliği.....39

Diyarbekir Sancağı Yer Adları.....49

Prof. Dr. Yılmaz Kurt ile Söyleşi.....58

Osmanlı Arşivlerinde Bulduğumuz

Şüpheli Belgeler Üzerine.....67

Prof. Dr. Yılmaz KURT

Yılmaz Kurt, 1966 yılında Osmaniye Lisesi'ni, 1971 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. İstanbul, Kırşehir ve Ankara'da öğretmenlik yaptı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalından 1983 yılında mezun oldu.

1984 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nde Osmanlıca Okutmanı olarak göreve başladı. 1986 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans programını ve 1992 yılında "XVI. Yüzyıl Adana Tarihi" isimli doktora tezi ile Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nü başarı ile bitirdi.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1994 yılında Yrd. Doç.; 2003 yılında Doç.; 2009 yılında Prof. olarak atandı. Osmanlı Arşiv Metinleri, Osmanlı Diplomatikası, Osmanlı Tarihi II (1600-1800) derslerini verdi. 2009-2015 yılları arasında Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü görevini yürüttü.

10 Ocak 2016 tarihinde yaş haddinden emekli oldu ve çalışmalarını özel olarak sürdürmeye başladı.

Yazar, Çağrı ve Ceren'in babası; Lara, Kerem İlbey, Selcen İlbike, Gökçe Ada ve Mavi Tuna'nın dedesidir.

Yazarın yayınlanmış kitap ve makalelerinden bazıları:

* Osmanlıca Dersleri I, 28. Bs., Ankara 2021, Akçağ Yay.

* Osmanlıca Dersleri II, 10. Bs., Ankara 2020, Akçağ Yay.

* Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-vukû'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi, c.I-IV, 2. Bs., Akçağ Yay., Ankara 2014.

* Sokollu Mehmed Paşa, C. I-II, Akçağ Yayınevi, Ankara 2017

* Çukurova Tarihinin Kaynakları VI 1572 Tarihli Sis (Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014 (Ertan Ünlü ile birlikte).

* Çukurova Tarihinin Kaynakları II 1547 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara 2005, Türk Tarih Kurumu Yay.

* Çukurova Tarihinin Kaynakları III 1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara 2005, Türk Tarih Kurumu Yay.

* Çukurova Tarihinin Kaynakları I 1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara 2004, Türk Tarih Kurumu Yay.

* "Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri I", Belgeler, Ankara 2001, s.85-187, TTK Yay.

* "Osmanlı Toprak Yönetimi", Osmanlı, 3, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 59- 73.

* Koçi Bey Risalesi, Hazırlayan: Yılmaz Kurt, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 1997.

* Menemencioğulları Tarihi, Akçağ Yay., Ankara, 1997.

* "Adana Sancağı Kişi Adları", A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XV/26 (1991), s. 169-252.

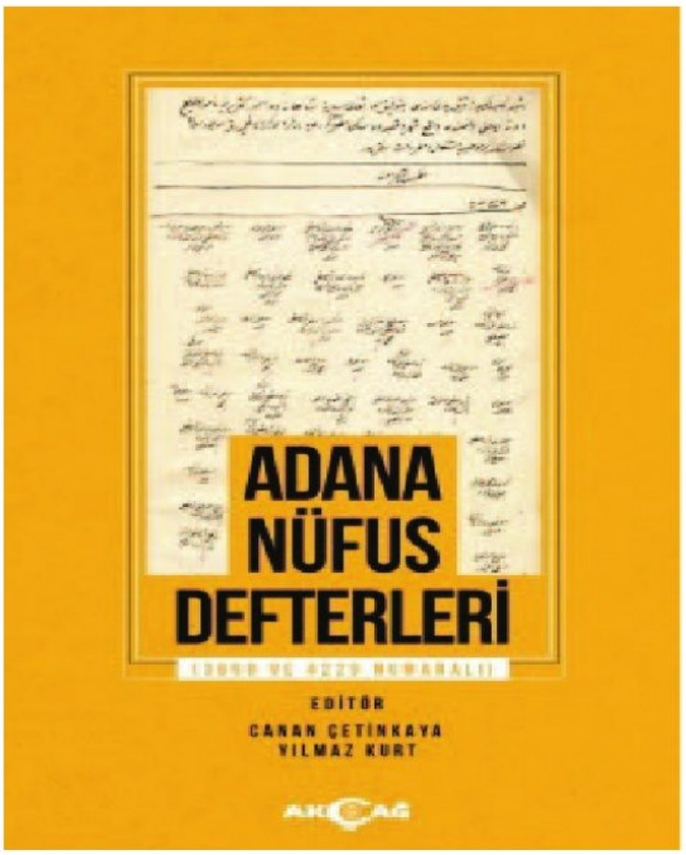
Yılmaz Kurt eşi Hatice Kurt ile

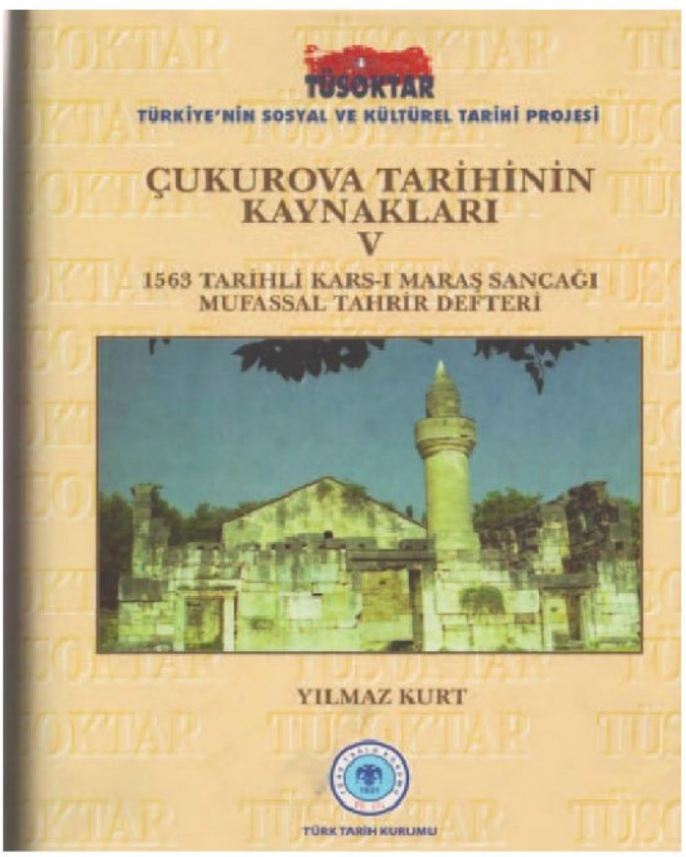

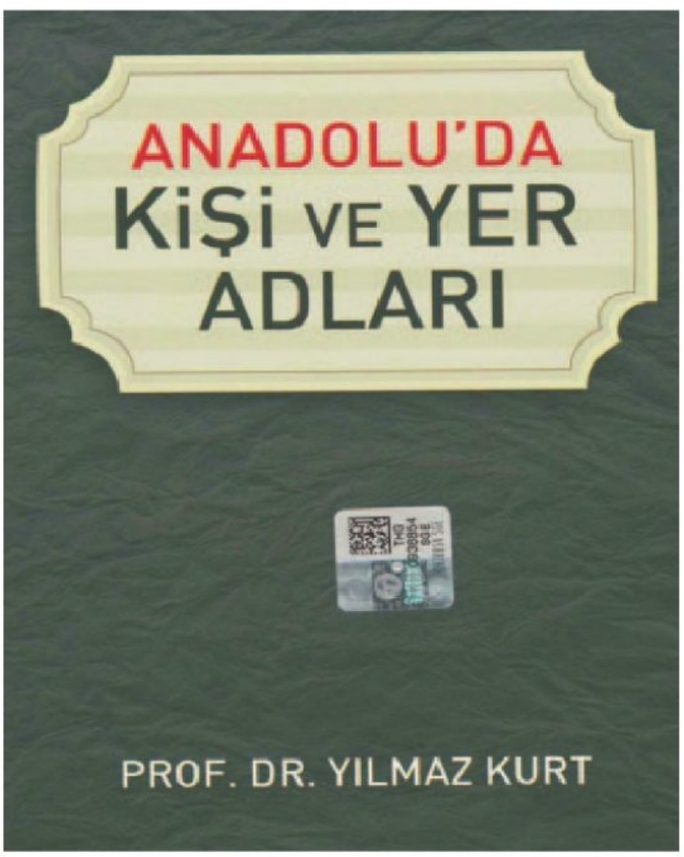
Hocamız eski öğrencileri ile birlikte: Prof. Dr. Alpaslan Demir, Prof. Dr. Sezai Balcı ve Prof. Dr. Murat Keçiş ile birlikte bir sempozyum arasında.

Hocamız ve torunları:
Mavi Tuna Kurt ve Gökçe Ada Kurt ile

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

GÜLLÜ, RAMAZAN ERHAN
1895-1896 Ermeni İsyanlarının Osmanlı Vilayet İdaresine Etkileri -Halep Örneği- 1

İBRAHİMZADE, KEMAL
Rus Ressamı Gavrila Sergeyev'in İstanbul Manzaraları 33

KARABELAS, NİKOS D.
Ottoman Fortifications in Preveza in 1792
the First Phase of the Castle of İç Kale 47

KIZILER, HAMDİ
Osmanlılarda İlk Yerel Manevi Oluşumu: Hacı Bayram Veli ve Bayramiyye
Eksiliğinin Anadolu'ya Etkisi 67

NAKİ, EMRAH
İspanyol Casusu Juan De Briones'in İstihbarat Raporu ve 1578-1579 Osmanlı'nın
İran Seferine İlişkin Verdiği Bilgiler 81

ÖZCAN, UĞUR
II. Abdülhamid'in Diplomasisinde Yüksek Topuklar:
Karadağ Prensesi Milena ve Sultan Abdülhamid 113

ÖZTÜRK, MUSTAFA-AHMET AKSIN
Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nin
Venedik'e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631) 141

YÜKSEL, AHMET
Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur 171

ZEYREK, SUAT
II. Meşrutiyet'in Ilanı Üzerine Bazı Ülkücüler: Darbe mi? Devrim mi? 201

KİTAP TANITIMI

ORUÇ, HATİCE
Matija Mažuranić, Bosna'ya Bir Bakış Yahut Bir Hırvat Vatandaşının 1839-40 Yılları
Arasında O Eyalete Kısa Bir Yolculuğu (Osmanlı Dönemi Bosnasına Dair Bir Seyahatname).
Hazırlayanlar: Ekrem Čaušević, Tatjana Paić-Vukić, Ayla Hafız Küçükusta, Balkan
Türkoloji Araştırmaları Merkezi. Prizren 2011, XXV+77 sayfa+ Haritsa 229

HABERLER

KURT, YILMAZ
Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu'nun Ardından 243

ISSN: 1019-460X

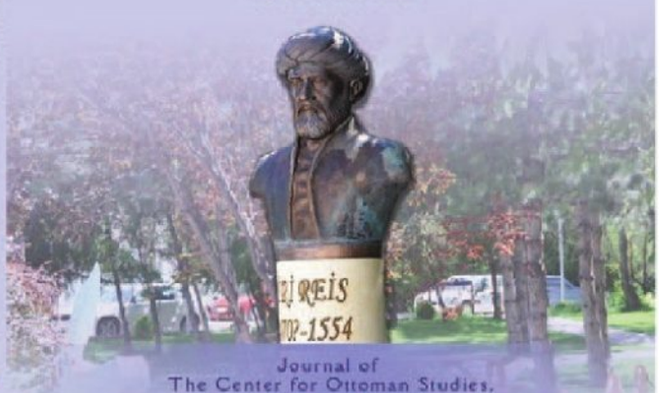
OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of The Center for Ottoman Studies

OTAM
32

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi

OTAM

Sayı: 32 / Güz 2012

Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University

ANKARA - 2013

Foto Yılmaz Kurt Osmaniye Dede Korkut Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri ve öğrencisi Ar. Gör. Şaban Yalkın ile bir konferans sonrası.

Yabanâbâd Kazası Kişi ve Yer Adları/ Anthroponyms and Toponyms of Yabanâbâd District *

Prof. Dr. Yılmaz KURT

ÖZET

Bu tebliğde 1523 tarihli Ankara Mufassal Tahrir Defteri'ne dayalı olarak *Yabanâbâd* kazâsı kişi ve yer adları üzerinde durulacaktır. Bugünkü *Kızılcahamam* ve *Çamlıdere* çevresini içine alan Yabanâbâd kazâsında 1523 tarihinde 86 köy yerleşimi bulunmaktaydı. *Akça Kilise, Saraycık, Karaca Ağaç, Demirci Viranı, Ayvacık, Timurlar (Demirler), Kınık, Alpagud* gibi tamamen Türkçe adlar taşıyan bu köy isimlerinin incelenmesinden önemli bulgulara ulaşılabilmektedir. Bu köylerde yaşayan yaklaşık 3.113 vergi mükellefine ait erkek en çok *Mehmed, Ali, Ahmed* ve *Mustafa* gibi adlarla çağırılmaktaydı. Bölgede öne çıkan isimler ise *Balı, Piri* ve *Cafer* isimleri olmuştur. Bölgede mezhep etkisine ve ihtida izlerine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kızılcahamam, Çamlıdere, Yabanâbâd, Ankara, Onomastik.

ABSTRACT

In this presentation, anthroponomys (personal names) and toponyms of *Yabanâbâd* district as they appear in the Ottoman detailed cadastral register of Ankara dated 1523 will be dealt with. There were 86 village settlements in 1523 in *Yabanâbâd* district, which includes today county of *Kızılcahamam* and of *Çamlıdere* environs of Ankara. Examination of these village names, which are completely Turkish such as *Akça Kilise, Saraycık, Karaca Ağaç, Demirci Viranı, Ayvacık, Timurlar (Demirler), Kınık, Alpag*ud, will reveal important findings. The most common adult male names were *Mehmed, Ali, Ahmed* and *Mustafa* among the recorded tax payer of 3.113 in these village settlements. The names of *Balı, Piri* and *Cafer* became prominent in the region. The influence of religious sect and conversion are not encountered in the region.

Key words: Kızılcahamam, Çamlıdere, Yabanâbâd, Ankara, Onomastic.

Bu tebliğde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan TD.117 numaralı H. 929/ M. 1523 tarihli Ankara Mufassal Tahrir Defteri[1] verilerine dayalı olarak Yabanâbâd kazâsı kişi ve yer adları değerlendirilecektir.

Yabanâbâd kazâsı bugünkü *Çamlıdere* ve *Kızılcahamam* ilçelerini kapsamaktadır. Ankara üzerine yapılan bir doktora tez çalışmasında *Yabanâbâd* kazâsının 1523 yılındaki toplam vergi nüfusu 2249 hâne (evli), 1251 bekâr ve 87 muâf olmak üzere 3.587 kişi olarak verilmiştir[2]. Bir başka çalışmada kazâ nüfusu 1.795 hane ve 1.032 mücerred yani bekâr olmak üzere 2.827 kişi olarak gösterilmiştir[3]. Bizim bilgisayara girdiğimiz kişi adları veri tabanında ise 3.113 kişi görülmektedir[4].

* Yılmaz Kurt, "Yabanâbâd Kazası Kişi ve Yer Adları" *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. I, Editörler: Yılmaz Kurt, Ertan Ünlü, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2012, s. 217-233.

[1] Tahrir Defterleri nüfus ve arazi sayımı için düzenlenmiş vergi defterleridir. Bu defterlerde her bir kişi baba adıyla birlikte *Ali veled-i Hasan*; *Mehmed veled-i o*; *Ömer birâder-i o*" şeklinde yazılmakta, ayrıca evli veya bekâr olduğu belirtilmektedir. Kadınlar ve çocuklar vergi vermedikleri için bu defterlerde yer almamaktadır. Bu yüzden biz bu defterlerden sadece yetişkin erkek nüfus hakkında bilgi alabilmekteyiz.

[2] Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 99. Kıymetli öğrencimiz Yrd. Doç. Dr. Emine Erdoğan'a Doktora tezini ve Tahrir defterlerinin birer nüshasını bana vermek inceliğini gösterdiği için teşekkür ederim.

Bilgisayara girilirken kişi adları ayrı, baba adları ayrı sütünlarda girilmiş ve ayrı ayrı saydırılarak yüzdelik oranları tespit edilmiştir[5]. Baba adlarında mükerrerliği önlemek için kardeş olan kişiler için tek baba adı girilmiştir.

Vergi mükellefi olarak kayıtlı toplam 3.113 kişinin 501 ayrı adla çağırılmakta oldukları görülmektedir. Bu kişilerin babaları olan 2.161 kişi ise 417 ayrı adla anılmaktaydılar.

İlk tablomuz olan en çok kullanılan adlar tablosuna baktığımızda Kızılcahamam ve Çamlıdere'de en yaygın olarak kullanılan adın *Mehmed* olduğu görülmektedir. Daha sonra sırayla *Ali, Ahmed, Mustafa* ve *Mahmud* isimleri gelmektedir. Bu sıralama XVI. Yüzyıl Anadolusunda ortak bir tablo gibidir. Anadolu insanı peygamberlerine olan sevgi ve bağlılıklarını *Muhammed*'i *Mehmed* yaparak yüzlerce yıl yaşatmıştır. 1974 yılında bile Üniversite giriş sınavına katılan erkek öğrencilerin en çok kullandığı ad yine *Mehmed* idi[6]. Bazı yörelerde o yörede ün kazanmış büyük şeyh, derviş veya komutanlar dolayısıyla bazı isimler öne çıkabilmektedir. Örnek olarak Kastamonu yöresinde *Şa'ban* ismin en çok kullanılan ilk 10 isim arasına *Şeyh Şa'bân-ı Velî* dolayısıyla girebilmiştir[7]. Adıyaman'da *Ebuzer (Abuzer)*; Tunceli'de *Hıdır*; Kahramanmaraş'da *Ökkeş (Ökkâşe)* isimleri şehrin tarihi ile bütünleşmiş gibidir. Kızılcahamam kazâsına baktığımızda bu şekilde öne çıkan iki isim 11. sırada yer alan *Balı* ve 12. sırada yer alan *Piri* isimleridir.

Balı adı çoğu zaman yanlış olarak *Bâlî* şeklinde telaffuz edilmekte ve bu şekliyle anlamı da saptırılmış olmaktadır. *Bâlî* Farsça'da "eski, köhne" anlamındadır. *Balı* ise bildiğimiz "bal" kelimesinden gelmekte ve çoğu zaman *"Şeyh Balı, Dede Balı, Ede Balı"* veya *"Balı Şeyh"* şeklinde kullanılmaktadır. Aslında *Balı* ismi Anadolu'dan çok Rumeli Türkleri arasında tercih edilen bir isimdir. Nitekim XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Niğbolu Sancağında *Balı* isminin kullanım oranı %1,646- 1,633 olarak tespit edilmiştir[8]. Oysa Adana sancağında 1572 yılında *Balı* ismi ilk 60 isim arasında yer almamakta, 20.330 kişiden sadece 20 kişi tarafından kullanılmakta (%0,295), baba neslinde ise bu sayı 3 kişiye düşmektedir[9]. Bursa Sancağında *Balı* isminin kullanımı Adana'ya kıyasla daha yüksek olmasına rağmen Rumeli'deki kadar yüksek değildir (%1,018- 1,049)[10]. Anadolu'nun tam ortasında *Balı* isminin en çok kullanılan 11. isim olması *"çıtak"* kelimesi arkasındaki tarihi rivayetlerin doğruluğunun bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Yöredeki beyaz tenli, sarışın, yeşil gözlü insanlar da Rumeli'den göçün ayrı bir kanıtı gibidir. *Balı* adının sadece Yabanâbâd kazâsında değil, tüm Ankara sancağında da ayrı bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemden yaklaşık 50 yıl sonra hazırlanmış olan Ankara'ya ait 979/1571 tarihli 74 numaralı Mufassal Defterde 26.850 vergi mükellefi erkek kayıtlı olup, bunlar arasında *Balı* isminin 346 kişi ile (%1,289) 15. sırada yer aldığı görülmektedir[11].

Piri adının bölgede öne çıkmasının tarihi bir arka planı olup olmadığını bilemiyoruz. *Piri* adının sanki bölgede ayrı

---

[3] Ahmet Nezihi Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, Ankara 1999, s. 53.

[4] 1523 tarihli bu defterin verileri 1530'lara tarihlenen 438 numaralı Muhasebe Defteri'nde aynen kullanılmıştır. Yabanâbâd için Bkz.: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/ 1530), I, Kütahya, Kara-hisâ-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları,* Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 1993, s.407 vd.

[5] Excel verilerini almamızda yardımını esirgemeyen Prof.Dr. Mesut Elibüyük hocamıza; harita hazırlanmasında emek harcayanYüksek Lisans öğrencimiz Kibar Taş'a ve verilerin bilgisayara aktarılmasında ve her zaman büyük yardımlarını gördüğüm Ar.Gör. Ertan Ünlü'ye teşekkür borçluyum.

[6] Aydın Köksal, *Dil ve Ekin*, Ankara 1980, s. 211.

[7] Jülide Akyüz, *Kastamonu Sancağı Kişi Adları*, DTCF Tarih Bölümü Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 10. Şaban adı, kişi neslinde 992 kişi tarafından (% 2, 845) kullanılmaktaydı.

[8] Nurtaç Köymen, *Niğbolu Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1992, s. 40.

[9] Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/ 26 (1992), s. 199.

[10] Ahmet Demir, *Bursa Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1993, s. 17.

[11] Özgül Öztürk, *Ankara Sancağı Kişi Adlarının Değerlendirilmesi*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1993, s. 33; İlhan Aksoy, *Ankara Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1993.

bir önemi var gibidir. *Piri* adı 53 kişi tarafından (%1,698) kullanılırken *Pir Ahmed* 18 kişi tarafından, *Pir Ali* 17 kişi tarafından kullanılmaktaydı. Pir Dede ve *Pir Gaib* isimleri de özel bir anlam taşımakta gibidir. Bunların dışında *Pir Budak, Pir Hacı, Pir Hasan, Pir Hoca, Pir Kadem, Pir Mehmed, Pir Mezid, Pir Nazar, Pir Ömer, Pir Veli* isimleri de sanki bölgede *Pir* isminin özel bir anlamı olduğunu düşündürmektedir. Bunlardan ayrı olarak *Pirce, Pirli, Pirceli* gibi kişi adları *Piri* ismi ile birlikte değerlendirildiğinde *Piri* isminin bölge için önemini daha iyi ortaya koymaktadır. *Piri* adı baba neslinde 12 kişi tarafından kullanılmakta olduğuna göre bu ismin XVI. Yüzyılın başlarında bölgede yaygınlık kazanmaya başlamış olduğunu söyleyebiliriz.

En çok kullanılan isimler listesinde 15. Sırada yer alan *Cafer* ismi de baba neslinde 0,416 oranında (9 kişi) kullanılmakta iken kişi neslinde 1,346 oranında (42 kişi) kullanılmaya başlanmış, başka bir deyişle kullanım oranı 3 kat artmıştır. Oysa Adana'da 1572 yılında *Cafer* adı 24 kişi tarafından (% 0, 118)[12]; Bursa Sancağında 188 kişi (% 0,778); Karahisar-ı Sahib /Afyonkarahisar Sancağında 315 kişi (% 0,851) tarafından kullanılmaktaydı[13]. Ankara sancağı içerisinde *Cafer* adının 168 kişi tarafından (% 0,626) tarafından kullanılmış olması[14] Kızılcahamam-Çamlıdere yöresinde *Cafer* adının öne çıkmasına sebep olan bir kişinin varlığını düşündürmektedir.

TABLO 1: En Çok Kullanılan Kişi ve Baba Adları.
(% 1 ve yukarı)

	ADLAR	KİŞİ		BABA	
		Sayı	%	Sayı	%
1	Mehmed	125	4,005	82	3,795
2	Ali	121	3,877	74	3,424
3	Ahmed	98	3,140	44	2,036
4	Mustafa	94	3,012	71	3,286
5	Mahmud	86	2,756	30	1,388
6	Yusuf	78	2,499	73	3,378
7	Musa	70	2,243	74	3,424
8	Veli	70	2,243	27	1,249
9	Hasan	65	2,083	34	1,573
10	İbrahim	60	1,922	42	1,944
11	Balı	59	1,890	18	0,833
12	Piri	53	1,698	12	0,555
13	Hamza	49	1,570	57	2,638
14	Süleyman	44	1,410	37	1,712
15	Cafer	42	1,346	9	0,416
16	Hüseyin	37	1,186	18	0,833
17	Hızır	36	1,153	31	1,435
18	İsa	35	1,121	41	1,897
19	Yakub	35	1,121	29	1,342
20	Murad	34	1,089	20	0,925
21	Halil	33	1,057	22	1,108
22	İlyas	33	1,057	29	1,342
23	İskender	33	1,057	15	0,694
24	Hacı	32	1,025	18	0,833

[12] Y. Kurt, "Adana Sancağı Kişi Adları", s. 203.
[13] Hatice Oruç, *Karahisar-ı Sahip /Afyonkarahisar Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 26.
[14] İ. Aksoy, *Ankara Sancağı Kişi Adları,* s. 16.

İkinci derecede yaygın olarak kullanılan (% 0,999- 0,500) adlar içerisinde *Sevindik, Çalapverdi, Ayvad, Emir, Emir Şah* ve *Elvan* isimleri dikkat çekmektedir. *Sevindik, Avunduk, Güvendik, Beğendik* gibi Türkçe fiillerden yapılan bu güzel isimler günümüzde çok daha az kullanılıyor. Aileye yeni bir oğul gelince herkes sevinir ve çocuğa bu sevinci göstermek için *Sevindik* adı konulur. Yeni doğan çocukla avunulur ve çocuğun adı *Avunduk* olur.

Baba ve oğul neslindeki isimlerin kullanım oranlarını karşılaştırdığımızda en yüksek oranda artan isim *Emir Şah* olarak karşımıza çıkmaktadır. Baba neslinde sadece 1 kişi tarafından kullanılan *Emir Şah* adı oğul neslinde 17 kişi tarafından (% 0,545) kullanılmaya başlanmıştır. Bu oranda yüksek olmasa da *Cafer, Üveys, Çalabverdi, Pir Ahmed, Pir Ali* gibi isimleri kullanım oranlarında artış olduğu tespit edilmektedir. Aslında *Mehmed, Ali, Ahmed* gibi Arapça kökenli İslâmi adlarda XVI. Yüzyıl boyunca belirli bir artış olduğunu, buna karşılık *Balı, Sevinç, Güvendik, Ürkmez, Karaca* gibi Türkçe kökenli adlarda azalma olduğunu daha önceki çalışmalarımızda tespit etmiştik. Yukarıda *Emir Şah, Çalapverdi, Cafer* gibi adlardaki artış daha çok bu yöreye has sebeplere dayanıyor olmalıdır.

Defterde yer alan çok güzel Türkçe isimlerden bir kısmını burada vermek isteriz: *Acar, Acun, Armağan, Aydın, Aydoğmuş, Beğendik, Beytemür, Budak, Demir, Duman, Durak, Esenlü, Göçeri, Gökçe, Gönül, İlbeyi, İlpaşa, Karaca, Korkmaz, Saltık, Sevinç, Sevindik, Şahin, Tabdık, Yaylabeyi.*

Tahrir Defterleri bize aile büyüklüğü ve dolayısıyla nüfusun genç mi yoksa yaşlı mı olduğu konusunda da bilgi vermektedir: 1523 yılında Saraycık köyünde yaşamakta yarım çiftlik yer ekip biçmekte olan *Balı* isimli köylünün babası *Hamza* bu tarihten önce ölmüş bulunuyordu. Balı'nın toplam kaç çocuğu olduğunu tam olarak bilemesek de o sırada vergi verecek yaşta bulunan iki oğlundan birincisine Pir Hasan, ikincisine *Emir Hasan* isimlerini vererek belki dedesinin ruhunu şad etmiş, belki de sadece güzel bir kafiye tutturmuştu[15].

El Viran köyünde yaşayan ve yarım çiftlikten az yer ekip biçen *Emir* oğlu *Gaib* ise üç yetişkin erkek evlada sahipti. Bunlardan en büyükleri olan *Murad* evli olduğu halde *Kulu* ile *Ali* henüz evlenmemişlerdi[16]. Yine aynı köyde yaşayan *Salih*'in oğlu *Balı* ise çocuk bakımından daha zengindi. Balı'nın ikisi evli ve ikisi bekâr olmak üzere yetişkin yaşta 4 oğlu bulunmaktaydı. Bunlara da sırasıyla *Hızır, İlyas, Adil* ve *Şehzaman* isimlerini vermişti. Balı'nın ergenlik yaşında başka erkek çocuğu olmasa bile, bir bu kadar da kız çocuğu olduğunu düşünecek olursak 8 çocuk babası olduğunu söyleyebiliriz.

Karaca Ağaç köyünde sadece 12 kişi yaşamaktaydı. Bunlardan *Mehmed*'in babası *Hüseyin* tahrirden önce rahmet-i Rahman'a kavuşmuştu. *Mehmed* birinci oğluna *Hasan* ismi vermişken ikinci oğluna *Hüseyin* ismini vermişti. Öyle sanıyoruz ki *Hüseyin* dedesinin ölümünden sonra doğmuş ve dedesinin ismi kendisine verilmişti. Daha sonra doğan iki erkek çocuğa da *Bulgar* ve *Mustafa* isimleri uygun bulunmuştu[17]. Köyde yaşayan diğer 7 yetişkin erkek ise 3 farklı aileden idiler.

Dere köyünde yarım çiftlik yer eken *Hacı*'nın oğlu *Musa*'nın da *Ömer, Bayezid, Mustafa* ve *Ali* isminde hepsi de bekâr olan 4 oğlu bulunmaktaydı[18].

Otacı köyü sakinlerinden *Seydi* isimli müteveffanın *Receb* adındaki yarım çiftlik yer eken oğlu ise *Mehmed, Ramazan,*

[15] TD.117 (1523), s. 307.
[16] TD.117 (1523), s. 308.
[17] TD.117 (1523), s. 310.
[18] TD.117 (1523), s. 311.

Ümmet, Yakub ve *Vakıf* adlarında 5 yetişkin erkek çocuğa sahipti. Bu çocukların kaç anneden doğduklarını bilemiyoruz ama hepsinin bekâr olduklarına bakacak olursak Receb'in birden fazla eşinin olabileceğini ve bölgenin genç bir nüfusa sahip olduğunu düşünebiliriz[19]. Yine Otacı köyünde yaşayan *Resul* oğlu *Mustafa'*nın ise *Musa, Piri, Pir Ali, Tur Ali, Turahan* isimli biri evli dördü bekar 5 yetişkin oğlu defterimize kayıtlı bulunmaktaydı.

Bir de tahrir kayıtlarında izini ve etkisini sürmek istediğimiz iki tarihî isim *Şeyh Ali Semerkandî* ve *Turasan Bey*'dir.

Şeyh Ali Semerkandî, Semerkand'a nisbet edilmesine rağmen rivayete göre Hz. Ömer soyundan imiş. 1400'lü yılların başında bugün Çamlıdere içerisinde kalan *Kuzviran* köyünde bir cami ve bir zaviye yaptırmış ve bir değirmenin yarım hissesini vakfetmiş. 1463 yılı kayıtlarında Şeyh artık ölmüş ve adı belirtilmeyen oğlu vakfın mütevellisi olmuştu. Çamlıdere bu cami ve zaviye etrafında oluştu ve vakıf muafiyetinden yararlanarak gelişti[20]. 1914 yılına, yani I. Dünya Savaşı çıkıncaya kadar bu muafiyetler sürdü[21]. Ali Semerkandi'nin çevredeki etkisini onomastik açıdan araştırdığımızda *Ali* ismi her yörede ilk 10 isim arasında olduğundan kesin bir sonuç çıkarmamız mümkün olmuyor. *Ali* ismi *Mehmed* isminin ardından ikinci sıraya yerleşmiş olması Yabanâbâd için özel bir durum olmayıp hemen hemen bütün sancaklarda gördüğümüz bir olgudur. Dolayısıyla Ali Semerkandî'nin yöredeki etkisini bu yolla tam olarak ortaya koyamıyoruz. Defterimizde, Şeyh Ali ismini taşıyan sadece birer kişi görülmektedir.

Turasan Bey bin Duman Ağa, XV ve XVI. yüzyıl arşiv belgelerinde adına rastladığımız bir mülk ve vakıf sahibi beydir. *Akçakavak, Virancık, Firuz, Bağviran, Gümele, Kuzviran, Ağcain, Pazar, Sarıbulak* köylerinin bulunduğu geniş alan *Turasan Bey Memleketi* olarak anılıyordu[22]. *Turasan Bey*, kız kardeşinin oğlu *Hızır Balı* adına büyük bir vakıf kurduğundan *Hızır Balı Bey* bu tarihten sonra dayısına nisbetle *Yeğen Bey* diye anılmaya başladı. Ankara'da bir mahalle ve bir vergi dairesi bugün de *Yeğenbey* adıyla biliniyor. *Torasan* ismine gelince bu isim hem baba adı olarak hem de oğul adı olarak defterimizde 2'şer defa kullanılmıştı. Bu iki kişi *Hasunlar* ve *Kızıl Dere* köylerinde oturuyorlardı. Buna karşılık *Turahan* ismi kişi adı olarak 7; baba adı olarak 6 defa geçmektedir. İsim yakınlığından dolayı *Turasan* isminin halk arasında *Turahan* şeklinde yaşadığını da düşünebiliriz. Bir başka akıl yürütme ise yaklaşık 150 yıl önce *Akçakavak* yani bugünkü *Verimli* köyünde yaşamış olan *Turasan Bey*'in neslinin devam etmediği ve bundan dolayı da adının bölgede yaygınlık kazanmadığı yolunda olacaktır. Nitekim *Yeğenbey* vakfına dâhil vakıf ve mülk arazilerin yönetimi 1922 yılına kadar *Yeğen Bey* torunlarının elinde kalmıştı. *Verimli* köyü ihtiyarlarının da 1998 yılında verdikleri bilgiye göre *Turasan Bey* ve *Yeğen Bey* neslinden kimse kalmamıştı.[23] Aslında Turasan *Bey*'in de 1423 tarihli vakfiyeyi yeğeni adına düzenletmiş olması da[24] kendisinin çocuğu olmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

Ayaş kişi ve yer adları üzerine yapmış olduğumuz bir çalışmada 1571 yılında *Ahi* adını taşıyan 2 kişi ve *Ahi Ali* ismiyle çağırılan 1 kişi olduğunu gördük[25]. Şehir merkezinde ahiliğin etkisi daha yaygın olmasına karşılık köylerde azalmakta ve konar-göçerler arasında hemen hemen hiç görülmemektedir. Ahiliğin daha çok bir esnaf, sanatkâr örgütlenmesi olduğu göz önüne alındığında Yabanâbâd kazâsında sadece bir kişinin *Ahi Evren* adını almasını da normal karşılamak gerekecektir.

---

[19] TD.117 (1523), s. 314.

[20] A. N. Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, s. 80- 82. Şeyh Ali Semerkandi'nin Çamlıdere çevresine yerleştiği ve burada oluşan köye onun şeyhliğinden dolayı Şeyhler denildiği ve bu köyün gelişerek Çamlıdere kasabasının ortaya çıktığı yolundaki rivayet sanırım sadece "şeyh" kelimesine dayanmaktadır. Ancak rivayetler de bazen çok önemli olduğundan o rivayeti de buraya aktarmak istedik. Bkz:: Kemal Yavuz, Ramazan Ayvalı, Ethem Levent, .., *Evliyâlar Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1992, s. 158.

[21] K. Yavuz, .., "Ali Semerkandî", s. 162.

[22] A. N. Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, s. 59.

[23] A. N. Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, s. 65.

[24] A. N. Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, s. 61.

[25] Yılmaz Kurt, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre Ayaş'ta Kişi Adları", *Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî*, (Tarihte- Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî Sempozyumu, Bildiriler), Ankara 1993, s. 76.

TABLO 2: Orta Derecede Kullanılan Adlar
(% 0,999- 0,500)

	KİŞİ ADI		BABA ADI	
A D L A R	Sayı	%	Sayı	%
İsmail	30	0,961	22	1,018
Kasım	30	0,961	15	0,694
İshak	28	0,897	35	1,620
Ramazan	27	0,865	13	0,602
Sevindik	25	0,801	14	0,648
Çalabverdi	23	0,737	9	0,416
Bayezid	22	0,705	12	0,555
Davud	22	0,705	21	0,972
Muzaffer	22	0,705	13	0,602
Nasuh	22	0,705	19	0,879
Ömer	22	0,705	23	1,064
Seydi	21	0,673	16	0,740
Üveys	20	0,641	6	0,278
Mesud	19	0,609	22	1,018
Selman	19	0,609	24	1,111
Ayvad	18	0,577	10	0,463
Emir	18	0,577	11	0,509
Nebi	18	0,577	12	0,555
Osman	18	0,577	18	0,833
Pir Ahmed	18	0,577	5	0,231
Abdullah	17	0,545	20	0,925
Elvan	17	0,545	15	0,694
Emir Şah	17	0,545	1	0,046
Pir Ali	17	0,545	6	0,278
Mürüvvet	16	0,513	13	0,602

Kızılcahamam/ Çamlıdere yöresini içerisine alan Yabanâbâd kazâsında 1523 yılında gayrımüslim nüfus bulunmuyordu. Bölgede gördüğümüz *Akçakese, Karakese, Yukarı Kese, Keseler* gibi yer adları çok önceleri burada yaşayan gayrımüslimlerden kalan birer hatıra gibidir. Anadolu'nun hemen her yerinde halk, "kilise" ismini bilerek veya bilmeyerek "kise veya kese" şekline çevirmiştir. Kilisenin yapıldığı taşın veya tuğlanın rengine göre bu isim *Akkise, Karakise, Kızılkise* olmuştur. Yabababad'daki bu kilise harabeleri günümüze kadar gelmiş veya yaşlı kişiler burada bir kilise harabesi olduğunu nakletmişlerdir.

Bölgede gayrımüslim nüfus bulunmadığı için bir ihtida hareketi de söz konusu değildir. Bilindiği gibi İslâm dinini seçen kimseler (mühtedî) deftere Hrıstiyan baba adıyla yazılmazlar ve bu kişilerin baba adı *Abdullah* adı ortak ad olarak kullanılırdı. Kızılcahamam yöresinde baba adı *Abdullah* olan 20 kişi bulunmaktaydı. Bunlar 13 ayrı köyde yaşıyorlardı ve taşımakta oldukları isimler içerisinde genellikle mühtedilere ve azatlı kölelere verilen *Mübarek, Uğurlu, Reyhan, Mercan, Beşir, Yusuf* gibi belirli isimler bulunmamaktadır. Buna karşılık değişik köylerde 12 ayrı kişinin *mu'tak* yani azatlı köle olarak efendisinin ismi ile deftere kayıt edilmiş olduklarını görmekteyiz. 12 mu'takdan 4'ü Yusuf, 2'si Karagöz ve 2'si İskender ismiyle çağırılmaktaydılar. Azatlı kölelerde *Yusuf* isminin kullanılması Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından köle olarak satılmasını hatırlatmak için bütün Osmanlı sancaklarında yaygın olarak uygulanmaktaydı. *İskender* ve *Karagöz* isimleri özellikle azatlı kölelere ve mühtedilere verilebilmekteydi. İskender adını tercih etmelerinin sebebi *Aleksandr* isminin İslâmi varyantı olması dolayısıyladır. *Karagöz, Alagöz, Kaplan, Arslan* gibi isimler de mu'tak ve mühtedilerce sevilen isimlerdi. Ancak Adana sancağında gördüğümüz[26] *Mübarek, Reyhan, Mercan* gibi mühtedi adlarına burada mu'taklar

[26] Y. Kurt, "Adana Sancağında Kişi Adları", s. 183. Adana Sancağında Mübarek ismi taşıyan 78 kişi bulunmaktaydı ve bunlardan 75'inin baba ismi Abdullah idi. Cevher isminin taşıyan 11 kişinin tamamının baba ismi Abdullah idi.

arasında rastlayamıyoruz.

TABLO 3: Azatlı Köleler ve Efendileri

Sıra	Mu'tak ADI	Efendisinin ADI	Köy	Sayfa
1	Abdullah	Emir Hasan	Köster	324
2	Hamza	Yusuf	Mal Yürür	352
3	Hasan	Ahmed	Kıl	353
4	İskender	Mustafa	Şebkelek	334
5	İskender	Hoca	İsaca	354
6	Karagöz	Ali	Kızıl Viran	321
7	Karagöz	Mustafa Bey	Gönen Sarayı	322
8	Neval	Emir Alem	Çorman	331
9	Şirmerd	Seydi Ahmed	Beylice	367
10	Yusuf	Hızır Bey	Hasunlar	342
11	Yusuf	Hacı Fakih	Mal Yürür	352
12	Yusuf	Emir	Mal Yürür	352

Kızılcahamam ve çevresinde mezhep etkisi gösterebilecek *Aliverdi, Şahverdi, Ali Kulu* gibi sivri isimlere rastlanmıyor. Buna karşılık *Sultanşah* (3), *Şah Bende* (1), Şah *Kulu* (10), *Şehzaman* (4) gibi mezhep etkisi gösterebilecek isimler görülmektedir. Ancak bu sadece bu isimlerden hareketle kesin bir yargıya varmak doğru olmayacaktır.

Kızılcahamam ve Çamlıdere bölgesi kişi ve yer adlarının birlikte değerlendirilmesi buralarının tam bir Türk yerleşim bölgesi olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir. Öncelikle *Aydın, Balı, Beyrek, Budak, Çalapverdi, Durmuş, İl Beyi, Satılmış* gibi Türkçe kişi adları bölgede yaygın olarak kullanıldığı gibi yer adlarının da hemen hemen tamamı Türkçedir. Üstelik yörede kullanılan *Alpagud, Bayad, Bayındır, Çepni, Kınık, Kınıközü, Peçenek* gibi köy adları Türklüğün kaynağının 24 Oğuz boyuna dayandığını kanıtlamaktadır.

Elimizdeki ana kaynağımız 1523 yılına aittir. Özellikle XIX. Yüzyılda Kırım Savaşı'ndan sonra ve 93 Harbi denilen 1876-1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra bütün Anadolu'ya olduğu gibi bu yöreye de Rumeli ve Kafkasya'dan gelen göçmenler yerleştirildi. Bazı köylerde nüfus kayıtları köy kütüklerinde detaylı olarak gösterilmiştir. Belki Kızılcahamam köylerinde de bu hareketliliği yansıtacak kayıtlar bulmak mümkün olacaktır. *Kürtler ve Kuzköy* olarak geçen köy herhalde eskiden sadece *Kuzköy* diye anılmaktaydı. Öyle sanıyoruz ki bizce bilinmeyen bir tarihte buraya Doğu Anadolu'dan gelen veya getirilen insanlar yerleşti ve adı da buna bağlı olarak *Kürtler ve Kuzköy* olarak değişti. Ancak köyde yaşayan insanların adlarına baktığımızda diğer köylerden ayrılan farklı bir adlandırma görmüyoruz. Bir başka deyişle *Haso, Memo, Reşo* gibi kısaltılmış adlara rastlamıyoruz.

1523 yılında küçük bir köy olarak gördüğümüz Şeyh köyü daha sonra Şeyhler (Şıhlar) adını alacak köy olabilir. Rivayete göre Şeyh Ali Semerkandî buraya yerleşmiş, cami ve zaviye kurmuş, buraya yerleşen insanlar çoğalarak zamanla Çamlıdere kasabası ortaya çıkmış[27].

Arşiv kaynağımızda yer almayan Yıldırım *Hacılar, Yıldırım Ören, Yıldırım Demirciler, Yıldırım Çatak, Yıldırım Elören, Yıldırım Yağlıca, Yıldırım Aydoğan, Yıldırım Evci* köyleri bugün Kızılcahamam'ın doğusunda birbirine bitişik şe-

[27] K. Yavuz, .., "Ali Semerkandî", s. 158.

kilde yaşamaktadır. Bu Yıldırım adının Yıldırım Bayezid'den dolayı verilmiş olduğu ve bu köylerin 1402 Ankara Meydan Savaşı'ndan sonra kurulmuş olduğu yolundaki rivayetleri şimdilik birer rivayet olarak dinlemek durumundayız. Bu köyler 1402'den sonra kurulmuş olsaydı o zaman 1463 ve 1523 tahrirlerinde adları geçiyor olmalıydı. Bu şekilde köy adları verilmesinin bir başka örneğini Kızılcahamam'ın kuzeydoğusunda yer alan bölgedeki *Eğerli Alören, Eğerli başköy, Eğerli Kuzören, Eğerli Dereköy* isimli köylerde görmekteyiz. Burada da Eğerli isimli bir cemaatin veya *Eğer* veya *Eker* isimli bir yerden gelen insanların buraya yerleşerek birbiri ile komşu köyler oluşturarak yaşamaya başladıklarını düşünebiliriz.

Yabanâbâd köy adlarının lokalizasyonunda Ahmet Nezihi Turan ve Emine Erdoğan'ın eserlerinden yararlandık. Bu yol göstermeye rağmen yine de pek çok zorluk yaşadığımızı kabul etmemiz gerekiyor. Öncelikle aynı ismi taşıyan farklı köylerin bulunması lokalizasyonda ciddi zorluk doğurmakta. Biz Osmanlı il yazıcısının tahrir yaparken nasıl bir rota izlediğini tam olarak bilemiyoruz. Osmanlı il yazıcısı yazım işine genelde sancağın veya eyaletin merkezi olan şehir veya kasabadan başlardı. Yabanâbâd diye adlandırılan Kızılcahamam ve Çamlıdere ilçelerinde tahrir kayıtlarında "nefs" diye adlandırılan bir şehir merkezi yoktu. Burada ilk yazılan köy 40 haneli *Saraycık* köyü, ikinci olarak 136 haneli *İl Viran* köyü gelmekte. Kızılcahamam'ı oluşturan *Kızılca ve Üyücek, Şahinler* vs. köy grubuna 45. Sırada yer verilmektedir. *Kızılca* ve bağlı köyler grubu 253 hanelik vergi nüfusuyla birlikte tek bir köymüş gibi kaydedilmişlerdi. Bu bakımdan tahrir emininin rotasını tam olarak bilemediğimiz için 27 haneli *Kınık* köyü ile 110 haneli *Kınık* köyünün lokalizasyonunu yapmakta zorlanıyoruz. *Alpagut, Akçakese* gibi yer adları da aynı şekilde iki ayrı köye ad oldukları için zorluk yaratmaktadır.

Yer isimlerinin genel bir değerlendirmesinde 24 Oğuz boyu adlarından sonra dikkat çeken bir başka adlandırma grubu da "Viran"'lı isimlerdir. *Elviran, Demirci Viranı, Kızılca Viran, Kızıl Viran, Baş Viran, Kuz Viran, Akça Viran, Kuzca Viran, Çukur Viran, Doymuş Viranı* gibi köyler eski köy harabeleri üzerinde veya bunların yakınında kuruldukları için bu adı almış olmalıdırlar. Cumhuriyet döneminde alınan "masabaşı" bir kararla bu "viran"lar bütün Türkiye genelinde "ören" şeklinde değiştirilmiştir. Kilise ile biten adların *Kise* veya *Kese* şekline döndürülmesi ise halk dilindeki yuvarlama ile olduğunu yukarıda söylemiştik. Buna rağmen yörede Ermenicede kilise anlamına gelen "Venk" veya "Fenk" şeklinde isimlere rastlanılmaması yöredeki gayrımüslimlerin daha çok Rum asıllı olması ile açıklanabilir. XIX. Yüzyılda Ankara'da karşımıza çıkan Ermeni nüfusun ise taşıma olduğunu Adana örneğinden hareketle düşünebiliriz[28].

Osmansini köyünün ismindeki "sini" kelimesinin ise mezar anlamındaki "sîn" kelimesinden geldiğini düşünmekteyiz. Çamlıdere Barajı çevresindeki bu köyü ziyaret etme ve köylülerle konuşma imkânı bulabilseydik köyün adının nereden geldiğine ilişkin ilginç rivayetler dinleyebilirdik. Belki de Osman'ın kim olduğunu anlattıkları gibi mezarını da bize gösterebilirlerdi.

Ahmet Nezihi Turan, *Akçakavak* adının atılarak köye *Verimli* diye ad verilmesini alaylı bir dille anlatırken aslında kibarlık göstermektedir[29]. Çorum'da *Kara Doğan Şah* köyü halk dilinde önce *Karadonaşa* ve daha sonra *Karadona* olunca bunu da hemen değiştirdiler, tabii ki aslı ne idi diye sormadan, düşünmeden.

Uruş'un diğer adı 1523 yılındaki kayıtta *At Burnu* olarak gösterilmiş. Sayın Turan bunu İt Burnu olarak okumuş ama yazıdan hareketle bize *At Burnu* şekli daha doğru gibi geliyor.

Çoğu zaman "Koz" olarak telaffuz edilen ve isimlerin başına sıfat olarak gelen kelime de aslında "kuzey" anlamında

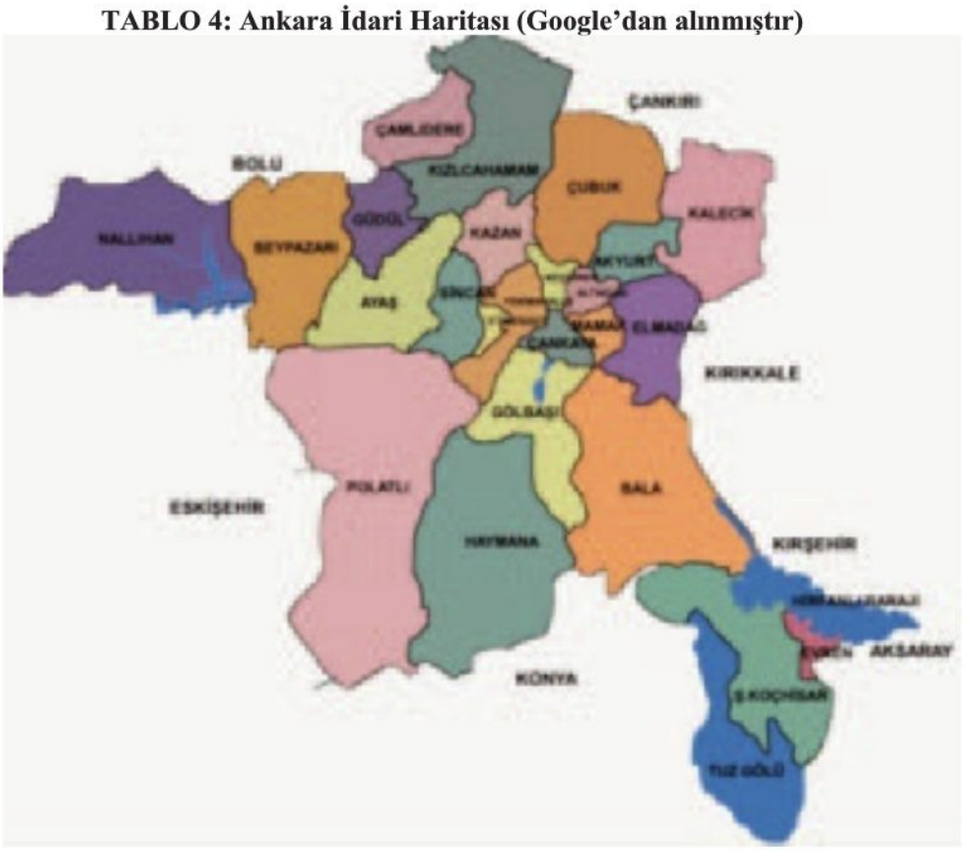
[28] Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi,* Ankara 1992, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, basılmamış doktora tezi.
[29] A. N. Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, s. 59, 10 nolu dipnot.

"Kuz" olarak okunmalıdır. "*Kuz Ören*" yani "*Kuzey Ören*" gibi.

"Öz" kelimesinin coğrafi adlarda taşıdığı anlam, "Öztürk"kelimesindeki "öz"den çok farklıdır. *Öz* kelimesi Ankara'da ve Anadolu'da birçok yerde "su arkı, dere çay, ırmak" anlamında kullanılmaktadır[30]. *Kınık Özü, Doğan Özü, İnce Öz* gibi yer adlarında geçen öz ve özü kelimelerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

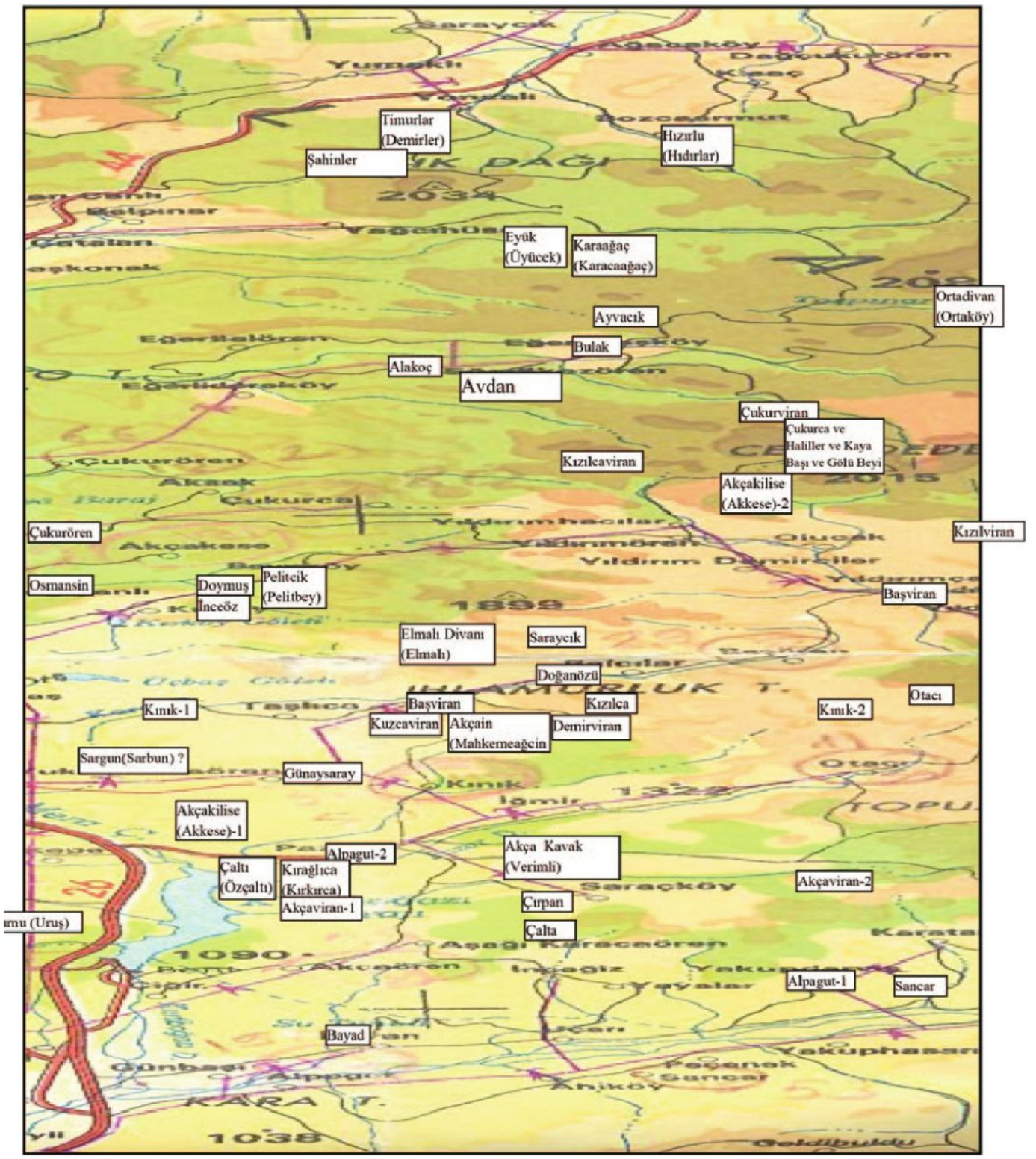
134 hane ile *Akça İn* köyü ve 120 hanelik nüfusu ile *Alakoç* köyü büyük köylerdir. *Akça İn* önce *Ağca İn* olmuş sonra yuvarlanarak *Ağcin*'e dönüşmüş ve burada mahkeme kurulmaya başlanınca da *Mahkemeağcin* olarak karşımıza çıkmış görünmektedir.

TABLO 4: Ankara İdari Haritası (Google'dan alınmıştır)

[30] TDK, *Derleme Sözlüğü*, IX, Ankara 1977, s. 3367.

TABLO 5: 1523 Yabanâbâd (Kızılcahamam ve Çamlıdere) Köyleri

(Harita Genel Komutanlığı'nın 1/250.00 ölçekli haritasından yararlanılmıştır).

TABLO 6: Karyelerin Alfabetik Sırası (Köy isimlerinin yanındaki rakamlar Nefer ve Hâne saylarıdır)

Sıra	Karye	Sıra	Karye
28	Acıca ve Tatlak 55/28 an hasha-i Hüseyin Bey, Mirliva-i Piyadegân	54	Habibler 15/12
85	Ak Pınar 17/13	47	Hasunlar 29/18 (ANT: Husunlar)
35	Akca Viran 9/8	12	Haydarlar 7/2
7	Akça İn 13/ 8 (Ağca İn) (Mahkemeağcin)	61	İl Ferik 45/31
93	Akça İn 37/22 (diğer)	33	İnceöz 28/15
49	Akça Kilise 191/110 (Vakf-ı Mezar-ı Paşacı Çukur)	62	İsaca 7/7
	Akça Viran 5/5 (s.331)	39	Kakuk 15/12
37	Ala Koç 120/76	41	Kara Boyu 33/6 (kara Bolu?) (s.336)
19	Alpagud 23/15	4	Karaca Ağaç 12/6
74	Armağan 12/6 (ANT: Yok) (s. 359).	77	Karaköy19/15 (s.361) (ANT: Yok).
31	Avdan 6/2	32	Kınık (Diğer) ve Onaş 27/18
10	Ayvacık 13/7	50	Kınık 110/76
48	Bademlü 22/11	22	Kınıközü 22/15
27	Bağluca 14/8	30	Kırağlıca 4/3 (ANT: Kırgılca)
24	Bağluca 14/8 An karye-i	8	Kızıl Dere 25/9
29a	Baş Viran 36/ 16 (s. 326)	21	Kızıl Viran 34/28
59	Bayad (el-mezbur) 16/11	44	Kızılca ve Kalbey,ve Kıran ve Danişmend ve İncüğez ve **Kedeler** (Gebeler) ve Şahinler ve Seki Viran ve Sazak ve Eski Köy ve Davudlar... .. 253/40, hane 141
58	Bayad 54/36	16	Kızılca Viran 49/31
78	Beylan 4/3 (ANT: Milan/ Meylan).	26	Köster 19/15
76	Bin Koz 34/24	80	Kuz Viran 23/15
17	Bulak 33/15	34	Kuz Viran 29/16
70	Çalta 17/13	64	Kuzca Viran 6/4 (ANT:Koz Viran)
66	Çaltı 16/9	82	Kürtler ve Kuz Köy 50/30
83	Çanak Köy ve Gök Ağıl ve Kurtluca ve Çiçeklü ve … ovası ve Ak Pınar ve... Yaylaklardır (s.365).	57	Orta 31/23
84	Çat Viran 2/1	71	Orta Divan 32/19
42	Çepni 15/7	40	Osman Sini 34/23
43	Çepni 31/15	11	Otacı 59/21
52	Çerçi Mahmud 9/5	75	Ömer.… 45/35
92	Çırpan 21/17	60	Peçenek 39/26
36	Çorman 30/21	72	Pelidcik 22/11
67	Çukur Viran 18/11	1	Saraycık, 40/27 (TD.438: Hane 27/ Mücerred 13)
81	Çukurca ve Haliller ve Kaya Başı ve Gölü Beyi 28/14	68	Sarpun 35/28
6	Demirci Viranı 18/12	91	Seki 14/7
56	Demirci Viranı 18/14	53	Sincar tabi-i m. An Pazar Divanı 15/11 (ANT: Pazar Divanı 95+62)
5	Dere 24/15	38	Şenlik 61/44
94	Doğan Özü 8/4	89	Şeyh 10/6 (ANT: Yok)
45	Doymuş 21/15 (Toymuş)	13	Timurlar 24/10 (Demirler)
95	Doymuş Viranı 15/13	20	Turnalu (= Saraycık 33/25
29	Ede (Ada) ve Bayındır 56/45 (s.327)	63	Umur 11/7
2	El Viran 136/78 (TD.438: Hâne 77, Mücerred 57i İmam:1)	51	Uruş nam-ı diğer At Burnu 15/11 (ANT: İt Burnu)
3	Elmalu Divanı ma'a Göl 73/39	73	Yahşihanlar 13/9
14	Eski Köy 18/7	55	Yeni 17/12 (An Pazar Divamı)
9	Eyük 34/19 (Üyücek?)	90	Yenice 10/7 (Beylice)

25	Fatih nam-ı diğer Alpagud 13/9	69	Yuva Şeyh 13/7 (Belki Yavaşca)
86	Gezbil nam-ı diğer Kızık 10/7	79	Yüregir 31/18 (ANT: yok) (s.362)
23	Günay Saray 30/20 (Diğer Günay Saray 31+23) idi!!		
18	Günay Saray 31/23		
15	Güristan 30/15 (Gümele 21+9)?		

TABLO 7: 1523 Tarihli Tahrir Defterine Göre Karye Sırası

Sıra	Karye	Sıra	Karye
1	Saraycık, 40/27	48	Bademlü 22/11
2	El Viran 136/78	49	Akça Kilise 191/110 (Vakf-ı Mezar-ı Paşacı Çukur)
3	Elmalu Divanı ma'a Göl 73/39	50	Kınık 110/76
4	Karaca Ağaç 12/6	51	Uruş nam-ı diğer At Burnu 15/11 (ANT: İt Burnu)
5	Dere 24/15	52	Çerçi Mahmud 9/5
6	Demirci Viranı 18/12	53	Sincar tabi-i m. An Pazar Divanı 15/11 (ANT: Pazar Divanı 95+62)
7	Akça İn 13/ 8 (Ağca İn)	54	Habibler 15/12
8	Kızıl Dere 25/9	55	Yeni 17/12 (An Pazar Divamı)
9	Eyük 34/19 (Üyücek?)	56	Demirci Viranı 18/14
10	Ayvacık 13/7	57	Orta 31/23
11	Otacı 59/21	58	Bayad 54/36
12	Haydarlar 7/2	59	Bayad (el-mezbur) 16/11
13	Timurlar 24/10 (Demirler)	60	Peçenek 39/26
14	Eski Köy 18/7	61	İl Ferik 45/31
15	Güristan 30/15 (Gümele 21+9)?	62	İsaca 7/7
16	Kızılca Viran 49/31	63	Umur 11/7
17	Bulak 33/15	64	Kuzca Viran 6/4 (ANT:Koz Viran)
18	Günay Saray 31/23	65	Mezraa-i Karıkçı 7/2
19	Alpagud 23/15	66	Çaltı 16/9
20	Turnalu (= Saraycık 33/25	67	Çukur Viran 18/11
21	Kızıl Viran 34/28	68	Sarpun 35/28
22	Kınıközü 22/15	69	Yuva Şeyh 13/7 (Belki Yavaşca)
23	Gönay Saray 30/20 (Diğer Günay Saray 31+23) idi!!	70	Çalta 17/13
24	Bağluca 14/8 An karye-i	71	Orta Divan 32/19
25	Fatih nam-ı diğer Alpagud 13/9	72	Pelidcik 22/11
26	Köster 19/15	73	Yahşihanlar 13/9
27	Bağluca 14/8	74	Armağan 12/6 (ANT: Yok) (s. 359).
28	Acıca ve Tatlak 55/28 an hasha-i Hüseyin Bey, Mirliva-i Piyadegân	75	Ömer…, 45/35
29	Ede (Ada) ve Bayındır 56/45 (s.327)	76	Bin Koz 34/24
29a	Baş Viran 36/ 16 (s. 326)	77	Karaköy19/15 (s.361) (ANT: Yok).
30	Kırağlıca 4/3 (ANT: Kırgılca)	78	Beylan 4/3 (ANT: Milan/ Meylan).
31	Avdan 6/2	79	Yüregir 31/18 (ANT: yok) (s.362)
32	Kınık (Diğer) ve Onaş 27/18	80	Kuz Viran 23/15
33	İnceöz 28/15	81	Çukurca ve Haliller ve Kaya Başı ve Gölü Beyi 28/14
34	Kuz Viran 29/16	82	Kürtler ve Kuz Köy 50/30
35	Akca Viran 9/8	83	Çanak Köy ve Gök Ağıl ve Kurtluca ve Çiçeklü ve … ovası ve Ak Pınar ve... Yaylaklardır (s.365).
	Akça Viran 5/5 (s.331),	84	Çat Viran 2/1
36	Çorman 30/21	85	Ak Pınar 17/13

37	Alakoç 120/76	86	Gezbil nam-ı diğer Kızık 10/7
38	Şenlik 61/44	89	Şeyh 10/6 (ANT: Yok)
39	Kakuk 15/12	90	Yenice 10/7 (Beylice)
40	Osman Sini 34/23	91	Seki 14/7
41	Kara Boyu 33/6 (Kara Bolu?) (s.336)	92	Çırpan 21/17
42	Çepni 15/7	93	Akça İn 37/22 (diğer)
43	Çepni 31/15	94	Doğan Özü 8/4
44	Kızılca ve Kalbey,ve Kıran ve Danişmend ve İncüğez ve Kedeler (Gebeler?) ve Şahinler ve Seki Viran ve Sazak ve Eski Köy ve Davudlar... .. 253/40, hane 141	95	Doymuş Viranı 15/13
45	Doymuş 21/15 (Toymuş)		
47	Hasunlar 29/18 (ANT: Husunlar)		

KAYNAKÇA

AKSOY, İlhan, *Ankara Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1993.

AKYÜZ, Jülide, *Kastamonu Sancağı Kişi Adları*, DTCF Tarih Bölümü Lisans Tezi, Ankara 1991.

DEMİR, Ahmet, *Bursa Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1993.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/ 1530), I, Kütahya, Karahisâ-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları,* Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 1993.

ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2004.

ERDOĞDU, Şeref, *Ankaram*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

KÖKSAL, Aydın, Dil *ve Ekin*, Ankara 1980.

KÖYMEN, Nurtaç, *Niğbolu Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1992.

KURT, Yılmaz, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi,* Ankara 1992, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, basılmamış doktora tezi.

KURT, Yılmaz, "Adana Sancağı Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/ 26 (1992), s. 169- 252.

KURT, Yılmaz, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre Ayaş'ta Kişi Adları", Ayaş *ve Bünyâmin Ayaşî*, (Tarihte- Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî Sempozyumu, Bildiriler), Ankara 1993.

ORUÇ, Hatice, *Karahisar-ı Sahip /Afyonkarahisar Sancağı Kişi Adları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1994.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.

ÖZTÜRK, Özgül, Ankara *Sancağı Kişi Adlarının Değerlendirilmesi*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1993,

TDK, *Derleme Sözlüğü*, IX, Ankara 1977.

TURAN, Ahmet Nezihi, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, Ankara 1999.

YAVUZ, Kemal, Ramazan Ayvalı, Ethem Levent, .., "Ali Semerkandî", *Evliyâlar Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1992, s. 158.

XVI. YÜZYILDA ADANA SANCAĞI YER ADLARI*

Prof. Dr. Yılmaz Kurt

Bu tebliğde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan 1525 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri verilerine dayanılarak Adana sancağının yer adları değerlendirmeye çalışılacaktır[1].

XVI. yüzyıl yeradları (Toponimi) konusunda bir hazine değerinde olan Mufassal Tahrir Defterleri belki de yazısının "siyakat" denilen bir tür şifre yazı olması sebebiyle yeterince kullanılmamıştır. Oysaki yer adlarının sistematik olarak incelenmesi pek çok toplumsal gerçeğe de ışık tutabilecektir.

Konuya girmeden önce XVI. yüzyıl Adana'sının genel bir tablosunun ortaya konması faydalı olacaktır. Bu dönemde Adana ve çevresi yoğun bir konargöçer nüfusa sahiptir. Bu konargöçer nüfus defterde cemaat veya taife olarak kayıtlı olup batılıların "nomad" dediği türden tam göçebe değildi. Kışın belirli mezraaları ekip biçmekte ve yazın belirli yaylaklarda yaylamakta idiler. Adana'da havaların kışın ılık geçmesi özellikle Maraş yöresinden hayvancıların kışı geçirmek üzere yöreye gelmesine sebep olmaktaydı. İşte yerleşik halka zarar veren ve küçük köylerin dağılmasına sebep olan da daha çok bu uzun mesafeli yer değiştiren göçerlerdi. 1525 yılında Adana sancağı yerli halkının %79'u bu şekilde belirli mezraaları ekip biçen konar-göçer cemaatlerden oluşmaktaydı[2].

Bölgede köy yerleşimi Anadolu genelinin tersine bir gelişme göstermiş, 1521 yılında 85 olan köy sayısı 1525'te 79'a, 1536 yılında 46'ya düşmüştür[3]. Köy sayısındaki düşüşe rağmen köylü nüfusunda belirli bir yükselme olmuştu. Bu durum aşiretlerin verdiği zararlar ve bazı Safevî kaynaklı bölgesel ayaklanmalarla açıklanmaktadır[4]. XVI. yüzyılda Anadolu'da aşiretlerin toprağa yerleşmeleri büyük ölçüde tamamlanmış olmasına rağmen Adana'da bu süreç 1864 yılına kadar sürmüştü[5].

Adana sancağının 1525 yılı sınırları şimdiki sınırlarından biraz daha küçüktü. Kadirli o zaman Kars-ı Maraş adıyla ayrı bir sancak olduğu gibi Kozan da (Sis) adıyla ayrı bir sancak merkezi idi. Feke, Saimbeyli, Tufanbeyli ilçeleri

---

* Yılmaz Kurt, "16. Yüzyılda Adana Sancağı Yer Adları", *I. Ceyhan Sempozyumu Ceyhun'dan Ceyhan'a Bildiriler*, Ceyhan Belediyesi Kültür Yayınları, Adana 2008, s. 257- 262.

[1] Yılmaz Kurt, Çukurova *Tarihinin Kaynakları I, 1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri,* Ankara 2004, Türk Tarih Kurumu Yay. (Bu eser bundan sonra TD.450 (1525) kısaltmasıyla gösterilecektir).

[2] TD. 450 (1525), s. XXXVII.

[3] Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi,* Ankara 1992, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, basılmamış doktora tezi, s.64-65.

[4] Berendi yöresinde çıkan Domuzoğlan, Tarsus'a bağlı Ulaş yöresinde çıkan Beğce Bey (veya Yenice Bey) ve Karaisalı'da Mustafa oğlu Veli Halife isyanları Ramazanoğlu Piri Bey'in gayretleri ile bastırılmıştı. Bkz.: Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihden XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar)", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD),* I/1 (1963), s.56-57.

[5] Bu konuda geniş bilgi için bkz.; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, Çağrı Yay.; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, c. III, Tezkire:28, Ankara 1986, Türk Tarih Kurumu Yay..

de bu sancaklara bağlıydı. Sancak 1 şehir merkezi, 2 kasaba ve içerisinde nüfus yer alan 3 de kale bulunmaktaydı. Adana'ya bağlı nahiyeler ise Adana (merkez nahiyesi), Yüregir, Sarıçam, Dündarlı, Hacılı, Karaisalı, Berendi, Ayas ve Kınık nahiyeleridir. Şimdi bu nahiyelerin yeri ve isimleri hakkında kısa açıklama yapmak istiyoruz.

Sancağa ve sancağın merkezi olan şehrin adı olan Adana adının nereden geldiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan en ünlüsü Adana isminin gök tanrısı Uranus'un oğlu *Adanos* ile ilgili olduğudur. Hint-Avrupa kökenli Adana ismi üzerine yapılan etimoloji çalışmaları ise kelimenin *a(n)* = üzerinde, yanında ve *–dânu* = nehir kelimelerinden meydana geldiğini ve "nehir üzerinde" anlamında anlaşılabileceğini göstermektedir. Osmanlı döneminde ise şehrin adı önceleri "dal" harfi ile yazılmaktayken Edirne şehri ile karışmaması için "tı" ile yazılmaya başlamıştır[6]. Adana şehri 1525 yılında 17 mahallesi olan toplam 597 nefer vergi nüfusuna sahip küçük bir şehir idi[7].

Adana mahalle isimlerine baktığımızda mahalle isimlerinin pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi genellikle mescid veya cami isimleri ile anıldığını görmekteyiz. 1525 yılında Adana'da ilk Cuma namazının kılındığı Cuma Mescidi henüz minaresi yapılmamış olduğundan bu adla anılmakta ve etrafında oluşan mahalleye de Cuma Mescidi Mahallesi denilmekteydi[8]. Su Gediği diye bilinen mahalle Ramazanoğlu Selim Bey'in buraya bir mescid yaptırmasından dolayı Selim Bey Mescidi Mahallesi diye anılır oldu. Ulu Cami etrafında yeni kurulmaya başlayan mahalle Cami-i Cedid-i Halil Bey diye adlandırıldı ve sonra adı Ulu Cami Mahallesi oldu. Adana'nın cami ve mescidlerle anılan diğer mahalleleri ise Çukur Mescid, Mescid-i Saçlu Ahmed, Kadı Mescid, Akça Mescid mahalleleri idi. Adana şehir merkezinin çekirdeği kabul edilen antik öneme sahip Tepebağ mahallesi 1525 yazımında görülmediği halde 1547 yazımında karşımıza çıkmaktadır. Şehir merkezinde bulunan tek zaviye Yaraş Dede Zaviyesi olup etrafında oluşan 18 haneden oluşan mahalle de aynı adla anılmıştı. Adana'nın diğer mahalleleri ise Bab-ı Tarsus (Tarsus Kapısı = Ters Kapı), Keçeci, Veled-i Kantar (Kantaroğlu), Debbağân (Tabakhane), Hacı Fakihoğlu, Yukarı (=Hamid Hacı), Kara Sofu (Kara Soku = Ahilü), Kassarcılar mahalleleridir.

Bugün Kara Soku Mahallesi olarak bilinen mahalle 1536 kaydında Kara Sofu mahallesi olarak geçmekte ve Kara Sofu'nun da tarihî kimliği Adana mirlivası olduğu verilmektedir. Aslında "soku" kelimesi de Türkçe olup, "Taş dibağin tokmağı; havan, büyük taş dibek anlamlarında kullanılmaktadır[9]. İsmani başına gelen "Kara" sıfatı da aslında her iki şekilde kullanıma izin vermekteyse de biz bu ismin 1536 kaydına dayanarak kişi isminden geldiğine ve halk arasında bozularak bu hale dönüştüğüne inanmaktayız.

Yüregir, Ramazanoğulları beyliğini kuran Ramazan Bey'in babası olup Çukurova'ya ilk gelen 6 boy beyinden birisi idi[10]. Aşıkpaşazade "Yurdgir" şeklinde yazdığı Yüregir'i Üç-ok'un oğlu gibi göstermektedir. Yüregir adına kişi adı olarak XVI. Yüzyıl defterlerinde çok seyrek rastlamaktayız[11]. Yüregir, incelediğimiz dönemde Ceyhan ve Seyhan ırmakları

---

[6] Şemseddin Sâmi, *Kâmûsü'l-a'lâm,* c.IV, İstanbul 1311 (1894), Mihran Matba'ası, s. 219; Yusuf Halaçoğlu, "Adana", *DİA*, c.I, İstanbul 1988, s.349.

[7] TD.450(1525), s.XXIX.

[8] Ramazanoğlu Halil Bey o zaman Cami-i Cedid denilen Ulu Camii yaptırdıktan sonra Cuma Mescidi'ne Piri Bey bir minare ve bahçesine bir medrese yaptırdı ve yapı artık Cami-i Atik diye anılmaya başladı. Daha sonra camiin kapısı önünde halk yağ sattığı için cami Yağ Camii diye anılmaya başladı.

[9] Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s. 189.

[10] Aşıkpaşazâde (Derviş Ahmed Aşıkî), *Tevârîh-i Al-i Osmân (Aşıkpaşazâde Tarihi*, Şahin Kitabevi faksimile neşri, İstanbul 1332, s. 225. Diğerleri Kosun Varsakı, Kara İsa, Özer, Gündüz ve Kuş Temür idi.

[11] Örnek olarak Kars-ı Maraş (Kadirli) İcmal Defteri'nde geçen İskender veled-i Yüregir ve Kara Kurd veled-i Yüregir adlı timarlı sipahileri gösterebiliriz. Bkz.: İD.290 (1564), v. 119a, 36b.

arasında kalan toprakların güney bölümüne denilmekteydi. Bu dönemde bu topraklarda 124 cemaatten oluşan 3.748 nefer vergi nüfusu erkek yaşamasına rağmen hiçbir köy yerleşimi bulunmuyordu[12]. Yüregir adının son yıllarda Adana merkez ilçelerinden birisine verilmesi isabetli bir hareket olmuştur.

Sarıçam nahiyesi Adana ile Kozan arasındaki bölge olup burada yoğun bir konargöçer nüfus yaşamasına rağmen 1525 yılında köy yerleşimi bulunmuyordu. Bölge bugün bile çam ormanlarıyla kaplı olduğundan adını doğrudan coğrafî özelliğinden almış görünmektedir.

Dündarlı ve Bulgarlı ile Hacılı nahiyeleri birbirine komşu olup Adana'nın kuzeyinde yer almaktaydı. Bu nahiyelere isimlerini veren Dündar Bey, Bulgar Bey ve Hacı Bey'in tarihî kimliklerini ne yazık ki bilemiyoruz. Ancak, Karaisa Bey, Turgut Bey, Ramazan Bey gibi bölgenin Türkleşmesine hizmet eden daha küçük çapta bir boybeyi olduğunu söyleyebiliriz. İlk Tahrir kayıtlarında bu nahiyelerin adının *Ordu-yı Dündarlu* ve *Ordu-yı Bulgarlu* şeklinde geçmesi bu tezimizi doğrulamaktadır.

Karaisalı nahiyesine ismini veren Karaisa Bey'in, bölgenin 6 fâtihinden birisi olduğunu yukarıda belirtmiştik. Aslında çok da kalabalık bir nüfusa sahip olmayan bu aşiretin ve buna bağlı aşiretlerin yaşadığı bölgeye Karaisalu adı verildi. 1519 yılı tahririnde Cemaat-ı Ordu-yı Kara İsalu cemaati 52 haneli bir topluluk iken aynı tahrirde Karaca İsalu, ve Kara İsalu adıyla 2 ayrı cemaat daha kayıtlı idi[13]. XVI. yüzyılda bu nahiyede de hiç köy yerleşimi yoktu. Daha sonra burada Çiçeli (Çeçeli = Ciceli) köyü kuruldu ve XIX. yüzyılda Menemencioğulları'nın buraya yerleşmesiyle Karaisalu kasabası oluştu.

Berendi nahiyesine gelince, Berendi, Rus yıllıklarında Peçenek ve Tork (Oğuz) boylarıyla birlikte adı geçen bir Türk boyudur. XI. yüzyılda Güney Rusya bozkırlarında yaşamışlardı. Peçenekler ile birlikte Macaristan'a gittiler ve orada yerleştiler[14]. Faruk Sümer, Halep Türkmenleri arasında yaşayan Peçenekler'den bahsetmekte ve bunlardan 473 vergi evinin Ceyhan kazasının doğu taraflarını içine alan Kınık bölgesinde yaşadıklarını yazmaktadır[15]. Bu Peçenekler, X. Yüzyılda Karadeniz'in kuzey steplerinde 8 boy halinde yaşayan ve Avrupa'ya göçerek X. ve XI. Yüzyıl Avrupa tarihinde önemli rol oynayan Peçeneklerden ayrı olmalıdır.

XVI. yüzyılda Berendi nahiyesi Ceyhan ile Osmaniye arasındaki toprakları kapsamaktaydı. Bugün Mustafabeyli'den Tatarlı köyüne giden yolun sağ tarafında *Büyük Berende* ve *Küçük Berende* diye anılan 2 tepe Berendi adının birer hatırası olarak kalabilmişlerdir[16]. Berendi, Ayas ve Kınık nahiyeleri köy yerleşimi görülen nahiyelerdi. Ancak bu köylerden çoğu XVII. yüzyılda dağılmış olduğundan bugün yerlerini tam olarak tespit edemiyoruz. Sadece Berendi nahiyesine bağlı Kurdkulağı köyü büyük bir derbend köyü olduğu için dağılmadan zamanımıza kadar gelebilmiştir.

---

[12] TD.450(1525), s. XLI.

[13] TD.69 (1519), BOA, Adana, Tarsus, Sis Mufassal Tahrir Defteri, s. 218, 235; Y. Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, s. 40.

[14] Rusya'da Vladimir ilinde büyük bir bataklık Berendi adını taşır. Antalya ve Konya'da Berendi adında birer köy bulunur. Bkz.: *Meydan Larousse*, "Berendi", c.II, İstanbul 1969, s. 297. *Meydan Larousse* gibi ciddî bir ansiklopediye Berendi adını taşıyan köyler girdiği halde Berendi nahiyesinin girmemiş olması toponimi çalışmalarının ne kadar önemli olduğunun bir kanıtı olarak gösterilebilir.

[15] Faruk Sümer, "Bayındır, Peçenek ve Yüregirler", AÜDTCFD, XI/2,3,4 (1953), s. 322-323.

[16] Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi,* Ankara 1992, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, basılmamış doktora tezi, s.41.

Ayas nahiyesi bugünkü Yumurtalık ilçesi çevresinde Çukurova'nın tek ithal ve ihraç limanı idi[17]. Tarihî Mallos şehri yakınlarında kurulmuş olan nahiyenin aynı ismi taşıyan ve 10 mahalleden oluşan bir nahiye merkezi bulunmaktaydı. Kalesi ve iskelesi XVI. yüzyıl boyunca faal idi. Hatta kalede bulunan silâhların listesi bile 1572 tahrir kayıtlarında yer almıştı. 1521 yılında kasabanın adı "Nefs-i Kal'a-i Ayas" olarak geçmekte, 9 mahallesinde 256 nefer vergi nüfusu yaşamaktaydı[18]. Öyle anlaşılıyor ki stratejik öneme sahip kalenin etrafında yeni bir kasaba oluştu ve Ayas adını aldı. Ayas kasabası ve nahiyesinin adı daha sonraki bir kayıtta "şın" ile "Ayaş" olarak geçmektedir[19]. Ayas adı hem kişi hem yer adı olarak kullanıldığı halde Ayaş adı sadece yer adı olarak karşımıza çıkıyor[20].

Ayas kasabasının mahalle isimleri de yine Adana gibi çoğunlukla cami ve mescid adlarıyla anılmaktaydı. Cami mahallesi kasabanın 3 büyük mahallesinden birisi olup herhalde kasaba bu yapı etrafında şekillenmişti. Mescid-i Hacı Murad, Mescid-i Makarrı Fakih, Mescid-i Şeker Hacı mahalleleri dini yapılar etrafında oluşan mahallelerdi. Ayas'ın diğer mahalle isimleri Kara Şeyh, Sofular, Mahmud Ağa, Şeyh Yakub Çelebi, Mehmed Fakih, Hacı İsa idi. 26 haneden oluşan Ermeni topluluğu ise Kefere-i Ermeniyan olarak ayrı bir mahalle olarak kayıt edilmişti.

XVI. yüzyıl Adana nahiyelerinden Kınık aynı zamanda bir kaza olup, kaza merkezi de Kınık kasabası idi. Kınık bilindiği gibi 24 Oğuz boyundan birisidir. Kınık kasabası XVI. yüzyılın başlarında kurulduğunu tahmin ettiğimiz, 5 mahallesi olan küçük bir kasaba idi. 1585-1604 yılları arasında çıkan Celalî ayaklanmaları sırasında kasaba dağıldı. Toprakkale yakınlarında olduğu tahmin edilen bu kasabanın yerine Müzeyyin-i İsneyn kasabasının kurulduğunu Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz. Ancak esas yerleşim 1865'den sonra Hacı Osmanlı köyünün bulunduğu yerde Osmaniye kasabasının kurulması ile oldu[21].

1525 yılında Adana sancağında bazı kaleler ulaşım güvenliği için birer derbend kalesi olarak korunmakta idi. Karaisalı kazası yakınlarında Anahşa dağı eteklerindeki En-nahşa (Anahşa) kalesi; Karaisalı'nın 19 km kuzeybatısında Çakıt suyu kenarındaki Milvan (Melvan) kalesi; yine Toroslar üzerindeki Parsibeyt (Parsibit, Pars-berd, Parsıbıt) kalesi bu tür derbend kalelerindendi. Bu kalelerin üçünde de Ermeniler otırmakta, kalelerin bakım ve onarımını yapmakta, bazen yollar beklemekte ve bunun karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmaktaydılar[22]. Burada bu isimlerin tek tek etimolojisi üzerinde duracak değiliz. Ancak bu kalelerin Ermenilerden de önce kurulmuş Ortaçağ Bizans yapıları olduğunu ve Ermenilerle irtibatlandırmanın yanlış olduğunu belirtmekle yetinelim[23].

---

[17] XIX. Yüzyıl sonlarında, "Adana vilayetinin Cebel-i Bereket sancağına tabi' Payas kazasında Yumurtalık nahiyesinin merkezi olan bir küçük kasaba" olarak kalmıştı. Şemseddin Sami, *Kamusü'l-a'lâm Tarih ve Coğrafya Lügatı,* c.I-VI, İstanbul 1306, s. 504.

[18] Y. Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, s. 41.

[19] TD.114 (1572), Adana Mufassal Tahrir Defteri, v. 171aII'de yer alan 1691 M. Tarihli sınırname. Bu arşiv belgesi Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır: Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III 1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri,* Ankara 2005, Türk Tarih Kurumu Yay.

[20] Mersin ile Erdemli arasında Mersin'e 55 km kala Ayaş isimli bir kasaba, Ankara'nın Ayaş ilçesi yer adı olarak Yavuz'un vezirlerinden Ayas Paşa da kişi adı olarak akla ilk gelen isimlerdir. Bkz.: Şemseddin Sami, *Kamusü'l-a'lâm Tarih ve Coğrafya Lügatı,* c.I, İstanbul 1306, s. 504- 506..

[21] Yılmaz Kurt, "Eski Osmaniye (Kınık Kasabası)", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye, 1. Sempozyum 15-18 Kasım 1993, Editör*: Kâzım Tülücü, Osmaniye 1995, s. 5-18.

[22] Y.Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, s.74-75.

[23] Bu kaleler hakkında yapılmış tafsilatlı olduğu oranda taraflı bir yayın Amerika'da bir Ermeni örgütü desteğiyle yaptırılmıştır: W. Robert Edvards, *The Fortification of Armenian Cilicia*, Washington 1987.

Adana şehir ve nahiyeleri ile kaleleri hakkında verdiğimiz bu özetle bir anlamda sancağın coğrafî sınırlarını da vermiş olduk. Şimdi sırasıyla köy ve mezra isimleri üzerinde durmak istiyoruz. Daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle konuyu 6 ana başlık halinde sunacağız.

Boy, Oymak, Cemaat ve Kişi Adlarından Yapılan Yer Adları:

Türkler Anadolu'yu vatan yaparken yer adı koymakta en çok boy, oymak ve şahıs adlarından yararlanmışlardı[24]. Adana sancağında 24 Oğuz boyundan Boz-ok koluna bağlı 12 boydan sadece Avşar ve Karkın boylarının isimleri geçmektedir: Avşarlar Şarkluyan ve Karkınlu. Karkınlu adı Berendi'nin Göl Pınarı köyünün diğer adıdır[25]. Avşarlar Şarkluyan isimli cemaat ise Yüregir nahiyesinde yaşamaktaydı, sonradan Haleb'e gitmişlerdi[26].

Çukurova'da yurt tutan Türkmenler çoğunlukla Oğuzların Üçok koluna bağlı idiler. Bu yüzden Bayındır, Peçenek, Yüregir, Kınık gibi boy adları bölge coğrafyasında ağırlığını hissettirir. Buna karşılık Çavundur, Çepni, Alayundlu, Salur gibi boy adları ise bölge yer adları arasında hiç geçmemiştir.

Üçokların en asil boyu olan Bayındır boyunun[27] adı Kınık nahiyesinde pek çok cemaat ve mezraa adıyla birlikte geçmektedir. Beşir Hacılu Cemaati, Kara Bayındır taifesine bağlı olarak Zemin-i Bayındır'da yaşamakta idi. Bayındır diye anılan yer Osmaniye ile Düziçi arasında, tarihî Haruniye kasabasının batısında bulunmakta ve burada Şah Meliklü, Peçenek, Beşir Hacılu, Ediklü, Yaycılu, İmirzaoğlu, Han Beyoğlu ve Avcı cemaatleri yaşamaktaydı[28]. 1563 yılı tahririnde bu bölge bir nahiye şeklinde Kars-ı Maraş sancağı sınırları içerisine alınmış ve Haruniye'den sonra kaydedilmiştir[29]. Bayındır diye adlandırılan topraklarda yaşayan bu 8 cemaatin bağlı olduğu Kara Bayındır taifesi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Bayındır'da yaşayan Peçenek cemaatinin Kara Bayındır taifesine bağlı olması sadece idari bakımdan olmalıdır. Tarsus ile Düziçi-Haruniye yöresinde görülen Varsak Türkmenlerinden Ulaş boyunun obalarından birisi de Bayındır obası idi[30].

Peçenek boyunun adı yukarıda sözünü ettiğimiz Bayındır vesilesiyle cemaat adı olarak geçmektedir[31]. Peçeneklerin Bayındır'daki kışlak yurtları bugün de Peçenek adını taşıyorsa da orada ancak Tecirli aşiretine mensup köylüler görülebiliyor[32].

---

[24] Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer-adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11- 13 Eylül 1984*, Ankara 1984, s. 27. Verilen yer adlarından Elmalı- Kaş'da % 43'ü, Konar'da % 37'si, Ordu'da % 33'ü boy, oymak ve şahıs adlarından alınmıştı.

[25] TD.450 (1525), s. 312; Y. Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I*, s. 369. Boz-ok'ların diğer boyları olan Kayı, Bayat, Karaevli, Yazır, Döğer, Dodurga, Kızık, Beydili boylarının köy veya mezra adı olarak hiç geçmemesi belki de Çukurova'da yerleşen Türkmenlerin Oğuzların Üç-ok koluna mensup olmaları ile açıklanabilir.

[26] TD.450 (1525), s. 118; Y. Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I*, s. 140.

[27] F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 315. Sümer'e göre tahrir defterlerinde 52 köy ve mezranın Bayındır adını taşımakta ve bunlar daha çok Anadolu'nun orta ve batısında bulunmaktaydı.

[28] TD.450 (1525), s. 458. En son olarak sayılan Avcı cemaatinden sonra "Bac-ı Bazar-ı Bayındır ma'a ihtisâb-ı Bayındır fî sene 1.000" denilerek sanki müstakil bir nahiye imiş gibi Bayındır'a ait boyahane, ma'sara, kanâra gibi toplamı 10.810 akça yapan gelir kaynağı yazılmıştır.

[29] TD.168 (1563), v. 336b. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Kars-ı Maraş Mufassal Tahrir Defteri.

[30] F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 317.

[31] TD.450(1525), s. 379.

[32] F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 322.

Çepni adı defterimizde sadece kişi adı olarak geçmektedir. Adana sancakbeyinin divan kâtibi Çepni veled-i Süleyman'ın belki kendisi de Çepni idi. Faruk Sümer, 1519 yılında Sarıçam nahiyesinde yaşayan bir Çepni oymağından söz etmektedir[33]. Ancak 1525 yılı kayıtlarında böyle bir cemaat görülmüyor.

Salur boyunun adını taşıyan 24 nefer vergi nüfusuna sahip bir cemaat Karaisalı nahiyesinde yaşamakta[34] ise de Adana sancağında bu isimde köy ve mezra bulunmamaktadır.

İğdir (Eğdir) boyunun adı Eğdir Bükü ve Eğdir Köyü şeklinde iki ayrı mezraya isim olmuştu[35].

Eymir boyunun Halep Türkmenlerinden ayrılarak bölgeye gelmiş olan bir kolu Eymir İlyaslu adını taşıyan 17 neferlik bir cemaat halinde Karaisalı çevresinde yaşıyordu[36]. Bu ismi taşıyan yer adı tespit edilememiştir.

Yüregir ve Kınık boylarının isimlerinden Yüregir ve Kınık nahiyeleri anlatılırken söz edildiğinden burada sadece isimlerini anmakla yetineceğiz.

Bir bölgeye konan bir boy bazen boy beyinin adını veya kendi adını o yöreye ad olarak vermekteydi. Bu yüzden aynı adın hem aşiret adı hem de köy veya mezra adı olarak kullanıldığını sıkça görmek mümkündür.

Ahilü, Ali Fakih, Ali Oğlu, Arslan Köyü, Beşiri, Beytemüroğlu Şahruh, Bilal Viranı, Boğa Şeyhlü, Bülbülî, Büyük Ece, Cevherî, Dursun Hacılu, Dündar Alan, Eğlence, Ekiz Oğlu, Eyüb Oğlu, Gaziler, Gök İshaklu, Gökçekler, Hacılu, Hacı Fakihoğlu, Hacı Gaybi, Hamid Hacı, Hasan Hacı, Hasanlar, Kaçar Bükü, Kadı Mescid, Kara Sadıklu, Kara Sofu (Kara Soku), Karaca Viran, Karaisalu, Karalar, Karamanlu Yakası, Karaoğlu Köyü, Kızılca Ali, Kodukkızı Oğlu, Kör Mesud, Köse Hacı, Kuduz Han, Mustafa Viranı, Ömerlü, Sadullah Fakih, Saltık, Sarı Çoban, Selim Bey Mescidi, Selman veled-i Hamace, Sevinç Hacı, Sofu Dede, Saru Karı, Sunkur Deyri, Sülü Bey, Şeyhler, Şeyh Ali Bey, Şeyh Yakub Çelebi, Tatar Musa, Tursun, Yakub Temürcioğlu, Yaraş Hacı, Yasgüden, Yavaşbey Bucağı, Yunus Dede,

Oymak, Ulus adlarına örnek olarak da Danişmend, Kürdler, Özbek Bükü, Runkuş, Tatar, Tatar Musa, Varsak Öyüğü, Türkî adlarını gösterebiliriz. Bunlardan Türkî mezraasının adı, Faruk Sümer'in de işaret ettiği gibi[37], Yarpuz yakınlarında bir mevki olup *Türkî Makbereliği* şeklinde günümüze kadar gelebilmiş çok az sayıdaki isimden birisi olması bakımından önemlidir.

II. Coğrafî Özelliklere Dayalı Tasvirî Adlar:

Yeni bir coğrafyayı kendine vatan tutan insanlar bulundukları yerdeki önemli coğrafi özelliklerden, dağ, tepe, ırmak, pınar vs. yararlanarak orasını adlandırmışlardı. Bazen toprağın rengi, bazen büyük bir taş o yerin yeni adını vermede rol oynamıştı. Bölgenin adı olan Çukurova adı bile dümdüz toprakları ifade için verilebilecek en güzel isimdi herhalde.

a. Dağ, Tepe, Mağara vs. Adları: Ak Dağ (dağ, Hacılu), Boz Tepe, Çanak Viranı, Çatal, Derelü, İn Öyüğü, Mağara, Mağaralu, Tepe Bağ, Kireçlik, Kara Depe gibi adlar bu şekilde verilmiş tasvirî adlar olarak görülmektedir.

[33] F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 322. Asıl kaynak, TD.69 (1519).
[34] TD.450(1525), s. 301.
[35] TD.450(1525), s. 17, 52.
[36] TD.450(1525), s. 230. Ayrıca Diğer Eymir İlyaslu isminde 11 neferlik bir kol da haric ez defter olarak yazılmıştı (s. 222).
[37] F. Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 26.

b. Su, Pınar, Göl, Nehir vs. Adları: Akarsuları adlandırırken daha çok "âb" ve "nehir "kelimeleri kullanılmıştır. Ab-ı Ceyhun, Ab-ı Eğlence, Ab-ı Körkün, Ab-ı Merçin, Nehr-i Ceyhun, Nehr-i Kızılırmak gibi. Hemen belirtelim ki Kızılırmak derken burada kastedilen şimdiki ünlü Kızılırmak nehri olmayıp Seyhan nehridir. Küçük olan akarsular için bazen Ark veya Arg kelimesini kullanılmakta idi. Mesela Osmaniye yakınındaki bir çeltik nehrine Arg-ı Çuşkeb diye isim verilmişti. Ama kâtibimizin çeltik ırmakları için genelde kullandığı isim "nehir" kelimesidir. İçerisinde su, ırmak, pınar, göl kelimeleri bulunan diğer yer adları ise şunlardı:

Ak Su, Baş Ark, Göl Pınarı, Su Çıkduğı, Kör Kuyusu, İki Su Arası (Yüregir'in diğer adı), Kâfir Suyu, Kara Su (dağ adı olarak), Su Gediğü, Suğla, Balık Pınarı, Avşacık Pınar, Pınarlu, Say Pınarı, Göl Pınarı, Pınar, Pınar-ı Mavtizli, Pınarlu, Pınar Başı, Tekür Pınarı, Terkesib Pınarı.

Pınar kelimesi yerine bazen de Arapçası olan "Ayn" kelimesi de kullanılmıştır: Ayn-ı Cebel-i Kebîr, Ayn-ı Girin gibi. Ancak Türkçe olan Pınar kelimesi daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Ceyhan veya Ceyhun o dönemde sadece akarsu adı olarak kullanılmaktaydı. Ceyhun veya Ceyhan isimleri "ha" harfi ile yazılmaktayken bir yerde "güzel he" ile "Cihan" şeklinde yazılmıştır[38]. Halk arasında bugün de Ceyhan nehri yerine Cihan denildiğini bilmekteyiz. Cihan ismi o dönemde kişi adı olarak kullanılmaktaydı. Seyhan nehrinin adı ise Seyhun yanında yukarıda değindiğimiz üzere Kızılırmak diye de geçer[39].

c. Renk Bildiren Adlar: Boy, oymak ve kişi adlarından sonra en çok adlandırma renk sıfatları ile yapılmıştır. Bir yerin "ak" veya "kara" olması o insanlar için göze ilk çarpan önemli özelliklerdendi. Bazen ak olur, bazen akça; bazen kara olur bazen karaca. Boz olur, gök olur, gökçe olur. Ama hepsi de pırıl pırıl Türkçe isimlerdir.

Ak Köprü, Ak Su, Ak Taş, Ak Tutuş, Ak Venk, Ak Viran, Akça Han, Akça Kaya, Akça Kilise, Akça Mescid, Akça Saz, Akça Taş (2), Akça Torus, Akça Viran, Ala Kilise (2), Boz Depe, Kara Kütük, Boz Öyük (2), Gök Depe (2), Gök Dere, Gök İshaklu, Gök Kaya, Gökçe Dağ, Gökçe Köy, Kara Baş, Kara Başı, Kara Bayındır, Kara Boyalık, Kara Sofu (Kara Soku), Kara Su, Kara Şeyh, Kara Telhamdun, Kara Tuz, Kara Burunlu Kışlası, Karaca Viran (5), Kara İsalu, Karalar, Kızıl Ahur, Kızıl Burç, Kızılca Viran, Saruçam, Saru Ağaç, Saru Büğet, Saru Karı, Saru Kavak, Saru.

III. Cami, Kilise, Köprü vs. Adları:

Adana, Ayas ve Kınık mahalle isimlerini verirken bu mahallelerden önemli bir kısmının cami veya mescid adıyla anıldığını yukarıda söylemiştik. Bu yüzden tekrardan kaçınmak için sadece kilise ve venk gibi Hıristiyan yapılarından ad almış yer adları üzerinde duracağız.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde buralarda Bizans döneminden kalma kilise ile karşılaştılar. Adana Yağ Camii gibi bunlardan bir kısmı Cuma namazı kılabilmek için hemen camiye çevrildi. Hıristiyanların ihtiyacını karşılayacak kadarı da onlara bırakıldı. Bu kilise isimlerine dayalı yer adı adlandırmaları tahrir defterlerine aynen yansıdı. Ancak bunlardan

[38] TD.450 (1525), s. 329, Mordeşi köyünde Cihan şeklinde geçer.
[39] TD.450 (1525), s. 164, 1003.

pek çoğu zamanla halk dilinde şekil değiştirdi. Bugün Ayas yakınlarında gördüğümüz Akkise köyünün adı XVI. Yüzyılda Akça Kilise olarak geçiyordu. Anadolu genelinde gördüğümüz Akkise, Akkese, Akçakese, Karakise, Karakese gibi yer adlarının da bu şekilde ortaya çıktığını düşünebiliriz. Defterimizde geçen Kilise isimlerinin çoğunluğu bu kiliselerin yapıldığı malzemenin rengine bağlı olarak Ak Kilise, Kara Kilise, Kızılca Kilise şeklinde adlandırılmıştı. Bir kısmı ise şekil ve sayı ifade etmekteydi. İki Kilise, Üç Kilise, Ekiz Kilise gibi. Bunlardan bir kısmı farklı nahiyelerde mezra'a adı olarak ayrı ayrı geçmektedir. Örnek olarak Üç Kilise adı Adana, Yüregir, Dündarlı ve Sarıçam nahiyelerinde mezra'a (ekinlik) adı olarak kullanılmaktaydı. Ayas nahiyesinde Ayas tuzlasının bulunduğu büyük bir köy, Kilisecik olarak anılmaktaydı. Kilise ile ilgili diğer isimler:

Ala Kilise, Avcı Kilise, Çanakcı Kilisesi, Tuz Kilisesi, Kilise Küpe, Karlı Kilisesi, Ayaklu Kilise, Yenice-i Kilisesi, Avrat Kilisesi, Aylak Kilise, İki Kilise Bucağı. Bu isimlerin hepsi de mezra'a isimleri olarak kullanılmıştı.

Venk veya Vank kelimesi de Ermenice'de kilise anlamına gelmektedir. Bir kısım kilise isimleri ise Ermenice'den geçerek Venk, Fenk, Vank şekillerinde geçmiştir. Bu isim de halk arasında bozularak çoğu zaman Fenk şeline girmişti. Saruçam nahiyesinde Ak Venk mezraasını, Karaisalı nahiyesinde Fenk isimli 2 ayrı mezraayı, Zorkun yaylası yakınlarındaki Fenk yaylasını örnek verebiliriz.

IV. Hayvan İsimlerinden Alınan Adlar: Bilindiği gibi Türk kültüründe başta avcı kuşları olmak üzere hayvan adları önemli bir yer tutar. Bazı tarihçiler buna bakarak doğan, şahin, balaban gibi avcı kuşların Türkleri totemi olduğunu öne sürmüşlerdir. Bugün bile Kazakistanda ve tüm Türk dünyasında kartal, şahin gibi kuşlar çok önemlidir. Kazak Türkçesinde 1 yaşını doldurmuş, 2 yaşını doldurmuş, hatta ve hatta 11 yaşını doldurmuş kartalın (bürkit) ayrı bir adı vardır. Osmanlı sarayında beslenen av kuşları için Anadolunun pek çok yerinde binlerce kişi "kuşcu" olarak yazılmış ve vergiden muaf tutulmuştu. Sayyâdân denilen bu kimseler için ayrı bir kanunnâme bile tanzim edilmişti. Ünlü Selçuklu vezirinin adı Saadeddin Köpek idi. Boğa, Akboğa, Ertuğrul, Erdana, Tosun, Ördek, Koyun (Ganem) gibi isimler taşıyan insanlar tahrir defterlerinde kayıtlıdır. Bütün bu sebeplerle yer adı adlandırmalarında da hayvan isimlerinden sıkça yararlanılmıştır.

Arslan, Arslan Köyü, Çakır, Pir Köpek, Danakıran, Toyca[40], Kuyruğu Örü[41], Kurd Kulağı, Kurd Deyri, Geyiklü, Geyiklü Viranı, Doğan Kayası, Donuz Çamuru, Donuz Viranı, Cırlavuk[42], Turna Sazağı, Boğalu, Boymul[43], Bülbülî, Kertişke[44] adlarını burada sayabiliriz.

V. Antik Yer Adları: Çukurova'nın binlerce yıllık tarihi elbette ki tarihî yer adlarına da belirli oranda yansımıştır. Bölgede Hititlerden, Roma ve Bizans'tan ve en son olarak Ermenilerden kalan bir takım yer adlarının kalmış olması son derece normaldir. Mesela Hititler Çukurova'ya ve onu kuzeyden saran dağlık bölgeye Kizzuwatna adını vermekteydiler[45]. İlkçağ'da Helenlerce Çukurova ile birlikte Mersinden Antalya'ya kadar uzanan bölgeye Kilix/ Kilikos Yurdu anlamında

[40] "Toy" ise bilindiği gibi Anadolu'da nesli tükenen kazdan daha iri bir av kuşudur.

[41] "Kuyruğu Örü", Türk Dil Kurumu *Derleme Sözlüğü*'nde "akrep" anlamında Çukurova'da derlenmiş ilginç isimlerden birisidir.

[42] "Cırlavuk" veya "Cırlavık" yörede Ağustosböceği için kullanılan bir addır.

[43] "Boymul" boynu halka gibi vücudunun renginden başka renkte olan hayvan ya da kuş; doğan türünden yırtıcı bir kuş. Bkz.: C. Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 37.

[44] "Kertiş" ismi yörede "kertenkele" anlamında kullanılır. Kertişke diye okuduğumuz ismin de bununla ilgili olduğunu tahmin etmekteyim.

[45] Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar,* İstanbul 1983, s. 447.

Kilikia/ Kilikya adı verilmişse de[46] Osmanlı bu adı hiçbir zaman kullanmamış ve Çukurova adını tercih etmiş, 1516'dan sonra kurulan ilk eyalete "Vilayet-i Çukurâbâd" adı verilmişti.

Aya Kilise, Badras, Basbus, Demrud, Ercelin, Erkeken, Kersenos, Keştere, Kilidsik, Kene Genüs, Kirnez, Mercin/ Merçin, Meres, Milvan, Sanavber, Yortan gibi isimlerin etimolojisi bizce mechuldür.

Bunlardan Badras, "badres" şekli ile testi, toprak su kabı anlamında[47], "Keştere" adı Niğde ve bazı yörelerde "tezkere" anlamında kullanılmaktadır[48]. Aya sözcüğü Türkçe'de "avuç", "terazi kefesi" gibi anlamlarda kullanıldığı gibi Latince ve bazı batı dillerinde "ayia" kelimesinden hareketle "ermiş, kutsal kişi, azize" anlamlarında kullanılmaktadır[49]. Aya İrini, Aya Sofya gibi. Bazı isimler değişime uğratılarak Türkçeleştirilmiş veya Türkçe söyleyişe uygun hale getirilmiştir. Ermenice "hamam" anlamına gelen "Pağnık" (Pağnik) adı ise[50] Yüregir'de ve Saruçam'da mezra'a adı olarak XVI. yüzyılda kullanılmaya devam etmiştir[51]. Yortan kelimesi Tarama Sözlüğü'nde "hızlı yürüyen" anlamında[52], Tulel, Tülel kelimesi ise "güç" anlamında[53] hem de Adana çevresinde kullanılmaktaydı. Zünbül kelimesi Nizip/Gaziantep ve Antakya köylerinde "lokma tatlısı" anlamında derlenmiştir[54]. Buna rağmen bu tür adların arkaik bir ad olma ihtimalini de gözden uzak tutmamak gerekir. Nitekim Bilge Umar, Anadolu'da 6 ayrı yerde tespit edilen bu Yortan adının Gordwana, Gordyana kelimesinden geldiği kanaatini taşımaktadır[55].

VI. Arapça ve Farsça Kökenli Yer Adları: XVI. yüzyıl Çukurovası'nda Türkçe isimlerin büyük ağırlığı var. Nusyabin, Mardin, Siirt yörelerinde sıkça görebildiğimiz "till" yani "tepe" kelimesiyle yapılmış yer adlarını burada pek göremeyiz. Kara Kale (kal'a), Akça Burc gibi yer adlarını ise içinde Türkçeleşmiş Arapça kelime olmasına rağmen biz Türkçe saymaktayız. Doğrudan Arapça etkisi gösteren yer adları ise çok azdır. Bunlardan Annahşa, Ayn-ı Cebel-i Kebir, Ayn-ı Cebel-i Sagir, Ayn-ı Girin, Bulherir, Cebel-i Geden, Basreyn (Eski), Ma'sarân, Verdâniyye ve Vezriyye isimlerini sayabiliriz.

Farsça etkisi gösteren yer adları daha da az görülmektedir. Aslında Fırat nehrinin batısında Farsça'nın etkisinin daha az olması normal bir sonuçtur. Büzürge, Gülhavir (Büyük ve Küçük), Espend, Gerünzi, Kâh Pelür, Kenzürge, Öristan, Sergerdan adları kesin olmamakla birlikte Farsça kökenli isimler olarak sayılabilir. Farsça'da Büzürk kelimesi "büyük", Espend (veya Esfend) kelimesi "üzerklik" yani tütsü için kullanılan bir bitki anlamındadır.

---

[46] B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar,s. 440.*
[47] TDK, *Derleme Sözlüğü*, II, s. 471.
[48] TDK, *Derleme Sözlüğü*, VIII, s. 2771.
[49] B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar,s.* 142.
[50] B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar,s.* 630.
[51] TD.450(1525), s. 111, 118, 138.
[52] TDK, *Derleme Sözlüğü*, XI, s. 4298.
[53] TDK, *Derleme Sözlüğü*, X, s. 4007.
[54] TDK, *Derleme Sözlüğü*, XI, s. 4402.
[55] B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar,s.* 821.

OSMANLI TOPRAK YÖNETİMİ*

Prof. Dr. Yılmaz KURT

Osmanlı toprak sistemi kaynağını İslam hukukundan almakla birlikte, Selçuklu ıktâ' sisteminden de etkilenmiştir. Bizans toprak yönetiminin (practika) en azından belirli bölgelerde Osmanlı toprak yönetimini etkilediğini, bunun yanında Bizans practikasının da XIV. yüzyıldan başlayarak Osmanlı toprak sisteminden etkilendiğini[1] kabul etmek gerekir. Aslında üç ayrı kıtada bulunan geniş Osmanlı topraklarında tek tip bir uygulamanın 620 yıl sürdüğünü düşünmek de imkânsızdır. Osmanlının genel egemenlik politikası çerçevesi içerisinde ele geçirdiği topraklarda çok farklı uygulamalar gerçekleştiği bilinmektedir. Öyleyse biz burada öncelikle İslâm fıkhında toprakla ilgili hükümleri kısaca gözden geçirmeli ve Emevî ve Abbasî yönetimlerinde bunun ne şekilde uygulandığını araştırmalıyız.

İlk İslâm fetihlerinin başlangıcında elde edilen topraklar askerlerin mülkü kabul edilmişti. Bu durum askerleri askerlikten uzaklaştırmış ve devletin gelir kaynaklarını azaltmıştı. Bunun için Hz. Ömer zamanında fethedilen arazi eski sahiplerinin elinde bırakılarak bunlardan alınan vergiler hazineye aktarıldı ve askerin maaşları buradan verilmeye başlanıldı[2]. Bu arada fetih sırasında sahipsiz kalan toprakların tasarrufu bu topraklara ait vergileri devlete vermek şartıyla kişilere havale edildi ve böylece İslam'da ilk "ıktâ" uygulaması Hz. Ömer zamanında başlamış oldu. İslam'ın ilk zamanlarındaki bu "ıktâ" bir tür "temlik" hüviyetinde idi. İmam Ebu Yusuf'un verdiği bilgilere bakılacak olursa devlet, kendisine bir toprak "ıktâ" olunan kişinin elinden veya çocuklarından bu toprakları geri alamıyordu[3].

Abbasiler zamanında orduya çok sayıda ücretli Türk askeri girdi. Türklerin orduda ve devlet yönetiminde güçleri artınca ordu ihtiyaçları hazineden karşılanmak yerine doğrudan doğruya arazi gelirlerinden tahsis edilmeye başlandı. Böylece birçok yerlerde toprağın kiracısı ve vergi toplayıcısı hükmüne giren kumandanlar askerlerinin ve kendilerinin masraflarını bu toprak gelirlerinden ödemeye başladılar. "Iktâ" uygulaması bazı küçük değişikliklerle Selçuklularda da aynen uygulandı.

İslâm orduları tarafından ele geçirilen topraklar, toprağın menşeine göre iki grupta incelenmektedir.

1. Öşrî Topraklar

İslâm fethi sırasında sahipleri Müslüman olan veya fetih sırasında İslâm dinini kabul eden kişilere ait topraklara öşrî topraklar denilmektedir. Bu tür toprak sahipleri ellerinde bulunan topraklar için bir toprak vergisi ödememekte sadece ürettikleri üründen belirli bir miktarı "öşür" olarak devlete veya devlet adına görevli olan kişi veya kuruma ödemekteydiler.

---

* Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *Osmanlı*, C. 3, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 59-73.

1 Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s.153, 220; Kemal Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler, *OTAM*, 6 (1995), s. 86.

2 Osman Turan, "Iktâ", *İA*, c.5/ II, İstanbul 1968, s. 950.

3 O. Turan, "Iktâ", s. 950.

"Öşür" (Arapçada oşr veya öşr) kelime anlamı bakımından 1/10 yani "onda bir" anlamında olmasına rağmen İslâm fakihlerinin fetvaları ile toprağın verim durumuna (inbât) göre 1/8, daha verimli yerlerde 1/5 oranında alınmıştır[4].

2. Haracî Topraklar

İslâm fethi sırasında gayrimüslim reaya elinde bulunan, fetihten sonra sahibi yine eski dininde kalan ve kendisine harac uygulanan kişilere ait topraklara "haracî topraklar" denilmekteydi. Bu tür topraklara sahip olan kişiler, miktarı genellikle 1 altın olarak düşünülen harac veya cizye (harac-ı ru'us) ödedikten sonra ekip biçtikleri topraklarının da öşrünü ödemek zorundaydılar. Osmanlı uygulamasında "devletin gelirinin azalmaması" temel ilke olarak kabul edildiğinden gayrimüslimlere ait bağ ve bahçeyi satın alan Müslüman kişi kendisi Müslüman olmasına rağmen o mülke tayin olunan haracı vermek zorundaydı. "Ben Müslümanım, harac vermem" demesi kanunname hükümleri karşısında hiçbir fayda vermiyordu.

İslâm hukukunda bu iki tür arazi için yapılan sınıflandırma dışında devlete ait toprakları kastetmek üzere *mirî arazi*; kişilere ait mülkleri anlatmak üzere *mülk arazi*; deniz, göl veya nehir kıyısında sonradan oluşan arazileri anlatmak üzere de *mevat arazi*, geliri belli bir vakfa tahsis olunmuş topraklara *vakıf arazi* gibi deyimler kullanılmıştır.

Selçuklularda uygulanan "ıktâ" sistemi ülkeyi hanedan üyelerinin ortak malı sayan Türk hakimiyet anlayışının İslâm toprak hukuku ile kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştı. Ülkeyi hanedan üyeleri arasında doğu-batı, güney-kuzey diye bölen anlayış büyük arazi parçalarını hanedan üyelerine ve büyük komutanlara, hizmetlerine ve emirleri altındaki asker ile memurlarının ücretlerine karşılık olarak vermekteydi. İşte Selçuklu "ıktâ" sistemini klâsik Osmanlı "timar" sisteminden ayıran en önemli şey de bu kıyas kabul etmez büyüklük olmuştur. Selçuklular, komutanlarına emirleri altındaki askerlerin ücretlerini de hesaba katarak büyük toprak parçalarını "ıktâ" olarak tahsis ettikleri halde Osmanlılar büyük nüfuz sahibi beyleri kendi saltanatlarına rakip olarak görmüşler ve ayrıcalıksız Osmanlı timarlı sipahisini yaratmaya ve yaygınlaştırmaya gayret etmişlerdi[5].

Osmanlı Toprak Tahsisleri: Haslar, Ze'âmetler, Timarlar, Vakıf ve Mülkler

Osmanlı fethettiği topraklarda tahrir-i memleket denilen nüfus ve arazi sayımı yaptırırdı. Devlete ait mîrî topraklar tespit edilerek ehl-i seyf denilen askerî sınıfa timar, ze'âmet veya has olarak tahsis edilirdi. Devlet için bu iş çok önemli olduğundan bu işin başına vezir veya sancakbeyi rütbesinde *il yazıcısı* veya *tahrir emini* denilen kişiler tayin olunurdu. İl yazıcısı yanına yeteri kadar kâtip alır, gerektiğinde o beldenin kadısı aracılığıyla yazımda askerî kuvvet bulundururdu. Bir yerin tam olarak fethi tahrir yapılarak kesinleşmiş olurdu. Tahrir sonucunda hazırlanan mufassal tahrir defterlerinde köy köy, mezra'a mezra'a bütün belde

[4] Alınan öşür miktarı sancaktan sancağa değiştiği gibi bazen bir sancağın nahiyelerinde bile farklı uygulamalar görülmekteydi. Bir örnek vermek gerekirse, bugün Kadirli, Göksun, Andırın ve çevresini kapsayan Kars-ı Maraş sancağında Çokak, Mağara, Göksun gibi ova nahiyelerinde 1/5; Haruniyye, Bayındır gibi dağlık nahiyelerde 1/8 oranında öşür alınmaktaydı. Bkz. TD.168 (1563), *Kars-ı Maraş Mufassal Tahrir Defteri*, Kanunnâme. Adana sancağında ise 1/10 oranında alınıyordu. Ayrıca bkz: Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâ'idi(Osmanlı Vergi Sistemi)*, Haz. F. Hakan Özkan, Ankara 1999, Maliye Bakanlığı Yay., s.16- 17; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhü'l-islâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 170.

[5] Ömer Lutfi Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 133.

deftere geçirilirdi. Bu sayımda o köyde yaşayan vergi nüfusu baba adlarıyla birlikte deftere yazılır, herhangi bir sebeple muaf olanların isimlerinin üzerine muafiyet sebepleri, *imam, müezzin, ma'lûl, pir-i fânî* şeklinde gösterilirdi. Daha sonra o köyden veya mezra'adan elde edilen öşür ve vergiler ayrı ayrı yazılır, toplam gelir miktarı belirtilirdi. Bazı mufassallarda köy veya mezra'aların isimlerinden sonra kimin dirliği olduğu da yazılırdı. Bu gelir kaynaklarının tespitinden sonra bunların kimlere ve ne şekilde taksim ve tevzi edileceğini gösteren İcmal Defterleri hazırlanırdı. İcmal defterlerinde padişah haslarından başlanarak, beylerbeyi ve sancakbeyi hasları ve bunların hangi nahiyelerden ve hangi köylerden tahsis edildikleri tek tek gösterilir, sonra toplam gelirleri belirtilirdi. Daha sonra ze'âmetler ve timarlara geçilir ve her ze'âmet veya timarın nerelerden ve ne miktarda verildiği açıklanırdı[6].

Son yıllarda yurdumuzda Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerine dayalı olarak yapılan -özellikle doktora çalışması seviyesindeki- araştırmaların ortaya koyduğu bilgilere göre devlete ait gelir kaynaklarından büyük gelir kalemleri padişah veya beylerbeyilerine has olarak verilmekteydi. Padişah ait has gelirlerinden eski olanları "hâss-ı atîk"; yeni tayin olanları "hâss-ı cedîd" olarak icmal defterlerinin ilk sayfalarında yer almaktaydı. Bunlara ait hiçbir kayıt ve kısıtlama söz konusu olmadığından bizim üzerinde duracağımız haslar beylerbeyi ve sancakbeyi hasları olacaktır.

Haslar, genel bir ifade ile geliri 100.000 akçadan yüksek olan dirlikler olarak tarif edilmesine karşılık geliri 100.000 akçadan düşük olan hasların var olduğunu da bilmekteyiz. Erzurum ve Diyarbekir gibi sınır eyaletlerinde beylerbeyi hassları 1.200.000 akça civarında olmasına rağmen genelde beylerbeyi hasları 650.000 ile 1.000.000 akça arasında değişmekteydi[7]. Sancakbeyi hasları ise genelde 200.000 ile 400.000 akça arasında idi. Rumeli Beylerbeyiliğine bağlı 21 sancak içerisinde en büyük has geliri 507.760 akça ile Mora sancakbeyinin, en düşük has geliri ise 157.032 akça ile Delvine sancakbeyinin hassıdır. Anadolu eyaletinde ise en yüksek has geliri 618.000 akça ile Hüdavendigar (Bursa) sancakbeyinin, en düşük has geliri ise 240.200 akça ile Karahisar sancakbeyinindir. Bu arada yurtluk ve ocaklık uygulaması görülen Adana sancağının ayrı bir statüsü olduğundan Adana sancakbeyinin has geliri 1.000.000 akça idi[8]. Buna karşılık yıllık geliri 200.000 akçadan düşük bazı sancakbeyi hasları da vardı. Kars eyâleti Harcivan sancağı hassı 153.500 akça, Van eyaleti Kesani sancağı 162.000 akça bu tür küçük sancaklardı.

Beylerbeyiliklerde hazine defterdarlarına da haslar tahsis edilmekteydi. Bunlar genellikle 100.000 akça civarında oluyordu. Şam defterdar hassı 140.000 akça, Bağdad hazine defterdarının hassı 110.000 akça, Karaman hazine defterdarı hassı 65.000 akça idi.

Görev karşılığı verilen bu haslar dışında ilmiye sınıfından bazı kişilere verilen arpalık türü haslar ile padişahın kızkardeşi veya annesi gibi saray kadınlarına verilen ve genellikle *paşmaklık* diye adlandırılan

[6] Tahrir defterlerinin hazırlanışına ait Halil İnalcık tarafından 1954 yılında verilmiş olan bigiler aradan 25 yıl geçmesine rağmen bugün de en derli toplu araştırmadır. Bkz. *Hicrî 835 Tarihli Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid,* Ankara 1954 (İkinci baskı Ankara 1986), Giriş Kısmı, s. I- XXXV.

[7] Burada verilen rakamlar 1564- 1584 yılları arasına ait olup 1609 yılında kaleme alınmış olan Defter Emîni Ayn Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Al-i Osmân fi Mezâmin-i Defter-i Dîvân* isimli eserinden alınmıştır. Bkz.: TKGM, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Vakf-ı Cedîd Tasnifi, No: 14, s. 2. (Bu eser *Kavânîn* kısaltmasıyla gösterilecektir).

[8] *Kavânîn*, s. 8. Bu miktar 1572 tarihli *Adana İcmâl Defteri*'nde (İD.278, v. 29a) 875.000 akça olarak gösterilmiş olup toplam sancak gelirinin % 18'ine tekâbül etmektedir. Bkz; Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Ankara 1992, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, s. 177.

haslar da bulunmaktaydı. Bunların belli bir ölçüsü ve kuralı olmayıp zaman ve kişiye göre değişmekteydi.

Bir de çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülen ve Yavuz Sultan Selim zamanında ortaya çıkmış olan yurtluk ve ocaklık uygulaması bulunmaktaydı. Bu uygulama Osmanlı fethinden önce Müslüman yerli beylerin elinde bulunan bölgelerde görülmektedir. Bu beyler Osmanlı hakimiyetini kendi istekleri ile kabul ettikleri için yönetmekte oldukları topraklar bir tür eşkincilü mülk olarak kendilerine bırakılmıştı. Bunlar herhangi bir nedenle görevden alındıklarında veya öldürüldüklerinde dirlikleri bir başkasına değil oğluna veya kardeşine veriliyordu. Adana, Van, Diyarbakır gibi bölgelerde ve bir kısım Rumeli toprağında bu uygulama Tanzimata kadar devam etmişti[9].

Genel bir sınıflandırma ile yıllık geliri 20.000 akça ile 100.000 akça arasında olan dirliklere *ze'âmet,* bunlara sahip olan kişilere ise *zaim* denilmekteydi. Yukarıda değindiğimiz gibi yıllık geliri 20.000 akçadan büyük olduğu halde timar olarak kayıtlı dirlikler bulunduğu gibi yıllık geliri 100.000 akçadan fazla olduğu halde ze'âmet diye kayıtlı dirlikler de görülebilmektedir.

İcmal defterlerinde bir sancağın has tahsislerinden sonra ze'âmet tahsisleri yer alır. "Ze'âmet-i Ali, kethüda-i timar", şeklinde bir başlıktan sonra ze'âmet gelirinin hangi köy veya mezra'alardan ne kadar akça verildiği yazılır ve en alta da ze'âmetin toplam geliri belirtilirdi. Ze'âmet geliri birkaç ayrı nahiyeden verilmişse defter sıralamasında bu nahiye düzenine dikkat edilirdi. Bir yerin gelirinin bir kısmı bu zaime verilmişse bu gelir kaynağının başına "An karye-i Karacaviran" şeklinde kayıt düşülür ve hissesinin ne kadar olduğu gösterilirdi.

Eyaletlerde bulunan defter kethüdalarına ve eyalet defterdarlarına genellikle şehir merkezindeki belli gelirlerden oluşan ze'âmet tahsis edilirdi. Rumeli defter kethüdasının ze'âmeti 81.416 akça, timar defterdarının ze'âmeti ise 50.000 akça idi. Bosna defterdarı 46.000 akça, Cezayir defter kethüdası 88.300 akça ze'âmete sahiptiler. Osmanlı devletindeki ze'âmetlerin büyük bölümünü sefere eşmek karşılığında askerî sınıftan olanlara verilmiş olan ze'âmetler oluşturmaktaydı. Ze'âmet tasarruf eden zaimler ya saray görevlilerinden veya o bölgenin ileri gelen kişilerinden idiler. Bunlar savaşa giderken, ze'âmet gelirlerinin her 5.000 veya 6.000 akçası için bir cebelü asker ve çadır vs. gibi diğer levazımatı kusursuz olarak götürmek zorundaydılar. Rumeli eyaletinde zaimler 5.000 akça için bir cebelü götürürken timar sahipleri her 3.000 akça için bir cebelü götürmek zorundaydılar[10].

Ze'âmetlerin kılıç diye adlandırılan çekirdek kısmı 20.000 akça olursa bu tür ze'âmetler başka birisine verilmek gerektiğinde parçalanmadan yine 20.000 akça olarak verilmek zorundadır. Bu yüzden bu tür ze'âmetlere *kılıç ze'âmet* veya *icmallü kılıç ze'âmet* denilmekteydi. Bir kimsenin tasarrufunda 5.000 veya 10.000 akçalık bir timarı yapılan terakkilerle 20.000 akçaya çıksa buna da ze'âmet denilirdi. Ancak bu tür ze'âmetler boşaldığında parçalanarak farklı kişilere dağıtılması mümkündü. Aynı şey ze'âmetlerde kılıç diye tanımlanan 20.000 akçadan yukarısı için mümkün olmakta idi. Örnek olarak 50.000 akçalık bir timar boşaldığında (mahlûl) bunun 20.000 akçası birisine ze'âmet olarak verilir artan 30.000 akçası farklı kişilere terakkî

[9] *Kavânîn*, s. 3; İlhan Şahin, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İÜEF Tarih Dergisi*, 32 (1975), s. 923; Nejat Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi Tebliğler*, Ankara 1994, s. 873- 877, Y. Kurt, XVI. Yüzyıl Adana Tarihi, s. 30- 31.

[10] *Kavânîn*, s. 13.

olarak dağıtılabilirdi.

Ze'âmetler de tıpkı timarlar gibi erbâb-ı seyf denilen askerî sınıfa, hizmetlerine karşılık tayin olunmuş bir geçim kaynağıdır. Has, ze'âmet ve timarların hepsine birden ortak bir deyim olarak dirlik denilmektedir. Ze'âmetlerin sayısına gelince Rumeli eyaletinde Paşa sancağında 337, Mora sancağında 100 olmak üzere toplam 914 ze'âmet bulunuyordu. Anadolu eyaletinde 195 ze'âmet, Cezayir eyaletinde 126 ze'âmet bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı eyaletlerindeki ze'âmet ve timar sayısını bir tablo halinde vermek faydalı olacaktır.

TABLO I: Aynî Alî Efendi'ye Göre
Ze'âmet ve Timâr Sayıları (1560-1584)[11]

Eyalet	**Ze âmet Sayısı**		**Timâr Sayısı**		**Toplam Kılıç**	**Toplam Cebelü**
Rumeli	1079	8161	9240	30000		
Anadolu	195	7115	7310	17000		
Cezayir	126	1492	1618	4500		
Karaman		106	1514	1620	4600	
Sivas	109	3021	3130	9000		
Maraş	29	2140	2169	5500		
Haleb	104	799	903	2500		
Şam	128	868	996	2600		
Kıbrıs	40	1627	1667	4500		
Trablus Şam		63	577	614	1400	
Rakka	38	616	653	1400		
Trabzon	56	398	454	750		
Diyarbekir		42	688	730	1800	
Erzurum	122	5157	5279	10800		
Çıldır	97	459	556	1700		
Van	199	916	1115	3500		
	TOPLAM (15 Eyalet)		2533	35548	38054	101550

Yukarıdaki tabloda Bosna, Tameşvar, Şam, Musul, Şehrizul gibi eyaletlerin olmadığı görülmektedir. Buna rağmen Osmanlı devletinin askerî yapısında timar sisteminin ne kadar etkili olduğunu göstermek için yukarıda verilen rakamlar yeterlidir. 38.054 dirlik sahibinin 101.550 cebelü ile sefere katıldığını düşünecek olursak her dirlik sahibinin yaklaşık 2 asker götürmekte olduğunu söyleyebiliriz[12]. Yukarıdaki tabloda açıkca görüldüğü gibi askerî dirliklerin büyük bölümünü (%93) timarlar oluşturmaktadır.

Osmanlı ekonomisinin ve askerî yapısının temelini *timar* sistemi teşkil etmekteydi. Timar sisteminin tam olarak işlediği ve Osmanlı klasik dönemi olarak adlandırılan dönem devletin en parlak yılları oldu. *Timar* kelimesinin etimolojisini Grekçe veya Arapça kelimelerle açıklama çabaları yeterince ilgi görmemiş ve kelimenin Farsça kökenli olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır[13].

Timar en yaygın tanımı ile, geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili selâhiyetiyle birlikte tahsis edil-

[11] *Kavânîn*, s. 13- 18.

[12] Timarlı sipahinin savaşa götürmek zorunda olduğu, "bürüme, cebelü, bağırdak, gulâm, nöker, geçim" gibi terimler hakkında bkz.: Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 87- 98.

[13] Ömer Lutfi Barkan, "Timar", *Toplu Eserler*, s. 805- 806.

miş olan senelik gelirleri 20.000 akçaya kadar olan dirliklerdir[14]. Timar sahibi kişiye *ehl-i timar* veya *timarlı sipahi* denilmektedir. Devletin ulûfeli askeri olan sipahi askeri, tıpkı yaya askeri olan yeniçeriler gibi, üç ayda bir ulûfe denilen maaş almakta iken *timarlı sipahi* maaşa karşılık belli bir köyün veya mezra'anın gelirini almaktadır. Timarlı sipahi aslında o köyün veya mezra'anın sahibi değil hizmet karşılığı kiracısı durumundadır.

Timar veriliş şekline göre *tezkireli timar* ve *tezkiresiz timar* olarak ikiye ayrılır. Geliri düşük olup beylerbeyi beratıyla verilen timarlara tezkiresiz timar, geliri yüksek olup tayini beylerbeyi tezkiresi ile divanı hümayunca gerçekleştirilen timarlara tezkireli timar denilir. Her sancağın geliri farklı olduğundan tezkireli veya tezkiresiz timarlar için belirlenmiş rakam de birbirinden farklıdır. Mesela Rumeli, Budin, Bosna, Tameşvar gibi eyaletlerde tezkireli timarlar 6.000 akça ve daha fazla geliri olan timarlardır. 5.999 akça geliri olan timar tezkiresiz timar sayılır. Anadolu beylerbeyiliğinde ise tezkireli timar 5.000 akça ve daha fazla geliri olan timardır.

Ze'âmetler gibi timarların da bölünme kabul etmeyen kılıç *timar* diye adlandırılan çekirdek kısmı vardır. Bir garip yiğit savaşta yararlık gösterse kendisine timar verilecek olsa ibtida timarı denilen kılıç timarla ödüllendirilir. Bundan sonra yararlık gösterdikçe bu timarına terakki diye adlandırılan yeni gelir kaynakları ilave edilir. Bu kişi öldüğünde tercihan en büyük oğluna timarı tevcih edilir. Ancak verilen timar babasının sahip olduğu timarın bütün geliri olmayıp *kılıç timar* denilen akçalık çekirdek kısmıdır. İbtidâdan timar verilmesinin kanunu 10- 20.000 akça arsı bir timara tasarruf eden kişi şehid olsa iki nefer yarar oğullarından birine 4.000 ve diğerine 3.000 akçalık timar verilmesi şeklindedir[15]. Bunu emekli olan 1. derece bir memurun yerine 9. derece yeni bir memurun alınmasına benzetebiliriz. Ölen timarlı sipahinin oğlu çocuk yaşta ise veya oğlu yoksa karısı o timarla ilgili mükellefiyetleri yerine getirmek şartıyla kocasının timarını alabilirdi. Bunun örneklerini daha çok Rumeli'deki topraklarda görmekteyiz.

Osmanlı timarlarının büyük çoğunluğunu sahibinin bizzat sefere katılmak ve timarı başında bulunmakla yükümlü olduğu *sıradan Osmanlı timarları* teşkil ediyordu. Devletin makbul gördüğü ve yaygınlaştırmaya çalıştığı timarlar işte bu çeşit timarlardı. Kendisine "sâhib-i arz" denilen timarlı sipahi öşrünü toplamak selahiyetine sahip olduğu bu toprakların gerçek anlamda sahibi değil bir tür kiracısı durumundaydı. Timarlı sipahi bu toprakları doğrudan ekip biçmek yerine reayaya bu toprakları resm-i tapu karşılığı kiralar ve elde edilen ürünün öşür gelirini toplardı. Öşürün alınmasında reayaya angarya teklif edilmesi hoş görülmezdi. Timarlı sipahi timarında yaşayan insanları kendi nam ve hesabına ücretsiz çalıştıran, gerektiğinde onları yargılayan bir derebeyi değildi[16]. Reayanın sorumluluğu sipahiye ait öşür karşılığı ürünü anbara iletmek veya en yakın pazara götürmek olarak belirlenmişti. Sipahi bir günlük yoldan daha uzağa ürününü ta-

[14] Barkan, "Timar", s. 806.

[15] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c.IV, İstanbul 1992. Buradaki kanun, 1530 yılında Rumeli Beylerbeyisi Behram Paşa'ya verilen ve timarların nasıl tevcih edilmesi gerektiğini açıklayan bir fermandan alınmıştır. Aynı fermana göre 50.00 ile 100.000 akçalık bir dirliğe sahip olan subaşı seferde ölse yarar üç oğlundan her birine sırasıyla 8.000, 7.000 ve 6.000 akçalık başlangıç timarları verilirdi. Subaşı veya timarlı sipahi evinde ölecek olsa uygulama değişirdi. Aynı konuda ayrıca bkz.: Douglas A. Howard, "Ottoman Administration and The Tîmâr System: Sûret-i Kânûnnâme-i Osmânî Berây-ı Tîmâr Dâden*", Journal of Turkısh Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı, II, c. 20 (1996), s. 93. Doglas burada timar verilmesinin kanunlarını 14 ayrı el yazmasını inceleyerek yayınlamıştır (s. 57).

[16] Ömer Lutfi Barkan, "Türkiye'de 'Servaj' Var mıydı", *Türkiyede Toprak Meselesi*, s. 720.

şımaları için reayaya baskı yapamazdı[17]. Hatta sipahinin toprakları farklı köy ve mezra'alardan verilerek belirli topaklar üzerinde bir toprak aristokrasisi yaratılmasının önüne geçilmeye çalışılırdı. Ancak timarlı sipahi belirli toprakların öşür gelirini toplamakla geçindiği için bu gelirin düşmemesine özen gösterir, uzun süre toprağını ekip biçmeyen kişiden çift bozan adı altında bir vergi alırdı. Sefere katılmayan sipahinin dirliğinin elinden alınarak bir başka hak sahibine verilmesi kanundu[18].

Sıradan Osmanlı timarının yanında sefere bizzat katılmayıp yerine asker (cebelü) göndermek karşılığında verilmiş *mülk timar* veya *eşkincili mülk timar* denilen timarlar da vardı. Bunlar daha çok Karamanoğulları ve diğer Anadolu beyliklerinden devir alınmış topraklarda görülen az çok kuvvetli bir soy asaletinini devam ettirmekte olan timarlardır. Hatta Rumeli'de de bazı Hıristiyan beylerin ellerinde bırakılan timarların böyle aile mülkü eşkincülü timarlar olduğu görülmektedir[19]. Bunun yanında derviş, şeyh gibi dinî nitelik taşıyan kişilere de bu şekilde eşkincili mülk timarlar verildiğine dair tahrir defterlerinde birçok örnek bulmak mümkündür.

Bir başka timar ise kalelerdeki askerlere verilen mustahfız timarları idi. Bu tür timarların gelirlerinin bizzat sefere katılan askerlerin timarlarına nazaran daha az geliri olduğu (çoğu 1.000- 2.000 akça) görülmektedir.

Timar sisteminin bozulmaya başladığı tarih ile büyük nüfus ve arazi sayımlarının yapılmasının terk edilmesi tarihinin örtüşmesi herhalde bir tasadüf değildir. I. Ahmed zamanında (1603- 1617) Sadrazam Murad Paşa, timar ve ze'âmet sahiplerinin sayısının tesbiti amacıyla Defter Emini Ayn Ali Efendi'ye bir risale kaleme aldırmak ihtiyacını duymuştu. Koçi Bey 1630'de IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde timar sisteminin nasıl bozulduğunu uzun uzun anlatır: Hakk-ı mukâtele olan ve İcmâl defterlerinde kılıç kayd olunan ze'âmet ve timarlar *paşmaklık* ve *arpalık* yoluyla kılıç ehlinin elinden alınmış, cücelere, dilsizlere ve büyük kişilerin kölelerine verilmişti. Hizmetkâr ve köleler üzerinde görünen timar ve ze'âmetlerin gelirlerini ise yine efendileri topluyordu. Bunu önlemek için yapılması gereken tek şey ise "sefer sırasında bizzat yoklama yaptırıp sefere katılmayanların dirliklerini ellerinden almak" olarak gösterilmekteydi[20]. Kanunî'nin veziri Rüstem Paşa zamanında başlayan timarların iltizama verilmesinin yaygınlaşması ve özellikle III. Murad döneminde yabancılara 300 akça karşılığı timar verilmesi, III. Mehmed zamanında (1595-1603) timar sistemindeki bozukluğu su yüzüne çıkarmıştı. IV. Mehmed zamanında (1648- 1687) artan malî sıkıntıyı giderebilmek amacıyla timar gelirlerinin %50'si müsadere edilmişti[21]. Eskiden olduğu gibi mufassal ve icmal defterleri tutulmadığı için dirlik değişiklikleri *rûznâmçe* denilen defterlere işlenmekle yetiniliyor ve timar gelirleri sürekli olarak hazineye alınarak hass-ı hümayuna yazılıyor veya mukata'alara ilhak ediliyordu. XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde timar gelirleri azalmış olduğundan eskiden büyük gelire sahip olan timarlar, "baykuş ve karga" yuvası olmuş, timarlı sipahi değil sefere cebelü eşdirmek, kendi karnını bile do-

[17] TKGMA, TD.155, *Diyarbekir Mufassal Defteri*, Kanunnâme.

[18] N. Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, s. 67.

[19] Ömer Lutfi Barkan, "Osmanlı Devrinin 'Eşkincülü Mülkler'i veya 'Mülk Timarlar'ı Hakkında Notlar", *Türkiyede Toprak Meselesi*, s. 901.

[20] Göriceli Koçi Bey, Koçi *Bey Risâlesi (Eski ve yeni harflerle)*, Yayına hazırlayan Yılmaz Kurt, 2. Bs., Ankara 1998, s. 93- 94, Akçağ Yay.

[21] Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978, s. 109- 111.

yurmaktan aciz kalmıştı[22]. Bu durumun ortaya çıkmasında III. Murad'dan sonra savaşların art arda kaybedilmeye başlanması, Anadolu'yu kasıp kavuran *celâlî ayaklanmalarının* yarattığı sosyal ve ekonomik anarşi gibi pek çok sebebin etkin olduğunu kabul etmek gerekir. Timar sisteminin tam olarak ortadan kaldırılışı olarak genellikle 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı tarihi kabul edilmektedir. Bu tarihten sonra bütün askerlerin aylığı hazine-i hümayundan verilmeye başlanarak timar uygulaması ortadan kalkmıştır.

İslâm hukûkuna göre sultanın belli şartlar altında bir kısım araziyi mülk olarak verme (temlîk) hakkı bulunmaktaydı[23]. Bu uygulama daha çok Rumeli'de Evrenosoğlu, Malkoçoğlu, Mihaloğlu gibi büyük akıncı beylerine hizmetlerine karşılık uc eyaletlerden önemli toprak parçalarını mülk olarak vermek şeklinde uygulanmıştı. Sultan I. İbrahim zamanında Cinci Hoca gibilere verilen mülk topraklar bu hakkın kötüye kullanımı olmuştur. Bunun dışında babadan dededen ırs yoluyla devr alınan mülkler de bulunmaktaydı. Bunlar daha çok şehir merkezlerinde ev, dükkân, değirmen gibi mülklerdi. XVI. yüzyıl boyunca mülk edinmenin en açık işlediği yol "kendi baltasıyla açmak" veya çelti nehirleri ve değirmenler için "arak-ı cebîniyle ihdâs" etmek yolu idi. Bu bakımdan Osmanlıda mülk olmadığı yolundaki genellemeler tarihî realitelere uygunluk göstermez.

Gerek ırs yoluyla gerekse temlik yoluyla bir gelir kaynağına sahip olan kişiler genellikle bir süre sonra bu mülklerini vakfa dönüştürmüşlerdi. Bu vakfa dönüştürmenin sadece "müsâdere" korkusuyla yapıldığını söylemek de geçmişte önemli hayır eserleri meydana getirmiş bu insanlarımıza karşı bir haksızlıktır. Yapılan vakıf eserlerine baktığımızda bunların aşevi, cami, medrese gibi kamu yararı güden eserler olduğunu görürüz. Aksi halde bu şekilde kamu yararına çalışan vakıflar değil, geliri aileye yönelik "evlatlık vakıflar" kurulurdu. Burada temlik yapan sultanla padişah arasında yapılmış sözlü bir mukâvelenin varlığı düşünülebilir. Sultan bu temliki yaparken o vezirin, bu toprakların gelirini hayır işinde kamu yararına kullanacağını bilmekte ve temliki bu amaçla yapmaktaydı[24]. XVI. yüzyılda ze'âmet veya timar olarak verilmiş bir kısım dirliklerin daha sonra vakfa dönüştürüldüğünü ve bunlara "tahsîsat" türünden vakıflar dendiğini bilmekteyiz. 1527- 1528 yılı bütçesinde evkâf ve emlâk (mülkler) giderleri % 12 civarında idi[25].

[22] ID. 281 (1573), Sis İcmal Defteri, v.11b- 12'a arasında bulunan 1732 M. tarihli tashih emri. Belgenin tamamı için bkz.: Yılmaz Kurt, "Sis Sancağı (Kozan- Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı", *OTAM*, 2 (1991), s. 192- 193.

[23] Ömer Lutfi Barkan, Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 231- 247.

[24] Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-I kadîme Arşivi Vakf-ı Cedîd Tasnifi'nde bulunan birçok vakfiyenin başında Sultanın mührünü hâvî temliknâmelerin birlikte ciltlenmiş olduğunu görmekteyiz.

[25] Barkan, "Timar", s. 807. İncelediğimiz Adana sancağında ise 1572 yılında toplam gelirin % 41'i padişah haslarına ayrılırken vakıf ve mülk giderlerinin payı % 2,7 civarında idi. Bkz. Y. Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, s. 199.

RAMAZANOĞULLARI BEYLİĞİ*

Prof. Dr. Yılmaz Kurt

Ramazanoğulları Beyliği 1353 yılında Adana merkez olmak üzere Çukurova'da Memlûklere tâbi olarak kurulmuş olan bir Türkmen beyliğidir. 1516 yılından 1608 yılına kadar Osmanlılara tâbi' yurtluk ve ocaklık sancak olarak varlığını sürdürmüştür. Konar-göçer Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgede Anadolu Beylikleri'nin en uzun ömürlülerinden birisi olarak tarihe geçmiştir.

Selçuklular Döneminde Çukurova

Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'nun Türkleştirilmesi sırasında Tarsus, Adana, Misis, Anazarba gibi önemli merkezlerle birlikte bütün Çukurova 1082/1083 yılında Anadolu Selçukluları'nın hakimiyetine girmiş bulunuyordu. Selçuklu Türklerinin bu hakimiyeti Haçlı seferleri yüzünden uzun sürmedi. Haçlı savaşlarının yarattığı karışıklıktan yararlanan Ermeniler bölgede hakimiyeti sağlayarak bu topraklarda Küçük Klikya Ermeni Krallığı'nı kurdular.[1]

Çukurova, Sultan Baybars tarafından 1266, 1273, 1275 yıllarında müthiş bir şekilde tahrip edildi.[2] 1277 yılı seferinde Moğollara yardım etmeyen Türkmenler Abaka Han'ın zulmünden kaçarak Memlûklere sığındılar ve Memlûk Sultânı Baybars tarafından Gazze'den Antakya'ya kadar olan bölgelerde yerleştirildiler. Yaklaşık 40.000 çadır (hâne) olan bu Türkmenler, Memlûklere tâbi olarak Çukurova'ya akınlarda bulunup kırsal kesimde hakimiyeti ellerine geçirmişler ve Çukurova'daki Ermeni hâkimiyeti sadece Adana, Tarsus, Sis (Kozan) gibi birkaç şehir merkeziyle sınırlı kalmıştı.[3] Tarsus ve Adana taraflarında yerleşen Halep Türkmenlerinin çoğunluğu ise Oğuzların Üçok koluna mensuptu. Bu kolun başlıca boyları Yüregir, Kınık, Bayındır, Salur ve İğdir idi.[4]

Memlûk İdaresinde Ramazanoğulları

Kemalpaşazâde, Üçoklardan olan Yüregir'in babasını Tatar serdarlarından Baçu Han olarak gösterir.[5] Aşıkpaşazâde'ye göre Çukurova'yı ilk fethi, Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Ca'ber Kalesi önünde boğulmasından sonra oldu".[6] Bundan sonra göçerevler etrafa dağıldılar. Üç- Ok'un oğlu ve Kusun Varsak'ı ve Kara İsa ve Özer ve Gündüz ve Kuştemür, bu altı kişi göçleri ile Çukurova'ya geldiler. Yüregir bunlara baş oldu, geldiler, Misis'i ve Tarsus'u aldılar. Yüregir öldü, oğlu Ramazan kaldı. Ramazan Kusun'a Eser Kef'i kışlak, Gülek'te Beremedik'i Tekfur Belini yaylak verdi. Diğer beylere de yaylak ve kışlaklar verildi. Türkmen atlıları şehir çevresinde kontrolü tamamen ellerine geçirmişler, Gayri-müslimler kalelerinden dışarı çıkamaz olmuşlardı.

Dulkadiroğlu Beyliği'nin kurucusu Zeyneddin Karaca Bey'in 10 Ocak 1353 tarihinde Kahire'de öldürülmesinden sonra yerine Yüregiroğlu Ramazan Bey tayin edilmiş ve Ramazanoğulları Beyliği resmen kurulmuştu. Bir yıl kadar sonra adı açıklanmayan bir Ramazanoğlu beyi 1.000 kadar hediye atla birlikte Kahire'ye kadar gitmiş ve Türkmen Beyliği beratını almıştı (9 Haziran 1354). Makrizî'nin "Ramazanoğlu'na Türkmen beyliği verildi" ifadesinden beyliğin kurucusu Ramazan Bey'in 1354 yılından önce ölmüş bulunduğu anlaşılıyor.[7] Bu Ramazanoğlu beyinin İbrahim Bey olduğu düşü-

* Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Beyliği", *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları.

1 Ali Sevim-Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara 1989, s. 104; Ali Sevim, Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Ankara 1990, s. 32; Mehmet Ersan, "13. Yüzyıl Başlarında Çukurova", Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprü Başı, Hazırlayanlar: Erman Artun-M. Sabri Koz, İstanbul 2000, s. 269-273.

2 Streck, "Ermeniye", İA, c. IV, (1977), s. 321.

3 Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihden XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar)", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), I/1 (1963), s. 8; Cüneyt Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprü Başı, Hazırlayanlar: Erman Artun-M. Sabri Koz, İstanbul 2000, s, 101.

4 Faruk Sümer, "Ramazan-Oğulları", İA, c. IX (1964), s. 613.

5 İbn Kemâl, Tevârîh-i Äl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon), Haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 88.

6 Aşıkpaşazâde (Derviş Ahmed Aşıkî), Tevârîh-i Al-i Osmân (Aşıkpaşazâde Tarihi), İstanbul 1332, s. 226.

7 F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 36; Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara 1989, s. 19.

nülmektedir. Dulkadirli beyi görevini üstlenen Karaca Bey'in oğlu Halil Bey ve ona bağlı Bozoklu Türkmenler, Kahire'nin bu atamasını kabul etmeye yanaşmadılarsa da 1 yıl kadar sonra kabule mecbur oldular.

Adana çevresini kontrolleri altında tutan Türkmenlerin yardımıyla Memlûk kuvvetleri 1360 yılında Adana'yı ele geçirdiler. Sârımüddin lakabını taşıyan İbrahim Bey'in 1381 yılında Türkmen başbuğu (mukaddem) ve 1383 yılında Adana valisi (nâib) olduğunu biliyoruz.[8] Aşıkpaşazâde'ye göre[9] Ramazan Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına İbrahim Bey geçmiştir. Halil Edhem'e göre[10] Ramazan Bey'den sonra, Mir Ahmed, İbrahim, İzzeddin Hamza, Mehmed, Ali, Arslan Davud ve Halil Bey sırasıyla beylik yapmışlardır.

Memlûkler bir süre sonra Halil Bey'i görevden alarak yerine merkezden Mübarekşah el-Tazî'yi atayınca, Halil Bey bu atamayı kabul etmediği gibi yeni atanan valinin kuvvetlerini yenerek kendisini öldürmüştü. 1378 yılında cereyan eden bu olayda Ramazanoğlu İbrahim Bey de Dulkadirlileri desteklemişti. Bu başarının ardından Ramazanoğulları Memlûk hakimiyetinden çıktılar. Dımaşk (Şam) valisi Çoltamur ve Halep Valisi Temürbay, bunları cezalandırmak üzere Adana'ya girerek obalarını yağmalattılar. Erkekler öldürüldü, kadınlar esir alındı. Buna çok üzülen Türkmenler hemen kendilerini toparlayarak Kurtkulağı'nın doğusunda eski Payas-Misis yolu üzerinde bulunan Demürkapu (Bâbü'l- melik) denilen yerde pusu kurup Memlûk ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattılar. Türkmenlerin eline 30.000 deve ve 13.000 eğerli at olmak üzere birçok ganimet geçti.[11]

1381 yılında Dulkadirli Halil Bey'in yenilgisi üzerine müttefiki Ramazanoğlu İbrahim Bey de birinci hedef oldu. Memlûkler tarafından Halep valiliğine getirilen Yel Boğa el-Nasırî ilk iş olarak Osmaniye yakınlarında yaşayan Kınıklılar ile Adana çevresinde yaşayan Yüregirlilerin arasını açarak Ramazanoğulları arasında fitne çıkardı. Arkasından Amik ovası üzerinden hareketle Misis'e kadar geldi. Türkmen çadırları yağma edildi, erkekler dağlara çıktılar. Memlûk ordusunun geldiğini duyan İbrahim Bey de aynı şekilde kuvvetlerini alarak dağlara çekildi. Memlûklerin Sis (Kozan) valisi, İbrahim Bey'i, kardeşi Kara Mehmed'i ve annesini yakalamıştı. Yel Boğa Sis'e gelerek bu esirlerin hepsini İbrahim Bey'in annesi de dahil olmak üzere kılıçtan geçirdi.[12] Yel Boğa Misis'e geri dönerken Sarıçam yakınlarında pusu kuran Yüregirli Türkmenlerin baskınına uğradı. Yel Boğa ile birlikte Halep komutanlarından birçoğu kayboldular. Türkmenlerin Demirkapı'yı tutmuş olduklarını öğrenince deniz kenarında bulunan Ayas'a sığındılar. Gözünden yaralanan Yel Boğa büyük mücadeleler vererek Demürkapı'ya kadar gelebildi. Buradan geçebilmesi ise ancak Halep'ten gelen yardımcı kuvvetler sayesinde mümkün oldu.[13]

İbrahim Bey'den sonra Üçok'lu Türkmen emirliği ve Adana hakimliği görevine kardeşi Şihâbeddin Ahmed Bey getirildi. Ramazanoğulları hanedanından adı kaynakta açıklanmamış ve Bire (Birecik) hâkimi bulunan birisine 1384-1385 (H.786) yılında Memlûk sultanı hil'at giydirmişti.[14] 1399 yılında Sultan Berkuk'un ölümü üzerine yerine geçen Sultan Ferec'in çocuk yaşta olması ve valileri ile sürekli mücadele etmek zorunda kalması gerek Maraş'ta, gerekse Çukurova'da yaşayan Türkmenlerin serbest hareket edebilmeleri açısından çok önemli idi. 1401 yılında Ramazanoğlu Ahmed Bey'in müttefikleri ile birlikte Haleb'e baskın düzenleyerek Timur kuvvetlerinden 3.000'den fazla askeri öldürdüklerine dair Tağrıbirdi'de yer alan bu haber diğer kaynaklarca doğrulanmamıştır.[15] Aynı yılın Nisan ayında Timur kuvvetlerinin Halep'ten ayrılması üzerine Haleb'i yağmalamak isteyen Suriye Araplarının emiri Nu'ayr bin Hayyâr'ı durdurmakta zorlanan Vali Demirtaş, Ramazanoğlu Ahmed Bey'den yardım istedi. Kalabalık bir kuvvetle Haleb'e gelen Ahmed Bey şehri kurtarınca büyük bir ün kazandı ve Sultan Ferec tarafından ödüllendirildi.[16] 1401 yılı içerisinde Ahmed Bey Şam Valisi Tağrıbirdi ile

[8] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 37.

[9] Hoca Sadeddin, Tacü't-tevârîh, c. II, İstanbul 1283, s. 356.

[10] Halil Edhem (Çev.), Düvel-i İslâmiyye, İstanbul 1345 (1927), Millî Matbaa, (Yazarı: İstenley Len Povel), s. 318.

[11] M. C. Şehabeddin Tekindağ, Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XIV. Yüzyıl Mısır tarihine dair araştırmalar), İstanbul 1961, s. 88-89; F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 37; C. Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", s, 103.

[12] Ş. Tekindağ, Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, s. 89-90.

[13] İbn Hacer el-Askalanî Ebu'l-fazl Ahmed bin Ali, İnba'u'l-gumr bi-Enbâ'u'-ömr, Cüz 2, Neşr. Muhammed Abdulmuîd Han, Haydarabad 1968, s. 138; F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 39-40.

[14] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 40. F. Sümer burada Yel Buğa'nın hareketini ikinci defa ve Ahmed Bey zamanında olmuş bir olay gibi anlatmakla bir tarih yanlışlığı yapmaktadır.

[15] Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf İbn Tagrıbirdi, En-Nücûmü'z-zâhire fî Mülûki Mısr ve'l- Kahire, c. VI/1, Neşr. William Popper, Berkeley 1915, s. 58.

Halep valisi Demirtaş'ın Sultan Ferec'e karşı yaptıkları ayaklanmada bunların yanında yer almıştı.[17] Ancak 1402 yılında yapılan ikinci savaşta Memlûk komutanı Tokmak kuvvetlerine yenilen bu iki vali, Ahmed Bey ile birlikte Adana'ya çekildiler. Demirtaş affedilerek Trablus valiliğine gönderildi. Tağrıbirdi ise 1 yıl kadar Ramazanoğullarının yanında kaldı.[18]

Demirtaş 1404-1405 yılında Tokmak'ın yerine Halep valisi atandığı zaman hapiste bulunan Emir Çekim'i de yanında getirmişti. Demirtaş Halep'te Türkmenlere yenilince bundan faydalanan Çekim, Antakya'da yaşayan Doğancıoğlu Türkmenlerinin yanına kaçtı. Demirtaş Emir Korkmaz'ı Şihabeddin Ahmed Bey'e göndererek yardım istedi. Bu arada aralarında büyük bir anlaşmazlık bulunan Dulkadiroğlu Ali Bey ile Ahmed Bey'i de barıştırdı. Bu üç kuvvetin karşısında tutanamayan Çekim ve Doğancıoğlu kuvvetleri Antakya'ya sığındılar. Sultan Ferec'ten Çekim'in affedildiğine dair emir gelince Ramazanoğlu Ahmed Bey izin alarak Adana'ya döndü.[19] Daha sonra Halep valisi olan ve bütün Suriye'yi ele geçirerek Memlûk sultanı olmak hülyaları kuran Çekim ile Sultan Ferec arasındaki mücadelelerde Türkmenleri hep kendisine rakip olarak görmüştür. Sonunda kendisi de 1407 yılında Akkoyunlu Türkmenleri tarafından yenilerek öldürülmekten kurtulamadı.[20]

Ramazanoğlu Ahmed Bey 1408-1409 yılında Şam Valisi Şeyh ile Çekim taraftarı Nevruz arasındaki mücadele sırasında yeniden Antakya önlerinde göründü. Şeyh, Amik ovasında kalarak Ahmed Bey'i askerleri ile birlikte Antakya üzerine göndermişti. Ahmet Bey şehre girerek Nevruz'u yakalamış, Doğancıoğlu ise ailesi ve mallarını alarak kaçmıştı.[21] Ahmed Bey Adana'ya dönerken yolda bilinmeyen bir sebebten dolayı Nevruz'u serbest bıraktı ve Nevruz Rumkale'ye gelerek başına haylice adam topladı. Ertesi ay Ahmed Bey'e Sultan Ferec tarafından çeşitli atlar, altın eğer, kılıç ve pek çok hediye gönderildi. Sultan Ferec'in valileri ile çekişmesi bitmediğinden Ramazanoğlu Ahmed Bey'in desteğine her zaman ihtiyacı oluyordu. Ahmed Bey de her seferde gücünü biraz daha yaygınlaştırıyordu. Nitekim Ahmed Bey 1410 yılında Halep'te Sultan Ferec ile görüştükten kısa bir süre sonra kızını Sultan Ferec'e verdi ve aynı yıl Kahire'ye giderek damadını ziyaret etti.[22] Ahmed Bey'in kızı Memlûk sarayında başkadın olmak başarısını gösterdi. Fakat bu akrabalıktan beklenilen sonuçlar her iki taraf için de gerçekleşmedi. Sultan Ferec 1412 yılında kuşatıldığı Şam'da öldürüldü ve Emîr Şeyh, "Melik el-Müeyyed" unvanıyla Memlûk sultanı oldu. Memlûk topraklarında esmeye başlayan sükûnet havası onun halefleri Bars Bay ve Çakmak tarafından da devam ettirildi. Türkmenler de kendi hallerinde yaşamaları gerektiğini anladılar.

Sultan Ferec döneminde Memlûk komutanları arasındaki çekişmeden yararlanan Karamanoğulları Tarsus'u ellerine geçirmişlerdi.[23] Ahmed Bey 7 ay süren kuşatmadan sonra Tarsus'u alarak oğlu İbrahim Bey'in emrine verdi.[24] Böylece Timur'un Anadolu'dan çekilmesi sırasında başlayan[25] ve 12 yıl süren Karaman hakimiyeti sona ermiş oldu. Şehirde hutbe Memlûk sultanı Melik el-Müeyyed adına okunmaya başlanıldı.[26]

Ahmed Bey 1417 yılı Ocak-Şubat aylarında öldüğünde çok yaşlı idi. Bütün Memlûk tarihçileri onu heybetli, cesur, son derece cömert, dirayetli bir emir olarak tanımlarlar.[27] Onun zamanında Adana ve Misis'ten başka Ayas ve Sis (Kozan) da Ramazanoğullarının denetimine girdi. Bu sebeple kendisi Ramazanoğulları beyleri arasında en ünlülerinden birisi olmuştu. Onun bu nüfuzunu yıllar sonra torunu Halil Bey oğlu Piri Bey Kanunî Sultan Süleyman asrında elde ede-

[16] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 41.

[17] İbn Tagrıbirdi, En-Nücûmü'z-zâhire, VI/1, s. 92-93.

[18] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 42.

[19] İbn Tağrıbirdi, el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî Ba'de'l-vâfî, Neş. Muhammed Emin, Kahire 1985, s. 298; F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 42.

[20] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 43.

[21] Takiyüddin Ahmed bin Ali el-Makrîzî, Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti Düveli'l-mülûk, Fatih (Sül. Ktb), Kayıt no: 4379, MK. Mikrofilm Arşivi No: C-520, v. 5b-6a.

[22] C. Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", s, 103.

[23] Kâzım Yaşar Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, Ankara 1989, Kültür Bak. Yayınları, s. 152.

[24] Makrîzî, Kitâbü's-sülûk, v. 53a.

[25] K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, s. 164.

[26] Takiyüddin Ahmed bin Ali el-Makrîzî, Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti Düveli'l-mülûk, IV/1, Neş. Saîd Abdulfettah Aşur, Kahire 1972, s. 309; F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 46.

[27] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 46.

bilecektir. Ahmed Bey'in bu şöhretine rağmen Çukurova'da onun adına yapılmış tarihî bir eser bulunmaması dikkat çekmektedir.

Ahmed Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında beylik kavgası başlamış ise de İbrahim Bey kardeşlerini yenerek Sârımeddin İbrahim Bey adıyla Ramazanoğulları Beyliği'nin başına geçmiştir.[28]

1417 yılının Mart-Nisan aylarında Şeyh Müeyyed Çukurova üzerine yürüdü. Ordusunda Ramazanoğulları'ndan adı açıklanmayan bir bey de bulunuyordu. Memlûk ordusu Humus'a geldiğinde İbrahim Bey ve Özeroğulları elçiler göndererek sultandan af dilemişlerdi. Bu af dilemenin sebebi tam olarak belli değildir. Ordu Mayıs-Haziran ayında Amik Ovası'na geldiği zaman Ramazanoğlu İbrahim Bey, yanında annesi, oğulları, akrabaları ve nökerleri de olduğu halde Memlûk sultanının huzuruna çıktı. Sayıları 500'ü bulan bu heyet huzura kabul olunduklarında Şeyh Müeyyed, Ramazanoğlu'nun annesini görünce hürmetinden dolayı ayağa kalkmıştı.[29] İbrahim Bey'in yanında amcasının oğlu Hamza da bulunmaktaydı. Memlûk sultanı, İbrahim Bey'e büyük itibar göstermiş, onun ve kardeşinin altına altın eğerli atlar çektirmiştir. İbrahim Bey ve yanındakiler Sultana itaatten ayrılmayacaklarına dair and içmişler, İbrahim Bey'e değerli bir kaftan giydirilmiş ve tören sona ermişti.[30]

Şeyh'in bu üçüncü seferi daha çok Tarsus, Malatya gibi elden çıkmış bulunan şehirlerin geri alınması içindi. Ancak İbrahim Bey'in ve Özeroğullarının af dilemeleri Türkmenlerin de bazı itaatsizlikler yapmış olduklarını göstermektedir. Ahmed Bey'in ölümünü fırsat bilen Karamanoğlu Mehmed Bey Tarsus'u tekrar ele geçirmiş, Dulkadirliler Darende ve Behisni'yi almış, Malatya'yı Köpek oğlu Hüseyin Bey ele geçirmişti. Şeyh Müeyyed'in Halep valisi olan Koçkar Tarsus'un geri alınması ile görevlendirildi, Şeyh'in kendisi Elbistan yöresine yürüdü. Koçkar, Tarsus'u 3 Haziran 1417 tarihinde amanla ele geçirdi. Buna rağmen Karamanlı komutanı Mukbil ve adamları acımasızca öldürüldü, Tarsus'a Şahin el-İdgarî vali tayin edildi. Sultan da Malatya, Behisni, Kâhta ve Gerger kalelerini ele geçirip buralara yöneticiler tayin ettikten sonra Mısır'a döndü.

1418 yılında Karamanoğlu'nun kışkırtması sonucu İbrahim Bey sultana baş kaldırdı. İbrahim Bey, Memlûk desteği ile Tarsus'u kuşattığı tarihten 4 ay sonra azledilerek Adana valiliği ve Türkmen beyliği görevine kardeşi İzzeddin Mahmud atandı (Eylül 1418).[31]

İbrahim Bey beylikten azledildikten sonra annesini Kahire'ye kadar göndererek sultandan ikinci kez af diledi. Ancak annesi hiçbir itibar görmediği gibi geri dönmesine de izin verilmedi. Bu sırada Tarsus yeniden Karamanoğullarının eline geçmiş bulunuyordu. Memlûk sultanı oğlu komutasında büyük bir orduyu Karaman ülkesine gönderdi. İbrahim Bey Adana'da bulunuyordu ve yerine tayin olunan Hamza belki de Karamanoğlu tehlikesi sebebiyle ona karşı bir harekette bulunmamıştı. Memlûk ordusu komutanlarından Tenbey[32] Amik'te Ramazanoğlu Hamza Bey'in kuvvetleriyle birleşti. Özeroğulları da burada orduya katıldılar.

Tenbey 1419 Mayıs-Haziran ayında Misis, Adana ve Tarsus'u almış, sonra Adana yukarısında Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğlu Mustafa Bey'in ve İbrahim Bey'in kuvvetlerini dağıtmıştı.[33] İbrahim Bey'in mağlup ordu ile birlikte Karaman ülkesine sığındığı anlaşılıyor. Melik Müeyyed'in oğlu ise Kayseri, Niğde gibi şehirleri aldıktan sonra Larende (Karaman) dağlarında Karamanoğlu Mehmed Bey'in ordusunu da dağıtarak 1419 yılı Ağustos ayında Haleb'e geri döndü.

Karamanoğlu Mehmed Bey, sultanın oğlu Haleb'e döner dönmez tekrar harekete geçerek Kayseri'yi kuşattı. Onun ordusunda yer alan Ramazanoğlu İbrahim Bey artık kendisinin damadı bulunuyordu. Kayseri valisi olarak atanmış

---

[28] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 47; K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, s. 165.

[29] K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, s. 155.

[30] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 47; K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, s. 155 ve 166.

[31] K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, s. 166-167. Kopraman bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Kaynaklarımızdan al-'Aynî ve İbn Hacar, bu Hamza'yı İbrahim Bey'in oğlu olarak zikr etmektedirler. al-Makrîzî ise yine bu Hamza'yı, İbrahim Bey'in kardeşi gibi göstermektedir". 820 H. yılında Amik Ovası'nda yanında bulunan amcasının oğlu Hamza olabilir. F. Sümer bu Hamza'yı İbrahim Bey'in kardeşi olarak kabul etmektedir (s. 48).

[32] Bu kişinin ismi K. Y. Kopraman tarafından Tinibek (Tinibek Bıyık) şeklinde okunmakta ve o sırada Dimaşk (Şam) nâibi olduğu belirtilmektedir. Bkz. Kopraman, a.g.e., s. 167.

[33] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 48; K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, s. 168.

olan Dulkadirlilerden Nâsıriddin Mehmed Bey, Karamanoğlu kuvvetlerini yenerek Mehmed Bey'i esir etti ve Kahire'ye yolladı. Mehmed Bey 1421 yılında Şeyh'in ölümüne kadar burada esir kaldı. İbrahim Bey ise kaçmayı başarmıştı.

1419 yılında Ramazanoğullarından Sadaka isimli bir bey Sis (Kozan) yakınlarında öldürülmüştü. Bu beyin kimliği ve niçin öldürüldüğü konusunda Makrizî hiçbir bilgi vermiyor.[34]

Şeyh ve halefleri döneminde Memlûk Devleti'nin Çukurova'da güçlü bir şekilde yerleşmiş olması Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları gibi Memlûklere tâbi olarak yaşayan Türkmen beyliklerinin bölgedeki nüfuzunu iyice azaltmıştı. Cenabî'ye göre 1419 yılında Hamza Bey'in yerine kardeşi Mehmed Bey, sonra onun da yerine Ali Bey geçmiştir. Münecimbaşı'nın ifadesine göre Hamza Bey hasımları ile yaptığı vuruşmalardan birisinde öldü ve yerine Ramazanoğlu Davud Bey geçti. Bu döneme ait Arapça kaynaklarda çok az bilgi bulunması, Ramazanoğulları beylerinin bölgedeki nüfuzlarının iyice azalmış olduğunu gösteriyor. Mısırlılar bu beyleri sık sık azl ederek bölgede bu beylerin gücünü en aza indirmeyi başarmışlardı.

1427 yılında Sultan Bars Bay, Emir Şadi Bey'i Konya'ya göndererek İbrahim Bey'den Ramazanoğlu İbrahim Bey'in kendisine teslimini istedi. Karamanoğlu İbrahim Bey Türkmen töresini çiğneyerek Ramazanoğlu İbrahim Bey ve ailesini Memlûk elçilerine teslim edip Kahire'ye gönderdi.[35] Bu sırada Ramazanoğlu Mehmed Bey de Kahire'ye gelmiş ve kardeşi İbrahim Bey'den davacı oldu ve sonunda İbrahim Bey Kahire'de idam edildi (15 Aralık 1427). Mehmed Bey Ramazanoğlu emîrliğine tayin edilerek gönderildi.

İbrahim Bey'in öldürülmesinden 5 yıl sonra Çukurova'dan geçen Fransız Seyyahı Bertrandon de la Broquiére her yerde İbrahim Bey'in hatırasının yaşatıldığını görmüştü.[36] İbrahim Bey Türkmenler tarafından kendilerini Memlûk tahakkümünden kurtaracak bir kahraman olarak görülmekteydi. Ancak İbrahim Bey Karamanoğulları'na güvendi ve o zamanlar dünya devletlerinden birisi konumundaki Memlûklere karşı koyamayacağını anlayamadı. İbrahim Bey'den sonraki beyler Memlûkler'in sıradan bir valisinden bile dirayetsiz, silik şahsiyetler olarak tarihe geçti. 1429-1430 yılında Sultan Barsbay'ı ziyarete gelen Türkmen beyleri arasında Ramazanoğlu Mehmed Bey, Özeroğlu Davud Bey ve bazı Türkmen beyleri yanında birçok Varsak beyleri de bulunuyordu.

1435 yılında Halep valisine gelen bir belgede Ramazanoğlu beyi olarak Mehmed bin Gündoğdu'nun adı geçmektedir.[37] 1439-1440 yılında Ramazanoğlu Emir Eylük, Sultan Çakmak'ın huzuruna gelerek Varsak beylerinden Kara oğlu Musa hakkında şikâyetçi oldu. Eylük'ün isteklerini kabul eden Sultan Çakmak bu işle Halep valisini görevlendirdi. Eylük, Halep valisinin verdiği 100 kadar atlıyı ve Özeroğulları Türkmenlerini de alarak Karaoğlu Musa üzerine yürüdü ise de Musa, Eylük'ü ve adamlarını pusuya düşürerek öldürdü. Halep askerlerinden ağır yaralı olarak sadece 6 kişi geri dönebildi. Musa'nın kendisi de ölenler arasındaydı (30 Mart 1440).

1456-1457 yılında Ramazanoğlu beyliğinin başında Dündar Bey bulunmaktaydı.[38] Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre Dündar Bey 1461-1462 yılları arasında beylik yapmıştır. Dündar Bey Karamanoğlu İbrahim Bey'in elinden Tarsus'u geri almak için yapılan savaşta Memlûk ordusunda hizmet etmişti. Tarsus geri alındıktan sonra Dündar Bey'in Ramazanoğulları'nın yönetimine getirilmiş olması mümkündür.[39] Âli'ye göre Dündar Bey'den sonra Hasan Bey emîrlik yapmıştır. 1467-1468 yılında Dulkadirli Şahsüvar Bey ile yapılan savaşta Şam valisine yardım eden el-Bedri Hasan bin Ramazan el-Türkmanî isimli beyin Âli'nin sözünü ettiği Hasan Bey olması mümkündür. Âli'nin isminden bahsettiği Gazi Bey hakkında bir bilgimiz yoktur. 1469-1470 yıllarında beylik görevinde bulunan Ömer Bey hakkında ise Âli'nin eserinde bilgi yoktur. Bunların döneminde önemli bir olay olmadığı için kaynaklarımız haklarında pek bilgi vermemektedir. 1471

[34] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 49.

[35] Ali Sevim-Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, s. 413.

[36] Bertrandon de la Broquière, Le Voyage d'Outre-mère de Bertrandon da la Broquière, Yayınlayan: Charles Schefer, Paris 1892; Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnâmesi (1432-1434)", İÜEF İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c. VI, cüz: 1-2 (1975), s. 85-126.

[37] İbn Tagrıbirdi, En-Nücûmü'z-zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire, c. VI/2, Neşr. Willliam Popper, Berkeley 1923, s, 732-733.

[38] XVI. yüzyılda Adana'nın kuzeyinde Sarıçam ile Karaisalı arasında yer alan Dündarlı nâhiyesinin bu Dündar Bey ile bir ilgisinin olup olmadığını bilemiyoruz.

[39] İbn Tağrıbirdi, Havâdisü'd-duhûr fî Medâyini'-eyyâmi ve'ş-şühûr, II, Ed. W. Popper, California 1931, s. 292.

yılında Dulkadiroğlu Şahsüvar Bey üzerine yürüyen Memlûk kuvvetlerine yardıma gelen Türkmen beyleri arasında Üçoklardan Ramazanoğlu Ömer ve kardeşi Davud da vardı. Ünlü Ramazanoğlu Beyi Halil Bey'in babası Davud Bey 1480 yılında Memlûklularla Akkoyunlular arasında yapılan Ruha savaşında şehit düşmüş ve bir rivayete göre Halep'te defn edilmiştir.[40] Ancak Halep'te bulunan Ramazanoğlu mezarı, biraz aşağıda belirtileceği gibi vakıf kayıtlarında Mahmud Bey Türbesi olarak geçmektedir.

Aşıkpaşazâde'ye göre 1485 yılında Osmanlılarla Memlûklar arasında Çukurova'da nüfuz mücadelesi başladığı zaman Adana hakimliği görevinde Ömer Bey bulunmaktaydı. Buna göre Ömer Bey'in 15 yıl kadar yöneticilik yaptığını düşünebiliriz. Büyük bir ihtimalle bu sürenin bir kısmında kardeşi Davud'un de beylik makamında bulunduğunu kabul edebiliriz.

Sürekli büyüyen Osmanlı'nın Çukurova'da Türk birliğini sağlamaya çalışması kaçınılmazdı. Karaman Beylerbeyisi Hadım Ali Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği 1483 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Halep'te toplanan Memlûk kuvvetleri arasında Ramazanoğlu Eflatun Bey de adamlarıyla birlikte yer almaktaydı. 1485 yılında Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa Osmanlıya karşı harekat içinde yer alan Turgutoğulları ve diğer Varsak beylerini yenerek bunların ellerindeki kaleleri birer birer aldığında Üçok Türkmenlerinden Kuştemürlü, Kusunlu ve Karaisalıların desteğini sağlamıştı.[41] Ceyhan Nehri kenarında yapılan savaşta Gündüzoğlu Mehmed Bey öldürüldü, Ramazanoğlu Ömer Bey esir edilerek İstanbul'a gönderildi.[42] Tarsus ve Adana'da hutbe Osmanlı padişahı adına okunmaya başladı.[43] Osmanlılar'ın bu başarısı Mısır'da telaş uyandırdı ve Haleb'e önemli bir Memlûk ordusu geldi. Osmanlılar buna Anadolu Beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı Çukurova'ya göndererek cevap verdiler. Ramazanoğlu Halil Bey zamanında Osmanlı ordusu Çukurova'yı kısa bir süre için ele geçirmiş oldu. Sultan Kayıtbay, Emir Özbek komutasındaki orduyu Çukurova'ya soktu. Ayas Kalesi'nde yeni toplar döktüler. Adana'yı savunan kuvvetler yenildi, esir alınan Osmanlı askerleri iplere dizilerek Haleb'e gönderildi; Adana kalesi kuşatıldı.[44] Kalenin kurtarılması için Hersekzade Ahmed Paşa ve kalede kuşatılmış bulunan Osmanlı askerleri fedakârca çalıştıkları halde Karagöz Paşa ve Hızır Beyoğlu'nun kıskançlık sebebiyle ihanetleri ve yardım etmemeleri sonucunda Osmanlı ordusu yenildi. Hersekoğlu Ahmed Paşa esir edilerek 1486 Kasım ayında Kahire'ye getirildi ise de kısa bir süre sonra serbest bırakılarak İstanbul'a gönderildi.

Bu yenilgiye Varsaklar ve Turgutoğullarının sebep olduğunu düşünen Osmanlılar, 1487 yılında Sadrazam Davud Paşa komutasında büyük bir orduyu yola çıkardı. Rumeli Beylerbeyisi Hadım Ali Paşa da Anadolu'ya geçmişti. Memlûkler Tarsus ve Küvvâre kalelerini boşaltıp Ayas limanına çekildiler. Çukurova önlerinde Dulkadiroğlu Alaüddevle'nin kuvvetlerinin orduya katılmasıyla Osmanlı ordusu üç koldan Varsak iline hücuma geçti.[45] Birçok Varsak boybeyi Davud Paşa'ya sığındı.

18 Mart 1488 tarihinde Vezir Hadım Ali 60.000 kişilik bir ordu ile karadan; esaretten dönmüş olan Hersekzâde Ahmed Paşa ise 100 yelkenli ile denizden Çukurova'nın fethi ile görevlendirildiler.[46] Hadım Ali Paşa, Konya Ereğlisi yoluyla gelerek Adana, Tarsus ve Sis (Kozan) şehirlerini ve bu arada bütün Çukurova kalelerini ele geçirdi.[47] Ancak bu Osmanlı hakimiyeti uzun sürmedi. Evrenosoğullarından İsa ve Süleyman Beylerin şehit düşmeleri, Karagöz Paşa'nın gayretsizliği, Hersekzâde'nin donanma ile beklenen görevi yapamaması sebebiyle Osmanlı ordusu Memlûk ordusuna 17 Ağustos 1488 tarihinde yenilmiş ve 1 Nisan 1489 tarihinde Adana şehri de tekrar Memlûklerin eline geçmişti.[48] Osmanlıların bu başarısızlığını Ramazanoğlu beyleri ve diğer Türkmenler tarafından desteklenmedikleri şeklinde değerlendirmek

[40] F. Sümer, "Ramazan-Oğulları"., s. 617; Mehmed Nüzhet, "Ramazan Oğulları", s. 770.

[41] Şehabeddin Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", TED, XIII/17-18 (1962-1963), s. 48; Şehabeddin Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfûz Mücadelesi", Belleten, XXXI/123 (1967), s. 350-351.

[42] Aşıkpaşazâde, Aşıkpaşazâde Tarihi., s. 216.

[43] İbn Kemâl, Tevârîh-i Äl-i Osmân, VIII. Defter, s. 87.

[44] Aşıkpaşazâde, Aşıkpaşazâde Tarihi., s. 217.

[45] Ş. Tekindağ, "Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 359.

[46] Ş. Tekindağ, "Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 362.

[47] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, 3. Bs., Ankara 1975, s. 192.

[48] Hoca Sadeddin, Tacü't-tevârîh, c. II, s. 357.; Ş. Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", s. 48; Ş. Tekindağ, ". Çukur-Ova'da Nüfûz Mücadelesi", s. 373-374; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 192-193.

de mümkündür.

Ramazanoğlu beylerinin ünlülerinden Halil Bey, 1480-1510 yılları arasında 30 yıl süreyle beylik yapmış ve pek çok eser bırakmıştır. Bugün Adana'nın en önemli tarihî eserlerinden birisi olan Ulu Camii onun zamanında yapılmış ve belgelere Halil Bey Camii olarak geçmiştir. İbn Kemal'e göre Ramazanoğulları'na tâbi işe yarar on, on beş bin asker bulunmaktaydı ve Halil Bey zamanında bu Türkmenler o kadar şımarmışlardı ki "kendilerine kesek atmak isteyeni taşladılar".[49] Halil Bey'le müttefik hareket eden Turgutoğlu ile Halil Bey'in arası açıldı ve Halil Bey Turgutoğlu'nu yenerek başını kesip İstanbul'a gönderdi. Bu nedenle Mısır sultanının üzerine asker gönderdiğini duyunca kaçtı. Karaman vilâyetine gelip Osmanlı sultanının himâyesine girdi. Ailesini Konya'da bırakıp İstanbul'a geldi ve padişah tarafından huzura kabul edildi. Padişah kendisine hürmet edip Rumeli'de dirlik verdi. Halil Bey'in İstanbul'a gitmesi ile Adana hâkimliği kardeşinin oğluna verildi.[50] Bu sırada Mısır'da Kayıtbay ölmüş ve oğlunun dayısı olan Kansu Mısır sultanı olmuştu.[51] Bir süre sonra İstanbul'dan Mısır'a elçiler gitti. Halil Bey'in affını istediler. Kansu bu isteği kabul etti, Halil Bey Mısır'da sultan tarafından kabul olunarak yeniden Adana beyi olarak gönderildi. 1510 yılında kısa bir süre beylik yaptıktan sonra aynı yıl içinde öldü[52] ve yaptırmış olduğu Ulu Cami'nin bahçesindeki Ramazanoğulları Türbesi'ne defn olundu.

Mehmed Nüzhet, Halil Bey'i Yavuz'la birlikte Mısır seferine iştirak etmiş gösterir.[53] Ancak Halil Bey'in ölüm tarihi mezar kitabesi ile sabit olup 1510 yılıdır.[54] 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'le birlikte Ridâniye Savaşı'na katılarak orada şehit düşen ve Halep'te medfûn bulunan kişi Mahmud Bey'dir.[55] Bu yanlış bilginin kaynağı ise Künhü'l-ahbar olarak görünmektedir.[56]

Halil Bey'in 1510 yılında ölümünden sonra yerine kardeşi Mahmud Bey geçmiştir. Mahmud Bey, 1514 yılı Haziran'ında Mısır Sultanı tarafından görevden alınmış ve yerine amcasının oğlu Selim Bey tayin edilmiştir.[57] Selim Bey Adana'da bir mescid yaptırmış ve mescidin etrafında oluşan mahalleye de Selim Bey Mescidi Mahallesi denilmiştir.[58]

Memlûkler tarafından görevden alınınca İstanbul'a giden Mahmud Bey, 30 Haziran 1515'te Yavuz'un elini öperek birçok hediye takdim etti.[59] 1515 yılı Eylül'ünde Mahmud Bey'e Yavuz 200.000 akçalık bir dirlik ve seferde kendisi ile birlikte göçüp konmak imtiyazını verdi.[60]

1516 yılında Mısır seferine çıkıldığında Mahmud Bey de padişaha refakat etti. Ordu Halep üzerine yürürken 9 Ağustos 1516 tarihinde Ramazanoğulları'ndan adı belirtilmeyen bir başkası gelerek itaatini bildirdi.[61] Bu kişinin Ramazanoğlu Selim Bey olması kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir.[62] Mercidâbık Savaşı'ndan sonra 31 Ağustos 1516 tarihinde yapılan tevcihler sırasında Ramazanoğlu Mahmud Bey'e Adana sancakbeyliği görevinin verildiğini görüyoruz.[63]

9 Ocak 1517 tarihinde toplanan ordu kurultayında Mısır üzerine yürünmesi yolunda açık ve kesin bir tavır koyan

---

[49] İbn Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osmân, VIII. Defter, s. 268-269.

[50] İbn Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osmân, VIII. Defter, s. 271. İbn Kemal burada Halil Bey ile Mahmud Bey'i karıştırmış gibidir. Çünkü aşağıda görüleceği gibi İstanbul'a gidip Yavuz Sultan Selim tarafından kabul edilen Ramazanlı beyi Mahmud Bey'dir.

[51] İbn Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osmân, VIII. Defter, s. 270-271.

[52] İbn Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osmân, VIII. Defter, s. 271-272.

[53] Mehmed Nüzhet," Ramazan-Oğulları", s. 770.

[54] Nusret Çam, Adana Ulu Camii Külliyesi, Ankara 1988, s. 21.

[55] Hoca Sadeddin, Tacü't-tevârîh, c. II, s. 357.

[56] Alî Mustafa Bin Ahmed, Künhü'l-ahbâr (Alî Tarihi), c. IV, İstanbul 1277, s. 59.

[57] İbni İyas, Bedâyi'ü'z-zuhûr fi vekâyi'ü'd-duhûr, c. IV, Kahire 1960, s. 378.

[58] Bu mahalle 1525, 1530 tarihlerinde Selim Bey Mescidi; 1547 ve 1572 tarihlerinde ise Su Gedüği nâm-ı diğer Selim Bey Mescidi olarak geçmektedir.

[59] Feridun Bey, Mecmu'a-i Münşeatü's-selâtîn, c. I, İstanbul 1274, s. 466.

[60] Feridun Bey, Münşeat, s. 470.

[61] Feridun Bey, Münşeat, s. 478.

[62] F. Sümer, "Çukurova Tarihi.", s. 55.

[63] Feridun Bey, Münşeat, s. 480.

Mahmud Bey'e padişah tarafından 9 kat hil'at giydirildiği rivâyet edilir.[64] Mahmud Bey'in adına tekrar 1517'de yapılan Ridâniye Savaşı'nda rastlıyoruz.[65] 23 Ocak 1517 tarihinde Ridâniye denilen yerde yapılan meydan muharebesinde ise Sadrazam Sinan Paşa ve Yunus Paşa ile birlikte, Adana Beyi Ramazanoğlu Mahmud Bey şehit düşmüşlerdi.[66] Mahmud Bey'in cenazesi Halep'e getirilerek orada defn olundu.[67] Daha sonra Ramazanoğulları tarafından mezarının üzerine bir türbe yaptırıldı.[68] Halep'te medfun Ramazanoğlu beyinin Ruha Savaşı'nda şehit düşen Arslan Davud Bey olduğu birçok araştırmacı tarafından tekrarlanmaktadır.[69] İ. H. Danişmend'e göre[70] Ridâniye Savaşı'nda şehit düşen bu üç kişi, 23 Ocak 1517 tarihinde Mısır'da Şeyh Timurtaş Tekkesi'nde defnedilmişti. Ancak arşiv belgelerimizde sadece Mahmud Bey'in adı geçmekte, Arslan Davud'dan söz edilmemektedir.

Osmanlı Yönetiminde Ramazanoğulları Beyleri Dönemi

Osmanlıların ilk Adana sancak beyi olan Mahmud Bey'in şehâdeti üzerine Halil Bey'in oğlu Kubad Bey'e görev verilmişti. Fakat kısa bir süre sonra Kubad Bey'in kardeşi Piri Bey'e Çukurova hakimliği verilmiş, Kubad'ın elinde sadece Adana şehri kalmıştır. Daha sonra yönetimi tamamen eline geçiren Piri Bey, Kubad Bey ve diğer kardeşleri Davud, Korkud ve Mahmud'un 40.000'er akça zeametle Rumeli'de ikâmetleri için Kanunî'den emir çıkartmıştı.[71]

Ramazanoğulları beyliği kendi isteği ile Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği için bu topraklar kendilerine yurtluk ve ocaklık olarak verildi. Yönetim Ramazanoğulları'na bırakılmakla birlikte bölge diğer Osmanlı toprakları gibi nüfus ve arazi tahririne tabi tutuldu. Bu tahrirlerden Ramazanoğulları dönemindeki Çukurova nüfusunu yaklaşık olarak da olsa anladığımız gibi, Piri Bey'e ve oğullarına verilen dirlikleri de görebilmekteyiz. Piri Bey'in oğullarına zeamet olarak verilen mezraalar sonradan Ramazanoğulları vakfına dahil edilmişti.[72]

Piri Bey, 1526 yılı başlarında ortaya çıkan Safevî kaynaklı ayaklanmaların bastırılmasında sancağı askerleriyle büyük başarılar göstermişti.[73] Bunlar Ceyhan yakınlarındaki Berendi nâhiyesinde ortaya çıkan Domuzoğlan; Tarsus'a bağlı Ulaş yöresindeki Beyce Bey ve Karaisalı'daki Mustafa Oğlu Veli Halife ayaklanmalarıdır.

Kalender Çelebi isyanının bastırılmasından sonra Piri Bey'in 3 yıl kadar İstanbul'da oturması Adana'da yeni dalgalanmalara sebeb oldu.[74] 1529 yılında Üzeyir (Dörtyol) sancağı beyi Ahmed Bey'in kardeşinin oğlu Seydi ayaklandı. Başına kırmızı bir taç giyerek önce amcası Ahmed Bey'i şehit etti. 5.000 kadar eşkiyayı başına toplayarak Berendi nâhiyesini ve Ayas kasabasını yağmaladı. Piri Bey önce Sis dağlarına gidenleri, sonra Üzeyir'e kaçanları kılıçtan geçirerek bu gaileyi de ortadan kaldırdı.[75]

Piri Bey'e resmî yazışmalarda "Cenab-ı Emâret-meâb" diye hitâb edilirdi. Piri Bey'e yeri geldiğinde beylerbeyilerden bile daha fazla saygı gösterilmesini kıskanan bazı beylerbeyileri O'nu incitince sancakbeyliğinden istifa etti. Bunun üzerine kendisine önce Karaman Beylerbeyiliği verildi. Adana'daki haslarından 400.000 akçası, Piri Bey'in yerine

---

64 E. Kartekin, Ramazanoğulları Beyliği Tarihi, İstanbul 1979, s. 68. R. Yinanç, 9 kat hil'at giymek şerefine erişen kişinin Dulkadirli Şehsüvaroğlu Ali Bey olduğunu ileri sürmektedir.

65 İdrîs-i Bidlîsî, Selim Şah-nâme, Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, Ankara 2001, s. 339-340.

66 Haydar Çelebi, Haydar Çelebi Ruznâmesi, s. 105-106; Feridun Bey, Münşeat, s. 485; İsmail Hami Danişmend 1948, II, s. 33.

67 Halil Sahillioğlu, "Ramazanoğullarından Davud Bey Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesiyle Vağfur Paşa Oğlu Ali Bey Paşa Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi (VD), c. X (1979), s. 136-161.

68 ED. 538: Adana Evkâf Defteri, 7a.

69 K. Ener, Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış, 7. Bs., İstanbul 1986, s. 248; E. Kartekin, Ramazanoğulları, s. 70.

70 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II, İstanbul 1948, s. 34.

71 F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dair.", s. 56.

72 Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları'nın Vakıfları", X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, C. III, Ankara 1991, s. 1030.

73 Joseph Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi (Hammer Tarihi), c. IV, İstanbul 1984, Üçdal Neşriyat, s. 1335; Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi, c. I, İstanbul 1283, s. 120.

74 Peçevî, Peçevî Tarihi, I, s. 120.

75 Peçevî, Peçevî Tarihi, I, s. 126-127.

atanan Ali Bey'e tevcih olundu. Arta kalanı müstakil mukata'a kılınıp ileri gelen beylere ve askerlere verildi.[76]

Piri Paşa daha sonra Şam Beylerbeyiliği'ne atandı. Lakin Adana'ya gönderilen mirlivâ, Varsak Türkmenlerinin eşkıyalıklarını önlemekten aciz kalınca Piri Paşa 1.600.000 akça has ile yeniden Adana Sancakbeyliği'ne tayin edildi. Bu sırada büyük vezirlerin hasları 1.200.000 akça idi. Bu da Piri Paşa'ya Kanunî'nin verdiği önemi göstermektedir.[77] Piri Paşa 1543-44 ve 1550-51 yıllarında iki defa da Halep Beylerbeyiliği görevinde bulunmuştu.[78]

Piri Paşa 1517 yılından 1568 yılına kadar kısa bir süre dışında Adana Sancakbeyliği, Halep ve Karaman Beylerbeyiliği görevlerinde bulundu. Bu süre içerisinde babası Halil Bey tarafından kurulmuş olan Ramazanoğulları Vakfı'nın mütevellilik görevini de üzerine aldı. 1539-1540 yıllarında düzenlemiş olduğu vakfiyye ile babasından 1522 Halep akçası gelirle devir almış olduğu vakfı, yılda 383.985 Osmanlı akçası geliri olan büyük bir vakıf haline getirdi.[79] Bununla da yetinmeyen Piri Paşa 1555 yılına kadar esas vakfiyyesine yaptığı 7 ek vakfiyye ile vakfa yeni gelirler ekledi.

Piri Paşa gayet akıllı, keremkâr, iyi huylu ve dindar bir kimse idi. Farsça konuşur ve hüsn-i hat yazardı.[80] Kanunî'nin ölümü üzerine yazdığı şiir tarih kitaplarına geçmiştir. 975/1567'de öldüğü zaman yaşı 90'ın üzerinde idi.[81] Kendisi hayatta iken ölmüş olan (1552) oğlu Mustafa için günümüze kadar ulaşmış olan ünlü Ramazanoğlu Konağı (Harem Dairesi) civarında yaptırmış olduğu evler vakfa dahil edilmişti. Piri Bey öldüğünde küçük oğlu Derviş Bey Tarsus'ta vali olarak bulunuyordu.[82] Derviş Bey, babasının sâhip olduğu haslarla Adana'ya vali oldu.[83]

Derviş Bey'in tam adı Derviş Mehmed idi. Birçok kitapta belirtildiği gibi[84] 976/1568 yılında değil 975/1567 yılında Adana valisi olmuştu.[85] Payas Kalesi'nin tamiri işi Derviş Mehmed Bey'e verilmiş ve bu konuda kendisine birçok hüküm yazılmıştı.[86]

Derviş Bey, avcılığa ve afyon kullanmaya müptela idi. Atmacaların hastalıklarını tedavi edebiliyordu. Salih ve adil olan bu Türkmen Bey'i kötü alışkanlığının da etkisiyle kısa bir süre sonra ölünce yerine o sırada Antep sancakbeyi bulunan ağabeyi İbrahim Bey tayin edildi.[87]

İbrahim Bey zamanında ortaya çıkan olaylardan en önemlisi Kıbrıs'ın fethi olmuştur. Bu savaş sırasında Adana askerleri savaşa katılırken, Üzeyir (Dörtyol/Payas) sancağı askerleri ise sancakbeyleri Ahmed Bey'in komutasında kıyıların korunması ile görevlendirilmişti.[88]

Adana "hac" yolu üzerinde olduğu için Adana beylerinden beklenilen görevlerden birisi de hacıların Çukurova'dan salimen geçirilmeleri idi. Özellikle Misis, Kurdkulağı ve Demirkapı yakınlarında hacıların yolunu kesen eşkıya soygun-

---

[76] Âli, Künhü'l-ahbâr, s. 59. Âlî'nin verdiği bu rakam abartılı görünmektedir. Çünkü 1572 yılında Adana Sancakbeyi görevinde bulunan Piri Paşa'nın oğlu İbrahim Bey'in has geliri 875. 000 akça idi. Bkz. Yılmaz Kurt, XVI. Yüzyıl Adana Tarihi, Ankara 1992, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, s. 177.

[77] Âli, Künhü'l-ahbâr, IV, s. 60.

[78] F. Sümer "Ramazanoğulları", s. 618.

[79] ED. 538, v. 5a; Yılmaz Kurt-M. Akif Erdoğru, Çukurova Tarihinin Kaynakları IV, Adana Evkaf Defteri, Ankara 2001, s. XXXVII.

[80] Müneccimbaşı Ahmed [Dede], Sahayifü'l-ahbâr, c. III, Terc. Şair Nedim, Kahire 1285, s.

[81] Äli, Künhü'l-ahbâr, s. 60. Mehmed Nüzhet'in ölüm tarihini 972 olarak vermesi ("Ramazan Oğulları", s. 769-773) matbaa hatası olmalıdır. Nitekim 1568 yılında Piri Paşa'nın kızı Neslihan Hanım mektup göndererek Ramazanoğulları vakfının mütevellisini şikâyet etmişti (Mühimme 7, s, 599). 1568 yılı Piri Paşa'nın ölüm yılı olarak gösterilmesine rağmen gerek bu mektubdan gerek Derviş Bey için gönderilen hükümlerden Piri Paşa'nın 1567 yılında ölmüş bulunduğu ve Neslihan Hanım'ın da muhtemelen ağabeyi Derviş Bey'i şikâyet ettiği anlaşılıyor.

[82] Halil Edhem, Düvel-i İslâmiyye Tarihi, s. 316.

[83] Ali, Künhü'-ahbâr, c. IV, s. 60.

[84] Alî, Künhü'l-ahbâr, c. IV, s. 60; Enver Kartekin, Ramazanoğulları Beyliği Tarihi, s. 75.

[85] Mühimme 7, s. 146.

[86] Mühimme 7, s. 146, 477.

[87] Äli, Künhü'l-ahbâr, c. IV, s. 60; Mehmed Nüzhet, "Ramazan Oğulları", s. 771.

[88] Mühimme 21, s. 143.

culuk yapmaktaydı. 1573 yılında Adana Sancakbeyi İbrahim Bey hacıların güvenliklerinin sağlanması ile görevlendirildi.[89] 1572 yılında İbrahim Bey'in oğullarından 3'ü dirlik tasarruf etmekteydiler. Bunlardan Yusuf 24.704 akça; İsmail 22.000 akçalık zeamete sahip idi.[90]

Mehmed Bey, Alî'nin verdiği bilgiye göre[91] Hicrî 1002 (1593-1594) tarihlerinde babası İbrahim Bey'in ölümü üzerine emîr oldu. Gayet gaddar ve kandökücü bir kişi olduğu söylenmektedir.[92]

Adana hâkimliğine 1604 yılında Pir Mansur Bey tayin edildi.[93] 1614 yılında İstanbul'a adam gönderen Pir Mansur Bey, Adana'nın 1608 senesinden beri beylerbeyilik olduğunu ve kendisine Adana'nın 11 yük olan devlet gelirlerinden 1 yük (100 000) akça verilmesi ferman olunduğu halde verilmediğini bildirmişti. Bunun üzerine Pir Mansur Bey'in hakkının ödenmesi için Adana beylerbeyisine ve Adana kadısına hükümler gönderildi.[94]

Kubad Paşa, Piri Paşa'nın 4 kardeşinden birisidir. Kubad Paşa 1558-1559 yıllarında vefat etti. Ehl-i nimet ve keremkâr olmakla beraber kan dökücülüğe meyilli idi. Kendisinden sonra da oğulları Süleyman Paşa ve Ahmed Paşa çeşitli yerlerde sancakbeyliği yaptılar.[95]

Çukurova'nın fethinde ve idâresinde rol oynamış bulunan Ramazanoğulları, Adana Ulu Camii (Câmi'-i cedîd-i Halil Bey) ve Medresesi, Yağ Camii (Câmi-i Atîk) ve Medresesi, imaret ve misafirhâne, dârü'ş-şifa, dârü'l-hadis, sıbyan mektebi gibi birçok sosyal kurumun yüzlerce yıl bütün masraflarını karşılamıştır. Medreseler ve aşevi yazın Kızıldağ yaylasında faaliyetine devam etmiş, yayla yollarının bakımı da vakıf tarafından sağlanmıştır. Sadece Ulu Cami'de görev yapıp ücret alanların sayısının 54 kişi; aşevinde çalışanların sayısının 18 kişi olduğunu düşünürsek[96] Ramazanoğulları'nın Adana'da ne kadar etkin olduklarını daha iyi anlayabiliriz. 1570 yıllarında bu vakfın 755.682 akça tutan harcamalarının büyük kısmı bugün Bakırcılar Çarşısı olarak bilinen Ramazanoğulları Çarşısı'ndaki yüzlerce dükkândan sağlanmaktaydı.[97] Buna karşılık Ramazanoğulları hiçbir zaman tam bağımsız olamadıklarından adlarına kesilmiş bir sikkeye rastlanmadığı gibi Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey gibi adlarına kânûnnâme de tanzim edememişlerdir.

Ramazanoğulları 1608 yılında yönetimden ayrıldıktan sonra tarihî rollerini yavaş yavaş yitirdi. Bugün Ramazanoğulları sülâlesi Maraş, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere Anadolu'nun birçok iline dağılmıştır. Ramazanoğulları Vakfı'nın malları, XIX. yüzyılda birer ikişer satılıp tüketilince bu Türkmen ailesi bölgedeki önemini kaybetti. Buna rağmen Ramazanoğulları Anadolu'da varlıklarını günümüze kadar sürdürebilmiş ender ailelerden biridir.

[89] Mühimme 21, s. 288.

[90] TKGMA, İD. 278, Adana İcmâl Defteri; Y. Kurt, XVI. Yüzyıl Adana Tarihi, s. 178.

[91] Äli, Künhü'l-ahbâr, IV, s. 61.

[92] M. Nüzhet, "Ramazan Oğulları", s. 772.

[93] BA, Ali Emiri Tasnifi, I. Ahmed dönemi belgeleri, No: 270.

[94] Mühimme 80, s. 362, 883 numaralı hüküm.

[95] Äli, Künhü'l-ahbâr, II, s. 62.

[96] Y. Kurt-M. A. Erdoğru, Adana Evkaf Defteri, s. XXI, XXX.

[97] Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Çarşısı", Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprü Başı, İstanbul 2000, s. 578.

Diyarbekir Sancağı Yer Adları*

Prof. Dr. Yılmaz Kurt

Yer adlarının incelenmesini konu alan bilim dalına Toponimi (toponomy) adı verilir. Almanya ve İngiltere'de yeradları bilimi (toponimi) çalışmaları oldukça ileri durumdadır. Türkiye'de ise adbilim çalışmaları tarihçilerle dilciler arasında kalmış üvey evlat gibidir. Osmanlı dönemi ile ilgili milyonlarca arşiv belgesine sahibiz. Bu arşiv belgelerinden *Tapu Tahrir Defterleri* veya kısaca *Tahrir Defterleri* denilen seri, Fatih Sultan Mehmed döneminden III. Murad dönemi sonlarına kadar adbilim ve sosyo-ekonomik tarih araştırmaları için birinci el kaynaklardır. Bu defterleri kullanarak ilk bilimsel adbilim(onomastik) çalışmalarında metod arayışları Bahaeddin Yediyıldız ve Özkan İzgi tarafından yapılmıştır.

Biz bu tebliğde *Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi*'nde bulunan 155 numaralı *Diyarbekir Livası Mufassal Tahrir Defteri*'nde geçen yer adlarını değerlendireceğiz. 155 numaralı bu defter 1564 tarihinde tutulmaya başlanmış ve 1568 yılında II. Selim zamanında tamamlanabilmiştir. Defter, Diyarbakır merkez dahil olmak üzere 9 nahiyeyi kapsamaktadır. Diyarbakır ile Karacadağ arasındaki alanda Garbî-i Amid, Diyarbakır'ın doğusundaki alanda Şarkî-i Amid, bunun da doğusunda Berazi, Göksu ve Savur nahiyeleri yer almaktadır. Salat, Pusiyan, Poçiyan ve Zeylan nahiyeleri ise daha çok konar-göçer cemaatlerin yaşadıkları küçük nahiyelerdir. Buna göre XVI. yüzyıldaki Diyarbekir sancağının bugünkü il sınırlarından daha küçük bir alana yayıldığını söyleyebiliriz[1].

1568 yılında Diyarbakır çevresinde bulunan 629 köyün 307'si Şarkî Amid'de, 161'i ise Garbî Amid'de bulunuyordu. Şarkî Amid'de hiç cemaat bulunmazken sancakta yaşayan 52 cemaatin 30'u en çok köy yerleşimine sahip Garbî Amid'de bulunmaktaydı. Bu iki nahiye sancağın mezraalar açısından da belkemiğini teşkil ediyordu. Değerlendirmeye aldığımız 240 mezraanın 127'si Şarkî Amid'de; 41'i Garbî Amid'de olmak üzere toplam 168 tanesi bu iki nahiye sınırları içerisinde idi.

Ana kaynağımız olan 1568 tarihli *Diyarbekir Mufassal Tahrir Defteri* vergi toplamak amacıyla yapılmış ve bütün vergi nüfusunun, mahalle-mahalle, köy-köy baba adlarıyla birlikte kaydedildiği defterlerdir. Dolayısıyla bu defterlerdeki bilgilerden hareketle Hıristiyan, Yahudi, Müslüman nüfusun hangi mahallelerde, hangi köylerde yaşadığını tespit edebilmekteyiz. 1568'lerde tebaanın sınıflandırılması da milliyet esasına göre değil din esasına göre yapıldığından devlet için bu kadarı yeterli olmaktaydı. Bu bakımdan elimizdeki bu arşiv belgelerindeki bilgilerin doğruluğu konusunda hiçbir şüphe ve tartışma yoktur. İstanbul'dan gelen ilyazıcı (tahrir emini) köy veya mahalle halkını meydana toplayarak eli iş tutabilecek bütün erkek nüfusu imam, kethüdâ gibi ileri gelenlerden başlamak üzere bu defterlere yazmıştır. Köyün adı yazıldıktan sonra varsa diğer adı yazılmış, zeamet veya timar olduğu yazılmış ancak timar sahibi belirtilmemiştir. Müslim ve Gayrımüslimlerin birlikte yaşadığı köylerde *ispençe* sayısından Gayrımüslim nüfusu tam olarak tespit edebilmekteyiz. Konumuz açısından önemli olan, bu defterlerin mahallinde bizzat tutulmuş olmaları dolayısıyla, köyün nerede (der nezd-i…) olduğu,

* Yılmaz Kurt, "Diyarbakır Sancağı Yer Adları", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, II, Editörler: Bahaeddin Yediyıldız- Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., s. 405- 418.

[1] 1568 yılında Amid sancağı'nda yaşayan toplam nüfus 34. 100 vergi nüfusu idi. Bu nüfusun 7.874'ü (% 23) gayrimüslim, 26.284'ü ise (% 77) Müslim idi. Şehir merkezinde yaşayan 6.572 nefer vergi nüfusunun ise 2.284'ü (% 34,7) Müslüman, 4.268'i (% 68,9) ise gayrimüslimdi.

başka ismi olup olmadığı (nâm-ı diğer) ve ekonomik durumu, nüfusu, dinî kimliği, hatta etnik kimliği konularında bize sağlam bilgi veriyor olmasıdır. Milliyet kavramının önem taşımadığı bir dönemde hazırlanmış olan bu defterler bize XVI. yüzyıldaki dinî ve etnik yapıyı gerçeğe en yakın şekilde yansıttığından bilim adamları şüphe duymamaktadırlar.

Biz burada 1564-1568 yılları arasındaki Diyarbekir sancağı yer adlarının bir poz resmini yansıtacağız. Elimizdeki Tahrir Defteri'nden sonra yeni bir tahrir defteri tutulmamış olduğundan yer adlarındaki değişmelerin tespiti için böyle kıymetli bir kaynak dizisinden mahrum olmaktayız. Bu yüzden 1790- 1840 dönemine ait bilgiler için İbrahim Yılmazçelik'in eserinden belirli ölçüde yararlanacağız. XVII. ve XVIII. yüzyıla ait *Vakıf Hurufât Defterleri*, *Tevzi' Defterleri*, *Ahkâm Defterleri*, *Kadı Sicilleri* gibi arşiv kaynakları varsa da bunlardan hiç birisi *Tahrir Defterleri'*nde olduğu gibi sancağın bütün köy ve mezralarını bütün olarak içermez. Köyün adı, bir tayin veya bir dava sebebiyle geçmekte olduğundan, bazı köylerden hiç söz edilmemiş olması mümkündür. Ayrıca tahrir kayıtlarında köyde yaşayan erkek nüfus baba adlarıyla birlikte kayıtlı olduğundan köyün büyüklüğünü, dinî ve etnik kimliğini tanıma imkânımız olduğu halde diğer kaynaklarda böyle bir şansımız bulunmamaktadır.

Araştırma metodu olarak sondaj metodu yerine, sancaktaki bütün yer adlarını değerlendirmeye almayı tercih ettik. Bu değerlendirme, önce tek tek nahiye bazında yapılıp daha sonra sancak bazında da yapılabilirdi. Bu bizim için, nahiyeler arasında oranlarda önemli bir sapma olup olmadığını göstermesi bakımından önemli olabilirdi. Örnek olarak konar-göçer cemaat ve oymakların daha çok görüldüğü sancağın kuzey-doğu sınırında dağlık kesimde yer alan *Pusiyan*, *Zeylan* ve *Pöçiyan* nahiyelerinde bulunan köy ve mezraa adlarında tespit edilebilecek bir sapma bu konar-göçer cemaatlerin kimliği konusunu gündeme getirebilecekti. XVI. yüzyılda Diyarbakır ve Mardin gibi şehirlerdeki Müslim halk ile taşralarda yaşayan ve konar-göçer hayat sürdüren halkın sadece yaşam tarzları değil aldıkları isimler ve sıfatlar bile belirli farklılık yansıtmaktaydı[2].

İncelememiz sırasında isimleri Türkçe ve Türkçe olmayan yer isimleri olarak sınıflandırdık. Bunu yaparken *Kale, Hüseyin Virânı, Şâkir* gibi bugünkü Türkçemizde de kullanılan isimleri Türkçe sayıp- saymamak konusunda tereddüt yaşadık. Sonunda, *Ağca Kale, Ak Meşhed, İsa Pınarı* gibi Türkçe bir ek alan isimleri Türkçe kabul ettik. Bazı isimler ise belki bizim bilgimizin yetersizliğinden, belki de siyâkat yazısının çoğu zaman noktasız yazılmış olmasından dolayı bir anlam ifade etmedi.

Bütün köy ve mezraa isimleri 1/100.000 ölçekli haritadan karşılaştırıldı. Bu yapılırken Cumhuriyet döneminde bölgedeki köy adları %80 gibi büyük bir ölçüde değiştirilmiş olduğundan köylerin eski adları bulunarak haritadan bu eski adlar tespit edilmeye çalışıldı. Köy adlarının lokalizasyonunda en başarılı olunan nahiye *Garbî Amid* iken, en başarısız

[2] Diyarbakır ve Mardin şehir merkezlerinde yaşayan halk daha çok İslâmî kökenli isimler almakta ve isimlerin başında *hacı, el-hâcc, hoca, seydi, seyyid* gibi sıfatlar daha çok görülmektedir. Köylerde ve konar-göçer cemaatlerde ise *Reşo, Memo, Hamo* gibi kısaltılmış isimler daha sık rastlamaktayız.

olunan nahiye ise Pusiyan nahiyesidir. Pusiyan nahiyesinde 1568 yılında 93 köy bulunmasına rağmen ancak 5-6 köyün lokalizasyonu yapılabilmiştir[3]. Bunun da sebebi, öyle sanıyoruz ki bu köylerin çoğu, 1564'ten kısa bir süre önce kurulmuş küçük aşiret köyleri olduğundan günümüze kadar gelememiş veya isim değişikliği geçirmiştir.

Osmanlı literatüründe eyalet kastedildiği zaman *Diyarbekir (Diyâr-ı Bekir)*, eyaletin paşa sancağı olan şehir merkezi kast edildiği zaman daha çok *Amid* adları tercih edilmektedir. Şehre *Amid* denildiği gibi şehrin etrafındaki paşa sancağının adı da çoğu zaman *Amid* idi. Defterin fihristinde de *Livâ-i Amid* ve *Nefs-i Amid* isimleri geçmektedir. 1568 yılında Amid'de yaşayan 6.572 vergi nüfusunun 2.284'u (%34.7) Müslüman, 4.268'i (%64.9) Gayrımüslim idi. Bu durum daha çok şehirdeki yoğun ticarî potansiyel ile ilgili olmalıdır. Ayrıca kırsal kesimde küçük yerleşim birimlerinde can ve mal güvenliğini sağlamak özellikle Gayrımüslimler için daha da zordu. Bu iki sebep Gayrımüslimleri şehirlere ve büyük köy yerleşimlerine yöneltti[4].

Diyarbakır şehrinin adı ilk olarak Asur hükümdarı Adad-Nirari I (M.Ö. 1310-1281)'den kalma bir kılıç kabzasında *Amida* veya *Amedi* olarak geçer[5]. Bu adın şehrin ve bölgenin ilk egemen medenî halkı olan Subaru (Hurri)'lardan kalma olduğu kabul edilmektedir. 305 yılında Arsaklı II. Tiridat devrinde Hristiyanlığın kabulünü bildiren Agathangelos'un eserinde şehrin adı *Amid* olarak geçer. Süryani kaynaklarında ve 639'dan itibaren Arapça eserlerde hep *Amid* adı geçer[6]. Roma tarihçisi *Antakyalı Ammianus Marcelinus* M.S. 359'da gördüğü şehrimizden *Amida* diye bahseder[7]. Bu isim hakkında çeşitli rivayetler varsa da kelimenin etimolojisi kesin olarak bilinmiyor[8]. İslâmî dönemde bu isim *Amid* veya *Amed* diye söylenmeye başlamıştır. XVII. Yüzyıla kadar hem şehrin hem de sancağın adı olarak Amid şehir merkezine, Osmanlı kaynaklarında çoğu kez *Kara Amid* bazen de *Kara Hamid* diye ad verilmiştir[9]. *Emir* yerine *hamir*; *Arzan* yerine *Garzan*; *ayva* yerine *hayva* diyen Oğuzlu Türkmenler *Amid* yerine de *Hamid* demişlerdi[10]. *Kara* sıfatı Türkçede kuzey, dışarıdan gelmiş, yabancı v.s. gibi birçok anlam ifade eder. Burada ise şehir surlarının siyah taştan yapılmış olması dolayısıyla böyle bir adlandırmaya gidilmiştir[11]. Kırzıoğlu'na göre şehrin *kara* sıfatıyla anılmasının sebebi Akkoyunlu göçebelerinin kışlakları olması dolayısıyladır. Uygurlar kışlaklarına *Kara-Balgasın* ve *Kara-Koç*; Cengizliler *Kara-Kurum* dedikleri gibi Artuklu ve Akkoyunlu Türkmenler de *Kara-Amid* adını takmışlardı[12].

VII. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen Beni Rebia Araplarından *Bekir bin Vâil* kabilesinin yaşadığı Dicle kıyılarına *Diyarbekir* (Diyâr-ı Bekr) denmiş, zamanla bu isim şehre de ad olmuştur. Diyarbekir adının *deyr-i bikr* yani *ilk kilise* adından geldiği şeklindeki görüşler hiçbir dayanağı olmayan yakıştırmalardan ibarettir[13]. Evliya Çelebi ise Yunus

[3] Komisyon, *Diyarbekir Vilâyeti Mufassal Tahrir Defteri (Amid Sancağı) (1564- 1568)*, I, Ankara 1999.
[4] *Diyarbekir Vilâyeti*, s. XXIII.
[5] *Diyarbakır İl Yıllığı*, Ankara 1973, s.2.
[6] Gabriel, Albert, *Voyages Archeologiques Dans la Turquie Orientale,* I, Paris 1940, s. 87; *Diyarbakır İl Yıllığı,* s.2.
[7] Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi*, *Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar*, I, Ankara 1987, s. 3.
[8] TDVIA 1994, IX , s. 464, m.b. Diyarbakır (Nejat Göyünç).
[9] Gabriel, 1940, s. 87.
[10] Beysanoğlu, 1987, s. 3.
[11] Osmaniye yakınlarında XVI. Yüzyılda görülen Kara Tel Hamdun kalesi ile Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) kalesi bu şekilde adlandırılmıştı.
[12] Beysanoğlu, 1987, s. 3.
[13] Beysanoğlu, 1987, s. 5.

Peygamber zamanında şehrin hükümdarı bulunan bakire bir kızdan dolayı şehre *diyâr-ı bikr* dendiğini ileri sürer[14]. Büyük önder Atatürk, 15 Kasım 1937 tarihinde Diyarbekir'i ziyareti sırasında ilk defa *Diyarbakır* adını kullanmış ve Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nca oluşturulan ortak bir komisyon Diyarbakır söylenişinin daha doğru olduğunu onaylayınca Bakanlar Kurulu'nun 10 Aralık 1937 tarihli kararıyla *Diyarbekir* adı *Diyarbakır* olarak değiştirildi[15].

Amid şehir merkezinde bulunan mahalleler birçok Anadolu şehrinde görüldüğü gibi daha çok cami, mescid veya kilise isimleri ile anılmışlardı. Bu adlandırma bazen *Ali Paşa Camii, Hüsrev Paşa Camii, Hoca Ahmed Mescidi, İbrahim Bey Mescidi* şeklinde Türkçe formunda yapılırken, bazen de *Cami-i Kebîr* şeklinde Farsça veya *Câmi'ü'n-Nebi* şeklinde Arapça isim tamlaması formunda yapılabilmekteydi. Çoğu zaman da mahalleyi kuran kişinin adıyla *Hacı Osman, Molla Bahaeddin, Mirza Ali Bey, Taceddin* şeklinde kişi isimleriyle anılmaktaydı. Mahallenin bulunduğu yer de mahalleye ad olabilmekteydi: Mesela *Bâb-ı Kal'a Mahallesi,* adını kale kapısı yanında bulunduğu için almıştı. Gayrımüslimler *Rum, Kilise-i Meryem*, *Kilise-i Hızır İlyas, Kilise-i Küçük* gibi mahallelerde yaşadıkları gibi diğer mahallelerde de Müslümanlarla karışık olarak yaşamaktaydılar.

Millet, boy ve oymak adlarının yer adı olarak verilmesi yaygın bir uygulama olduğu halde Diyarbekir sancağında bu şekildeki adlandırmalar çok azdır[16]. *Arab Kendi, Arap Mansur* ve *Tatar* gibi yer adlarını görmekteyiz. Garbî Amid'deki *Bayındır Pınarı* mezrası ise bölgede yüzlerce yıl hâkim olmuş Akkoyunlu Türkmenlerinden Bayındır Boyu'nun bir hatırası gibi kalmıştır[17]. Şarkî Amid'deki diğer adı *Hamza Depesi* olan *İshak Danişmendlü* köyü belki de kurucusu İshak'ın *dânişmend* olmasından dolayı böyle isimlendirilmişti. Garbi Amid'de bulunan *Yıvacık* köyü de 24 Oğuz Boyundan Yiva Türkmenlerinin hatırası gibidir[18].

Berazi'deki *Bayezid* köyü ve Şarkî Amid'de *Bayezidlü* köyünün Kars taraflarından gelerek buralara yerleşen *Bayezid* oymağının oluşturduğu köyler olması düşünülebilir. Bayezid oymağının büyük kısmı da Maraş. yöresine giderek bölgede Dulkadirliler'e rakip olarak ortaya çıkmışlardı. *Bayındır Pınarı* mezraası adının *Bayındır* boyu ile ilgisi düşünülebilir. Yer adlarında boy ve oymak adlarının Ordu, Ankara ve Çorum sancaklarındaki oranda çok olmamasına karşılık Türkçe ad oranı bu sancaklardan hiç de aşağı değildir[19].

---

[14] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* VI, İstanbul 1970, s. 114-115.

[15] Beysanoğlu, 1987*,* s. 6-7.

[16] Bahaeddin Yediyıldız'ın yaptığı bir araştırmaya göre, boy, oymak, aşiret ve şahıs adlarının yer adı olarak kullanılması Viranşehir'de % 22, Elmalı-Kaş'ta % 43, Ordu'da % 33 oranındadır. Bak.: Yediyıldız, Bahaeddin "Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri ve Yer-Adı Değişikliklerinin Tarihî Gelişimi", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11- 13 Eylül 1984, Ankara 1984, s. 26.

[17] Akkoyunlu Türkmen varlığının bölgedeki etkisi 1518 tarihli mufassalda daha açık şekilde görülmektedir. Nitekim M.Mehdi İlhan tarafından hazırlanan 12 mumaralı tabloya göre 10.000 akçayı aşmayan mahalli beylere ait 21 timardan 14'ünün sahibi Akkoyunlu beylerinden; 2'sinin sahibi Türkmen beylerinden; 5'inin sahibi ise Kürt beylerinden idi. Bkz. İlhan, M. Mehdi, *Amid (Diyarbakır) 1518 Tarihli Defter-i Mufassal*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2000, s. 114.

[18] Akkoyunlular'ın yöredeki faaliyetlerine ilişkin yeni bir çalışma için bkz.: Erdem, İlhan, "Mardin'de Akkoyunlu Mirası", *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Editör: İ. Özcoşar, H.H. Güneş, İstanbul 2006, s. 399-407.

[19] Diyarbekir sancağında 24 Oğuz Boyu'na mensup yer adları az görünse de kıymetli meslektaşım M. Salih Erpolat'ın bütün eyâleti kapsayan doktora tez çalışmasında Urfa ve Çemişkezek gibi eyâletin diğer sancaklarında Türk boy adlarının önemli bir yekûn tuttuğu tesbit edilmektedir. Bkz. Erpolat, M. Salih, *XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi: Konya 1999.

Yeni kurulan bir köye veya mahalleye, o köyü kuran boy beyinin veya oymak kethüdasının adının verilmesi de yaygın bir ad verme şekli idi. Bu durumda kişinin ismi hiçbir ek almadan doğrudan verilmekteydi: *Ak Hüseyin, Ali Kara, Bahaeddin, Emir Ahmed, Fatma Hatun, Hacı Osman, Hasan Kethüda, Haydar, Güvençoğlu, İzzeddin, Karaca Bey, Maksud, Melik Ahmed, Molla Bahaeddin, Oruç Bey, Öksüz Hasan, Şeyh İlyas*. Berazi nahiyesindeki *Murad bin Musa* köyü ise bu tür içinde farklı bir uygulamadır. Bazen de kişi ismi aidiyet eki ile veriliyordu: *Bayezidlü, Bayramlu, Cihan Beylü, Kubad Hacılu, Meçlü İdrislü* gibi. Kişi adlarıyla birlikte birleşik ad olarak *Abbas Virânı, İsa Pınarı, Kemal Deresi, Ömer Virânı* şeklinde de yer adları verilmekteydi.

Bölge önemli ticaret yolları üzerinde ve stratejik bir yerde olduğu için birçok kez el değiştirmiş, bu savaşlar sebebiyle birçok köy, ya mezra'a olmuş veya *hâlî ve harâbe* bir duruma düşmüştü[20]. 1540 yılında önemli bir şenlendirme çabası sonucunda nüfus artmış ve harâbe köy ve mezraalar yeniden dolmaya başlamıştı. 1568 tarihli defterde rastladığımız 2 veya 3 haneli köyler bu şekilde yeniden oluşturulan, şenlendirilen köylerdi. Bugün haritalarda bu köylerin çoğu *harâbe* veya *hırbe* şeklinde gösterilmiştir. 155 numaralı deftere göre Diyarbekir merkez ve çevresinde *harâbe, virân, ören* gibi sıfatlarla anılan köy ve mezraalar şunlardı[21]:

Abbas Virânı, Abdal Virânı, Acı Virân, Ada Virân, Ahmed Virânı, Ak Virân-ı Süflâ, Ak Virân-ı Ulya, Ali Bey Virânı, Altun Virânı, Arab Virânı, Ayaz Virânı, Bağış Virânı, Baş Virân, Bekeş Virânı, Bestam Virânı (2), *Cemal Virânı, Cuma Virânı, Ceş Virânı, Çay Virânı, Çayır Virânı, Çebiş Virânı, Çelebi Virânı, Değirmen Virânı, Delici Virânı, Depe Virân, Ebu Virânı, Eski Virân, Gök Virân, Gök Virânı, Hacı Selman Virânı, Halid Virânı, Halil Virânı, Harbazin, Harbelü, Hasan Virânı, Hurhur Virân, İzzeddin Virânı, Kalurt Virânı, Kafir Virânı, Kanlu Virânı, Kara Virân, Karaca Virânı(5), Karaman Virânı, Kazancı Virânı, Kefri Virânı, Kemal Virânı, Kutludoğmuş Virânı, Mamaş Virânı, Matran Virânı, Menteş Virânı, Musa Virânı, Mühanna Virânı*[22]*, Ömer Virânı* (2), *Sadık Virânı, Saman Virânı, Senir Virânı, Serkeşan Virânı, Şeyh Mehmed Virânı, Til Hüssam Virânı, Taceddin Virânı, Tilki Virânı, Yanış Virânı*. Bu şekilde içerisinde *virân* veya *virâne* kelimesi geçen 80 kadar yer adı tespit edilmiştir. Ayrıca *Harab* veya *Harâbe*, *Ören* ve *Öyük* veya *Höyük* gibi aynı anlama gelebilecek isimleri de düşündüğümüzde bölgede yaşanan git-geller ve kültür katmanlarının ne ölçüde coğrafyaya ad vermede etkili oldukları daha iyi anlaşılır. Mesela *Bekeş Virânı*'nın diğer adı *Örenlü-yi Kara* yani *Kara Örenli*'dir. Ayrıca *Örenli* ile *Örenlü-i Karaca Dağ* gibi yer adları da ören, virân ve harâbelerin ne kadar önemli yer tuttuğunu gösterir.

Su, çöllerde, kutuplarda kısaca her yerde hayat kaynağıdır. Diyarbakır yöresi kara ikliminin hâkim olduğu ve suyun çok önem taşıdığı bir bölge olduğundan yer adı verilmesinde bu durum etken olmuştur. Su, pınar, ayn (göz, pınar), dere, çay, yağmur, matar) gibi adlar taşıyan köy ve mezra'alar şunlardı:

Ak Pınar(2), Ala Gözlü, Ali Pınarı, Alpul Deresi, Arslan Deresi, Ayn Germe, Ayn Neccar, Ayn Şah, Bayındır Pınarı, Bir Göl (Bir Gül), Boynuzlu Pınar, Dahar Pınarı, Da'vad Dere, Dere Direk, Eşik Deresi, Göl Dere, Göl Kuyu, Gözi, Gözlü Göl, İsa Pınarı, Kara Kuyu, Kara Kuyulu, Kara Pınar, Kara Dere, Karaki Deresi, Kırk Ab (Mehmed Virânı),

[20] Bu virân köyler ve mezraalar muhtemelen 1514-1517 yılları arasında ortaya çıkan savaşlar sebebiyle terk edilmişti. Virân köyler hakkında bkz.: M. İlhan, 2000, s.119-121.

[21] Yer adlarından sonra parantez içerisinde verilen rakamlar o adın kaç defa kullanılmış olduğunu göstermektedir.

[22] Mühenna Virânı diye okuduğumuz Garbi Amid'deki bu köy İ. Yılmazçelik'in eserinde Mehne Virân olarak geçmektedir. Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır 1790- 1840 Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı, Türk tarih Kurumu Yayınevi: Ankara 1995*, s. 154.

Kırk Pınar, Kireçli Pınar, Kuru Çay, Kuru Çay (Keşmirlü), Kuşe Pınar, Küçük Deresi, Matar, Monla Pınarı, Palut Pınarı, Sıtma Pınarı, Subatan, Sulak, Susuz, Şaşo Deresi, Şeyh Mehmed Pınarı, Tepe Gözü, Uyuz Pınarı, Üç Kuyu, Yağdı, Yağmurlu, Yağmur Cebelü.

Su bazen bir kuyunun derinliklerindedir. Oradan kovalarla çekilen su etrafına hayat verir ve oracıkta bir köy kurulur. *Kuyucak (Deyr-i Mine), Kara Kuyu (Habeş Virânı), İncirlü Yol Kuyu, Üç Kuyu (Oba Virân), Umran Kuyusu (Romanî)* köy ve mezraaları belki de bir kuyudan ad aldılar.

Yer adlarının verilmesinde o yerin coğrafî şekli de önemli idi. Birçok tepe değişik yönleriyle yer adı olarak kullanıldı. Bu şekilde yapılan adlandırmalara *tasvirî adlandırılmalar* denilmektedir. Toprağı beyaz kalker olan tepeye *Ak Tepe (Ak Depe)* dediler. İki sivrisi olan tepeye *Çatal Tepe* diye ad yakıştırdılar. Arpa ektikleri tepe Arpa Tepe diye adlandırıldı. Bazen de tepe kelimesinin Arapça şekli olan *Till* veya *Tell* kelimesi tercih edildi: Diyarbakır çevresinde depe ile yapılmış yer adları *Virân-harâbe* kelimesinden sonra en geniş ad grubunu oluşturmaktadır.

Ak Depe, Ak Meşhed-i Battal Depe, Arpa Depe, Arpa Depesi, Bekir Depe, Boz Depe(2), Cebel-i Cedid, Con Depe, Çatal Depe, Çevkâni (Kara Depe), Çöl Depe, Depe Kendi, Depe Virân (2), *Depelü Kend, Emirze Depesi, Gök Depe, Göz Depe, Hamza Depesi, Hane Til, Helen Depe, Kara Depe, Karpuz Depesi, Kazık Depe(2), Kızıl Depe(2), Kurd Depesi, Panpuklu Depesi, Pir Ali Depesi, Pir Ali Depesi-i Cedid, Pir Hüseyin Depesi, Piri Depesi, Porenk Depesi, Şehre Depesi, Şerefeddin Depesi, Tavşan Depesi, Tel Habus, Til Arab (2), Til Bad, Til Gazi, Til Gebr, Til Harmus, Til Hasan, Til Kurd, Til Lek, Til Poreş, Til Şehem, Til Şeref(2), Til Ulvi, Til Vad, Til Zeyneb Depe, Til Zis, Tilay, Tildar, Tilver, Tülü Depe, Üç Depe.*

Bir yerin yassı veya düz olması gibi coğrafî özellikler de tasvirî adlandırmalar grubuna girmektedir: *Yassıca* (2) (*Kamışlu nam-ı diğer Yassuca*), *Yarımca*, *Çatal, Çatalca, Çatal Depe, Kuru Çay* bu tür adlandırmalara örnek olarak verilebilir.

Bir bölgede çok olan ağaç veya meyve de o yere ad olabilmekteydi: *İncirlü, Çınarlu, Kabaklu, Kamışlu, Söğütlü* gibi. Balığı bol olan yere *Balıklu*, çok bahçe bulunan yere *Bahçelü* denilmesi de bu türden adlandırmadır.

Hayvan isimleri de yer adı olarak kullanılmaktaydı. Bu hayvanların yörede bilinen hayvanlar olması düşünülmelidir. Hatta *Ceylanpınarı* örneğinde olduğu gibi bölgedeki bir hayvan bir köy veya mezraya değil bazen bir kasabaya bile ad olabilmektedir. *Tavşan Depesi*, *Tavşan Çevliği* isimleri bölgede tavşanın bol olduğunu düşündürür. *Taylu, Tilki Virânı, Toy Ömer, Arslan Deresi, Arslan Kayası, Arslanoğlu (2), Balıklu* bölgede görülen bu türden diğer adlardır.

Yörede bulunan bir han, bir konak, bir mağara, bir ziyaret yeri, bir mezarlık o köy veya mezraya ad olabiliyordu: *Ak Meşhed(4), Ak Ziyaret, Akça Kışlak, Ali Ziyareti, Kara Kilise, Kal'a Virânı, Kara Han, Kızıl Konak, Kışla, Kışlak, Mağara-i Cığır, Mağara-i Şekerlü, Ziyaret(2)* gibi.

Bir bölgeye ad verirken bölgedeki hâkim olan renk de etken olmaktaydı. *Ak, Kara ve Kızıl* ise en çok kullanılan renkler olmuştur[23]. *Ak Depe, Ak Meşhed, Ak Pınar, Ak Virân, Ak Ziyaret, Akça Kışla, Ağaca Lal'a, Ala Çemen, Ala Gözlü,*

[23] *Kara* sıfatı siyah anlamında renk bildirdiği gibi *kuz, kuzey* anlamı da ifade eder. Kara Amid adı dolayısıyla bu ko-

Beyazi, Gök, Gök Ağaç, Gök Depe, Gök Virân, Kara Ali, Kara Baş, Kara Çor, Kara Depe, Kara Dere, Kara Hamza (2), Kara Han, Kara İsa, Kara Keçi Virânı, Kara Kilise, Kara Kuyu(2), Kara Maksud, Kara Melik, Kara Meryem, Kara Pınar, Kara Virân(3), Karaca Virân(5), Kızıl Celal, Kızıl Depe(2), Kızıl Kaya(2), Kızıl Kocalu, Kızıl Konak, Kızıl Mağara Deresi, Kızıl Virân bu tür renk belirten yer adlarına örnek olarak verilebilir. Buna karşılık yeşil, sarı ve mavi gibi renkler yer adı verirken hiç kullanılmamıştır.

Diyarbekir (Amid) Sancağı yer adlarına dil yönünden baktığımızda kullanılan köy ve mezra adlarının %50'den fazlasının Türkçe olduğu görülür. 869 köy ve mezra adından 438 tanesinin adı Türkçe veya Türkçe ek almış adlardır. Bugünkü Türkçede de kullandığımız *Davud, Derviş, Kale* gibi isimleri de Türkçe sayacak olursak bu oran %60'ları geçecektir. Bizim etimolojisini bilemediğimiz için Türkçe saymadığımız isimler içerisinde de Eski Anadolu Türkçesi'nden hatta Orta Asya Türkçesi'nden isimler çıkabilecektir. Ancak XVI. yüzyılda kullanılan yer adlarının %50'yi geçmesi bile burada Karakoyunlu ve Akkoyunlular döneminden kalma önemli bir Türk ve Türkmen varlığının olduğunu göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki 1071 sonrasından beri bölgede Artuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular bayrağı altında büyük bir Türkmen nüfusu iskân olundu ve işte bunlar Diyarbakır'ın dağına, ovasına Türkçe adlar verdiler.

Yer adlarında Arapça kökenli adlar daha çok *Till* yani *tepe* kelimesiyle yapılan adlarda görülmektedir. *Til Arab (2), Til Gazi, Til Gebr, Til Harmus* şeklinde yapılmış 20 ayrı ad bulunmaktadır. Göz veya pınar anlamındaki *ayn* kelimesi ile ise *Ayn Germe, Ayn Neccar* gibi 4 ad vardır. *Abdal Mehmed, Ahmedî, Bahaeddin, Gazalî* gibi adlar her ne kadar Arapça ise de bunlar bugünkü Türkçemizde de kullanılan adlardır. Aşağı ve yukarı anlamlarında *süflâ* ve *ulyâ* kelimeleriyle ayrılan köylerin ifade edilmesi de dönemin bir özelliği gibi XVII. ve XVIII. yüzyılda devam etmiştir.

Farsça'nın etkisi ise daha sınırlı görünmektedir. *Herberun, Hezariyan, Hin Germe (Heft Germe), Hüveydi, Per Çalan, Saligan, Sivgan, Sürkan, Zubari* gibi yer adları Farsça etkisi gösteren yer adları arasında sayılabilir. Ancak bu durum sadece köyün adı ile sınırlı görünmektedir. Köyde yaşayanların isimlerine baktığımızda önemli bir eğilim yansıtacak kişi adları tespit edilmemektedir. Bu köylerden ve aşağıda yer alan etimolojisi tam olarak tespit edilemeyen köylerden önemli bir kısmının Pöçiyan Cemaatine bağlı köyler olduğunu da eklememiz gerekmektedir. Bunlardan Batna (25 nefer), Bayevik (5 nefer), Hezariyan nâm-ı diğer Bakavis (17 nefer), Saligan nâm-ı diğer Haligan (40 nefer) nüfusa sahip köylerdir.

Bakos, Batna (Mehran), Başin, Bayevik, Biro, Bodo, Cemük, Cerrik, Hanos, Harta, Hezraz, Heyni, Kerdereşan, Keligan, Kiro, Körtin (Dikme Taş), Kübeyşi, Marito, Mecrefi, Merdesi, Merkmes, Mirhend, Percom, Reşkan, Semlik, Sivgan, Şelibe, Tezin, Tumat, Zoga, Zoğdi gibi isimlerin etimolojisini tam olarak tespit edebilmek bizce mümkün olmamıştır. Bu isimler Arapça, Farsça olabileceği gibi Süryanice, Ermenice, Kürtçe vs. diğer dillerden de olabilir. Bu konunun araştırılması da tarihçilerden çok, kıymetli dilcilerimizin işidir.

Safevî karışıklıkları döneminde İran'ın propagandaları sonucu Alevî-Bektaşî görüşlü birçok Türkmen cemaatinin Anadolu'dan kaçarak İran'a gittikleri ve burada Safevî devletinin kuruluşuna katıldıklarını bilmekteyiz[24]. Bunlardan Mu-

nuya değinilmişti.

[24] Sümer, Faruk, *Safevi devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,* Ankara 1992, s. 29. 1508 yılında Şah İsmail Dulkadir ilini basıp, yakıp yıktıktan sonra dönerken Diyarbekir hakimi Musullu Emir Bey de,- belki de Dulkadirli Alaüddevle tehlikesinden emin olmak için- bir kısım akraba ve oymağı ile Şah İsmail'in huzuruna gelmiş ve mü-

sullu Türkmen oymağının Şah İsmail'e katılması ile Diyarbekir gibi önemli bir bölge de Safevî devletinin idaresine girmiş oldu[25]. Tahrir Defterlerinde bu cemaatler veya bu şekilde kaçmış olan kişiler *surh-ser şodend* yani *Kızılbaş oldular* kaydı düşülerek bazı Kanunî dönemi tahrir defterlerinde belirtilmişlerdi[26].

XVI. yüzyılda Artuklu-Akkoyunlu Türkmen etkisi gösteren yer adlarının XVII. yüzyılda ne gibi değişiklikler geçirdiği konusunda açık bir bilgiye sahip değiliz. XVIII. yüzyıl için İbrahim Yılmazçelik'in eserinden yararlanarak bazı kıyaslamalar yapmamız mümkün olmaktadır. Aradan 200 yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Sayın Yılmazçelik'in ortaya koyduğu belgeler ve vardığı hükme göre yer isimlerinin büyük bir çoğunluğunun Türkçe veya Türkçe ekli isimler olması yukarıda da belirtildiği üzere, Diyarbakır bölgesindeki Türk iskânının oldukça köklü olduğunu göstermektedir[27].

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla Garbi ve Şarkî Amid nahiyelerindeki köy adlarını karşılaştırdığımızda bazı köy isimlerinde küçük değişiklikler olsa da köy isimlerinin devam ettiği görülmektedir. Ak Hüseyin> Ağ Hüseyin, Ak Meşhed> Ağ Meşhed, Ak Virân> Ağ Virân, Beşiri> Beşirik, Beşiri, Beşrik, Güvençoğlu> Gençoğlu, Hin Germe> Heft Germe, Hane Bazar> Hanbazar, Haydarlu İzzet> Haydar Kulu, Horoslu> Horozî, İshak Danişmendlü> İshaklu, İsraillü> İsrail, İzzeddin Virânı> İzzeddin, Kadı-i Süflâ> Kadı Kendi, Kasım Virânı> Kasımlı, Keberlü> Kebirlü, Kuruca Kavuşan> Korucu, Matran> Metranlı, Metranlu, Nergislü> Nergizlü, Pir Hüseyin Depesi> Pir Hüseyin, Somakî> Simaki, Şiranî> Şarabî, Til Lek> Tillik, Til Alevî> Til Alo (Til Alevî), Timur Han Abbas> Temürhan, Yassıca> Yassıca Virân, Yenice-i Uzun Dere> Yenice şeklinde değişime uğramışlardı. *Çanakçı, Hacı Osman, Kaba Sakal, Kamışlu, Kara Baş, Karaca Virân, Karagöz, Kıtırbil, Kozan, Porsuklu, Sadi, Seyyid Hasan, Satı Kendi, Şemame, Til Gazi, Üç Depe* köyleri ise 1733, 1747 ve 1758 yıllarında aynı isimlerini koruyarak gelmişlerdi. En çok köy yerleşimine sahip Garbî Amid ve diğer nahiyelerde de sonuçların pek değişmediği anlaşılmaktadır. Görebildiğimiz kadar Yılmazçelik'in 1785-1847 yılları arasına ait köy adları tablosunda da XVI. yüzyıla kıyasla büyük bir değişim yaşanmamıştır[28].

XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arasında köy isimlerinde önemli bir değişim yaşanmadığı ve Türkçe kökenli isimler ağırlığını koruduğu halde. XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu adların büyük bir bölümü Arapça, Farsça ve diğer etnik kökenli adlarla değişmiş, değişmeyen Türkçe yer adları ise halk arasında bozularak anlamsızlaşmıştı. Bu sebeple Cumhuriyet döneminde bu adların tekrar değiştirilmesi yoluna gidildi. Öyle ki Tekirdağ yöresinde %15 dolaylarında olan yer adı değişiklikleri bu yörelerde %80 gibi büyük oranlarda uygulandı. Bu değiştirmeler yapılırken XVI. ve XVII. yüzyıl kaynaklarına inilerek köyün eski adının araştırılması da pek düşünülmedi.

Köy ve mezraa isimlerindeki değişmeler bazen halkın kolay söyleme endişesinden kaynaklanmaktadır. *Arpa Tepesi* mezraasının adının *Arpa Tepe* olması, Top Kapısı'na Top Kapı denilmesi bu sebepledir. Garbî Amid'in *Alçak Hasan* köyü daha sonra sadece *Alçak* diye anılmaya başlamıştır. *Karınca Hanı* köyü halk arasında *Karınca* diye anıldığı için za-

hürdarlık görevi ile ödüllendirilmişti. Emir Bey'in dedesi Emir Bey Uzun Hasan Bey'in kumandanlarından olduğu gibi babası da Sultan Yakub devri kumandanlarından Gülabi Bey idi.

[25] Sümer, 1992, s. 30.

[26] TD. 450 (1525) Adana, Tarsus, Sis Mufassal Tahrir Defteri.

[27] Yılmazçelik, 1995, s. 150.

[28] Yılmazçelik, 1995, s. 158- 161.

manla Hanı kelimesi atıldı ve köy *Karınca* oldu. *Ak Meşhed-i Battal Depe* oldukça zor olduğundan köyün ismi *Ak Meşhed* oldu ve zamanla daha da bozularak *Akmeşat* haline geldi. *Meşhed* bilindiği gibi *şehitlik* anlamında olduğundan köyün ilk ismi *Battal Tepe Ak Şehitliği* şeklinde aslında Türkçe bir isimdi.

Danakıran, Keçikıran gibi adlar genellikle sarp yerlere ad olarak verilmektedir. Garbî Amid nahiyesindeki *Dana Kıran* köyü ise daha sonra *Dankıran* diye anılmaya başlamış, bir ara adı *Abdibek (Abdi Bey)* olmuştur. *Heykelcik* köyünün adı daha sonraları *Heygecük* şekline dönüştüğü için bir anlam çıkarılamamış olmalı ki Cumhuriyet döneminde *Bucaktepe* olarak değiştirildi. XVI. yüzyılda *Hüseyinlü* olan köy daha sonra Farsça etkisiyle olmalı *Hüseynik* adını aldı ve sonunda tarihî adından vazgeçilerek *Kesikağaç* olarak değiştirildi. *Balluca* köyü apaçık Türkçe bir isim olduğu halde *Baluce* şeklinde söylenince anlamsızlaştı ve adı *Uzunbahçe*'ye çevrildi. Şarkî Amid'in *Ayn-ı Şah* köyü halk arasında bozularak *Anşeh* şeklinde anlamsız bir isim haline girince ilk ismi araştırılmadan *Güvercinevleri* gibi uydurma bir isim verildi. *Hacı İsa* köyünün adı harf düşmesiyle *Hacıis* şekline girdi. *Kubbecik* köyü bir süre sonra *Kubacık* oluverdi. Aynı şekilde *Gazi Tepesi* anlamındaki *Til Gazi* köyünün adı *Tılgaz* şeklinde anlamsız bir isim halinde kısaltıldı.

Yapılan isim değişikliklerinden bir kısmı da Farsça tamlama halindeki isimlerin biraz değişiklikle Türkçeleştirilmesi şeklinde olmuştur*: Ak Virân-ı Süfla=Küçük Ak Virân, Ak Virân-ı Ulyâ=Büyük Ak Virân. Kıtırbil-i Süflâ* köyüne *Kıtırbil* denilmiş, Kıtırbil-i Ulyâ ise *Harapkıtırbil* olmuş ve daha sonra *Eğlence* ismini almıştır. Kadı-i Süflâ, *Küçükkadıköy* olurken Kadı-i Ulya'ya *Büyükkadıköy* denilmiştir.

Sonuç olarak elimizdeki arşiv belgelerindeki bilgileri toplu olarak değerlendirdiğimizde XVI. yüzyılda Diyarbakır yöresindeki yer adlarının % 50'den fazlasının Türkçe adlar olduğunu görmekteyiz. Bu tespit bölgede Artuklu-Akkoyunlu Türkmen varlığının tahmin edildiğinden daha fazla olduğunu ve Osmanlı devletine miras kaldığını kanıtlamaktadır. Osmanlı hakimiyeti döneminde Safevî propogandaları sonucu bütün Anadolu'dan İran'a bir Türkmen göçü yaşandığı gibi bu bölgeden de yaşanmıştır. Ancak gerek yer adlarının gerek kişi adlarının Anadolu'nun diğer bölgeleriyle karşılaştırılması, Diyarbakır çevresinde Artuklu- Akkoyunlu Türkmen nüfus varlığının XVI. yüzyılda canlı olarak yaşadığını göstermektedir.

Prof. Dr. Yılmaz Kurt ile Söyleşi*

"Mücadele ve Azim Dolu Bir Ömre Sığanlar..."

Muhammed CEYHAN**

M.C.- Sayın Hocam 17 Kasım 1948 tarihinde Osmaniye'de doğdunuz. Dilerseniz çocukluğunuza dair bir anı ile başlayalım. O zamanlara dair neler geliyor aklınıza?

Y.K.- Gerçek doğum tarihim -eğer doğruysa- 17 Kasım 1948. Ancak babam nüfusa kayıt için fazla acele etmemiş. Nüfus kütüğüne doğum tarihim 10 Ocak 1949 olarak yazılmış.

Lise son sınıfta Hava Harp Okulu sınavlarına girmek için nüfus kâğıdı isteniyordu. Ben o zamana kadar nüfus cüzdanı sureti ile idare etmiştim. Nüfus cüzdanı çıkarmak için Osmaniye Nüfus Müdürlüğüne başvurduğum zaman memur bana: "Sen hangi Yılmaz Kurt'sun" diye sordu. Şaşırmıştım. Çünkü bizim ailede Yılmaz adını taşıyan tek kişi bendim. Memur beni sicil defterinin yanına çağırdı. Baktım gerçekten iki ayrı Yılmaz Kurt vardı. Birisi 10.01.1949 tarihli; diğeri de 10.01.1950 tarihli. Ben 1949'lu olanı seçtim ve nüfus cüzdanımı aldım. Yıllar sonra İstanbul Çatalca Lisesi'nde öğretmenlik yaparken okula polis geldi. Beni asker kaçağı olarak arıyordu. Tabii esas aradığı ben değildim. 1950 doğumlu, olmayan kardeşim Yılmaz Kurt'tu. Polis tutanak tutup gitti. Sonra bu olmayan kardeşimi mahkeme kararı ile kütükten sildirinceye kadar pek çok sorun yaşadım. Askerliğimi bitirdikten sonra bile maalesef asker kaçağı olarak aranmaktan kurtulamadım.

Osmaniye o zamanlar 25.000 civarında nüfusa sahip bir çiftçi kasabası idi. Osmaniye merkezde Yediocak Mahallesi'nde büyüdüm. Sokağımız tarihi bir yapı sayılabilecek 3 gözlü su değirmeninden, Ak (Ağ) Değirmen'den adını almıştı. Sonra adı nedense *40. Sokak* oldu. Daha sonra sokağımızın renkli siması Dr. Mahmut Kobaner'in adıyla anılmaya başladı. Bu değirmenin suyunda balık tutmak, Ak Değirmen'in gölgesinde barındığı ulu çınarın altında oturmak güzel günlerdi. Biz sokakta çelik-çomak oynarken sokağımızda henüz elektrik yoktu. Bir gün, o meşhur beton direkler dikildi ve sokağımıza elektrik geldi. Ancak evde buzdolabı görebilmek için daha uzun yıllar beklemek zorundaydık.

M.C.- Kişiliğinizin gelecekte şekillenmesinde çocukluğunuzda yaşadığınız bir olayın etkisi var mı? Anlatır mısınız bizlere?

Y.K.- 7 Ocak İlkokulu'na kayıt yaptırdığımız gün babamla beni Başöğretmen'in odasına götürdüler. Başöğretmen bana bazı sorular sordu ve kaydımın yapılması için izin verdi. Başöğretmen Hidayet Bey, belki 20- 30 yıl kasabanın bu önemli ilkokulunun müdürlüğünü yaptı. Halkla iyi ilişki içerisinde idi. Emekli olduktan sonra bile sevilen sayılan bir insan olarak uzun yıllar yaşadı. Onun döneminde Mehmet Kırıkkanat, Hakkı Öz, Asım Börüban gibi çok ciddi, tecrübeli hocalarımız vardı. Hepsi de unutulmayacak kadar önemli kişiliklerdi. Özellikle Başöğretmenimiz Hidayet Berker geleceğimin şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Ortaokul yıllarından Coğrafya öğretmenim Ali Özgümüş, Nilüfer Kılıç, lise yıllarından Müdürümüz, Fizik, Kimya, Cebir, Geometri (4 ayrı ders) öğretmenimiz olan İhsan Güntürkün (Kara İhsan) ve Edebiyat öğretmenimiz Salih Sefa Yazar, Yalçın Ersoy unutamayacağım öğretmenlerim olmuştur. Allah hepsine rahmet etsin, hepsini rahmetle ve minnetle anıyorum.

M.C.- Okumak, öğrenmek, öğretmek kavramları kafanızda ne zaman olgunlaşmaya ve şekillenmeye başladı?

* *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, C. 1, Editörler: Doç. Dr. Hatice Oruç-Dr. Muhammed Ceyhan, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.11-25.

** *Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı.*

Y.K.- İlkokulu ve ortaokulu sorunsuz bitirdim. Hatta ortaokul son sınıfta daha sonra dayımın eşi olacak olan Semiha Gürbüz hocamızın desteği sayesinde takdirname alabildim. Ancak lise öğrenimim hiç de başarılı değildi. Lise ikinci sınıfta futbola ve resme merak salmıştım. Doğrusu gençliğe ilk adımlarımızı attığımız o günlerde ilk dil yâresinin de kurbanı olmuştum. Karneyi sömestr tatilinin son gününe kadar babama imzalatmaya korktum. Gerçi o sene Osmaniye'nin tek lisesi olan Özel Osmaniye Lisesi artık devlet lisesi haline dönüştürülmüştü. Ama yine de 7 zayıflı bir karneyi babama imzalatmak zordu. Ama mecburdum. Sonunda babamın her zaman oturduğu kıraathaneye(kahvehaneye) gittim ve karneyi uzattım. Baktı, baktı ve: "Kaç tane zayıf, böyle?" diye sordu. Ben de başım önde eğik: "7 tane" dedim. "Al bir daha say bakalım" dedi. Baktım, en altta yazılı olan Beden Eğitimi dersi de zayıfmış. Öğretmenimiz *Copo,* o sene bizim beden eğitimimizi yeterli bulmamıştı. Ama ikinci dönemde zayıf sayısını 4'e indirdim ve o yaz tatili boyunca inanılmaz bir çalışma ile sınıfımı geçmeye muvaffak oldum.

Liseyi bitirdiğimizde de çok başarılı bir öğrenci sayılmazdım. O yıl Üniversite sınavlarını da kazanamadım. Bir yıl Osmaniye'nin sigara kokan üçüncü sınıf kahvehanelerinde zaman geçirdik. Bazı akşamlar Süleyman'ın bekar odasında Kavaklıdere şaraplarının tadını deniyorduk. Kötü bir yıldı. Üstelik Osmaniye'de sanırım hiç dershane filan yoktu. Varsa da ben bilmiyordum. Sınıf arkadaşım Yusuf Karcı'dan bir gün ödünç bir test kitabı aldım. İlk ve son defa gördüğüm test kitabı bu oldu. Ama ikinci sene artık tıp, eczacılık filan yazmadım. O zaman 6 tercih hakkımız vardı. Ankara Hukuk, DTCF Coğrafya Bölümü, Hacettepe Psikoloji Bölümü, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandım. Hukuk Fakültesini, "sonra da bitirebilirim" diyerek İlahiyat'a kayıt yaptırdım. Bunda biraz da babamı memnun etmek düşüncesi etkili oldu. Tabii İlahiyat'ın kantini beşinci katta değil bodrum katta olsaydı, muhteşem terası ve güzel manzarası olmasaydı sanırım yine de kayıt yaptırmazdım.

M.C.- Artık üniversiteye yolculuk başlıyor… Üniversiteye dair hayaliniz ne idi ne oldu?

Y.K.- İlahiyat'ta iyi bir öğrenci olmak azminde idim. Birinci yıl birçok kitap okudum. Dersleri büyük bir ciddiyetle takip ediyordum. Ama Arapça dersinden başarısız olmuştum. O zaman "Eylül'de gel" diyorlardı. Arapça'dan Eylül'e kalmam beni sarstı. Hukuk Fakültesi'nin arkasındaki eski binada bulunan Hukuk Yurdu'nda kalıyordum. Oradan ayrıldım. Liseden sınıf arkadaşım olan Hacı Poyraz'ın kalmakta olduğu eve "4. sakin" olarak taşındım. O evde hiç kimsenin ders çalışma şansım olamazdı. 6 ay dayanabildim ve Nisan ayında ayrıldım. Tek odalı bir yere taşındım. O yılı bu taşınma sayesinde kazaya uğramadan bitirebildim. İlahiyat üçüncü sınıf benim için kritik bir yıl oldu. Üniversitelerde öğrenci olayları başlamıştı. Biz de Adana'nın sıcak ikliminin verdiği hareketlilik ile bir şekilde kendimizi o olayların içerisinde bulduk. Üçüncü sınıftaydık, artık Eylül'e kalan ders sayım da üç olmuştu. Ama yine kendimi toparlayıp iyi bir çalışma ile içerisinde Arapça dersi de bulunan bu üç dersi halledebildim. Bu çabama destek veren araştırma görevlimiz, Sayın Hocam Prof. Dr. Mustafa Fayda'nın değerli yardımını ve Rahmetli Yusuf Uralgiray hocamın çalışkanlığını hiçbir zaman unutmayacağım. Bir de Allah uzun ömürler versin Necati Öner hocamı.

Son sınıfta derslere çok fazla devam edemedim. 12 Mart 1971 darbesi sırasında öğrenci yurtları anarşinin odağı olarak damgalanmıştı. Bu yüzden diğer yurtlarla birlikte bizim kalmakta olduğumuz Mamak Konservatuvarı arkasındaki Atatürk Öğrenci Sitesi de kapatıldı. Valizlerimizi alıp çıktık. Daha doğrusu asker zoruyla çıkarıldık. Çoğumuz özel şehir yurtlarında kendi imkanlarımızla yer bulduk. Ben de Bahçelievler'de bulunan Özel Trabzon Yurdu'na yerleştim. Burası 20-30 kişinin kaldığı küçük bir yurt idi.

O yıl Adanaspor ve Trabzonspor şampiyonluk yarışı yapmışlardı. Hangisi kazanırsa birinci lige o çıkacaktı. Maçın sonuna doğru Adanaspor bir gol attı. Ben birden "maçı Trabzonyurdu'nda izlediğimizi" unutup sevinç çığlığı atmışım. "Uşaklar" beni uyardılar: "Golü Adana attı daaa!". Ben de, "Biliyorum, ben Adanalıyım" dedim. Neyse ki o günü tek parça olarak tamamlamamız kısmet oldu!

Ankara İlahiyat'ın çok büyük bir kütüphanesi varmış. Ben bu kütüphaneye son sınıfta lisans tezimi hazırlarken ilk defa girdim. Rahmetli Prof. Dr. Salih Akdemir bizden iki yıl sonra idi. Daha sonraki her girişimde Salih'i orada gördüm. Sanki kütüphane memuru idi veya kütüphanenin demirbaş eşyalarından birisi idi.

Tez Hocam Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın idi. "1908 Sonrası Düşünce Akımları ve Atatürkçülük" adlı tezimi hazırlamak için epeyce kitap okudum. Yusuf Hikmet Bayur'un kitabının III. cildi ana kaynağım idi. İşte bu tez hayatımın

dönüm noktalarından birisi oldu. Ben o günden sonra tarihe ilgi duymaya başladım.

1971 yılı haziran ayı sonunda fakülteyi başarı ile tamamladığımda Sanat Tarihi Hocamız Merhum Prof. Dr. Haluk Karamağaralı'ya uğradım. Kendisi ile ikili ilişkilerimiz çok iyi idi. Beni Sanat Tarihi'ne alabileceğini söyleyerek incelik gösterdi. Ancak Sanat Tarihi benim için çok cazip değildi. Ayasofya'nın kubbe açıklığı şu kadar, Sultanahmet Camiinin bu kadar vs. gibi bilgileri teferruat olarak görüyordum. Hocamıza teşekkür ettim ve tarihçi olacağımı söyledim. Bu bir anlamda benim için Hoca'ya verilmiş bir sözdü.

M.C.- İlk görev yılları başlıyor… Nereye atandınız?

Y.K.- İlk tayinim İstanbul Çatalca Lisesine çıktı. Din Kültürü öğretmeni olarak ilk defa ben atanmıştım. O yıl Merhum müdürümüz Şahabettin Akalın bana Mantık, Sosyoloji vs. derslerini de yükledi. Fizik dersini vermek için epeyce uğraştığını çok iyi hatırlıyorum. Fizik ile İlahiyat arasındaki köprüyü kurmak için epeyce uğraşmış ama başarılı olamamıştı. Bir taşra okulunda görev yapmak zordu. Sonra 1975 yılında Ankara'ya nakil yaptırabildik.

M.C.- Mezun olur olmaz göreve başladınız, ancak hâlâ okuma azmini yitirmediniz… Tabii ikinci bir fakülte okuma kararı alıyorsunuz? Sizi asla yıldırmayan bu okuma azminin hedefi ne idi?

Y.K.- Hukuk tahsili yapmak hayalimiz hala kayıp olmamıştı. Tek tercih yaparak Üniversite sınavlarına yeniden girdim. Ama aldığım puan Hukuk Fakültesine yetmedi. İkinci yıl yeniden ÖSYM sınavlarına katıldım. Bu sefer iki tercihim vardı. Hukuk ve Tarih. Hukuk yine olmadı ama aldığım puan DTCF'nin Yakınçağ Tarihi'ne kayıt yaptırabilmem için yeterli idi.

1979-80 öğretim yılında Kırşehir Kaman Kız Meslek Lisesi'nde öğretmen idim. Siyasi bir kararla oraya sürgün edilmiştim. 1,5 yıl sonra Milliyetçi Cephe Hükümeti iktidara geçince bütün sürgünleri eski yerlerine getirdiler. Ben de Ankara'ya tekrar döndüm ve o yılın ikinci yarısında Haziran sınavlarına katıldım. O sene derslere hiç devam etmediğim için notlarım da pek iyi değildi. Ama yine de sınıfı geçebildim. İkinci sene tayinimi Yalçın Eskiyapan Ortaokuluna yaptırdım. Burası "Üçlü Öğretim" veren bir okuldu. İki ayrı grup halinde ilkokul öğrencileri ders görüyorlar ve saat 15.00'de Ortaokul öğrencileri derse başlıyorlardı. Ben de derslerimi sabah saatlerine alarak DTCF'deki derslerime rahatça devam edebiliyordum.

M.C.- 1980'lerin puslu yıllarından bir anınızı anlatır mısınız?

Y.K.- O yıl 12 Eylül 1980 darbesini yaşadık. Ancak darbeyi sevinçle karşıladığımızı da itiraf etmek zorundayım. Çünkü her akşam eve girerken "Çok şükür bugün de eve sağ salim dönebildik" diye dua ediyorduk.

O zamanlar DTCF'de bir tabur asker gece gündüz kalıyordu. Fakültede bir yeri kışla haline getirmişlerdi. Orada yatıp kalkıyorlardı. Bunun dışında Fakültenin içerisinde sürekli olarak her gün görev yapan toplum polisleri vardı.

Bir gün kantini görmek istedim. Manzara çok ilginçti. Kantine girince 3 sıra masa vardı. Soldaki sırada solcular; sağdaki sırada sağcılar oturuyorlardı. İki grubun sınır ihlallerini en aza indirebilmek için de orta sırada toplum polisleri oturuyordu. Ben konumum gereği her iki gruptan da uzak durmaya çalıştığım için kantine girmekten vazgeçerek yine bahçeye döndüm.

Daha sonra Ankara Sıkıyönetim Komutanı değişti. Recep Paşa bir gün bütün askeri ve bütün polisleri Fakülteden çekti. Ben adamın aklından şüphe etmeye başlamıştım. Ama ne hikmetse asker ve polis çekildikten sonra neredeyse hiç kavga olmadı. Bunun da sebebini sonradan öğrendik. Recep Paşamız her iki grubun ileri gelenlerini peşin peşin Ankara dışına çıkarmış ve il hudutlarına girişlerini yasaklamıştı. Diğerlerine de bunu güzelce anlatmış. Kavgaların bıçak gibi kesilmesi böylece mümkün olmuş.

İkinci öğrenim yıllarımda artık sınıfın ağabeyi idim. Her iki grup da bana karşı saygılı davranmaktaydılar. Ben de onlarla dersten başka bir şey hiç konuşmadım. Böylece 4 yıl boyunca hiçbir tatsız olay yaşamadan Fakülteyi bitirebildim.

- Bir taraftan DTCF'de Tarih Bölümü okuyorsunuz diğer taraftan –tabii eski bir üniversite mezunu olarak- okuduğunuz üniversitede hoca oluyorsunuz. Bundan bahseder misiniz hocam?

Y.K.- Üçüncü sınıfın ikinci yarısında Osmanlıca Okutmanlığı için sınav açıldı. Bir hocamız sınav açılacağını söyledi, müracaat etmemi istedi. Ben henüz o fakültede öğrenci konumundaydım. Bana ters geldi. Hocamız, "istenilen tek şart bir fakülte bitirmiş olmak. Senin de İlahiyat diploman zaten var. Başvuru önünde hiçbir yasal engel yok" dedi. Ben de ikna oldum. Utana, sıkıla başvuruyu yaptım. Sınav günü geldi. Önce Fransızca'dan sınava alındık. Fransızca kürsüsünden 3 yaşlı hoca jüri üyeleri idiler. Ben kendi Fransızca- Türkçe sözlüğümü götürmüştüm. Jüri buna izin vermedi. Sadece Fransızca'dan Fransızcaya sözlük kullanabileceğimizi söyledi. Kütüphaneden ödünç bir sözlük aldım. Hayatımda ilk defa Fransızcadan Fransızcaya bir sözlük elime alıyordum. Benim için zor bir sınav oldu. Neyse ki Jüri oldukça insaflı davranmış ve bize geçer not vermişti. Ancak yapılan Osmanlıca sınavında ben ve diğer iki aday da başarısız bulundu. Kürsü Başkanımız Merhum Hocam Prof. Dr. Şerafettin Turan odasına alarak sonucu çok kibar bir şekilde bize duyurdu.

İkinci yıl Osmanlıca Okutmanlığı için yeniden sınav açılmış. Hocam Reşat Genç o zaman Dekan Yardımcısı idi. Beni yeniden sınava katılmam için teşvik etti, cesaretlendirdi. Ben tekrar müracaat yaptım. Fransızca sınavında bir zorluk yaşanmadı. Bölüm Başkanı Merhum Mehmet Altay Köymen idi. Merhum Prof. Dr. Ali Sevim ve Merhum Prof. Dr. Adnan Sadık Erzi jüri üyesi idiler. Adnan Hoca hastalığı sebebiyle jüriye katılamadı. Yedekten o zaman Doç. olan Özer Ergenç hocamız jüriye katıldı. Sınava katılan tek aday bendim. O sınavda "taʿâlâ" kelimesini okuyamamıştım. Jürinin de iyi niyetleri sayesinde ben sınavı kazanmış oldum. Ancak Dekanımız Prof. Dr. Yaşar Yücel, benim son sınıfta okumakta olduğumu duyunca bu tayini yapmak istemedi. "Ya öğrencilik ya okutmanlık" dedi. Bu noktada devreye İlahiyat'tan hocam ve o sırada YÖK üyesi bulunan Merhum Prof. Dr. Neşet Çağatay girdi. YÖK üyesi olan Prof. Dr. Yaşar Önen hocamız Yaşar Yücel hocamıza telefon etti ve bu problemi aşabildik. Zaten ikinci dönemdeydik ve benim sadece 4 dersim vardı bitirmem için. İşlemler başladı ve bir yılı aşkın bir süre güvenlik soruşturması devam etti. Tayin aşamasında kendi bölümümden bir hocamızın engelleme girişimini YÖK üyesi Zeynep Korkmaz Hanımefendinin ikna edici konuşması ile durdurabildik. 1984 yılının Mayıs ayında Osmanlıca Okutmanı olarak göreve başlayabilmem mümkün oldu.

1984 Mayıs ayında DTCF'de Osmanlıca Okutmanı olarak göreve başladım. Ancak dönem sonu idi. Doğal olarak bana ders verilmedi. Ders verilmediği gibi oturacak yer bulmam da problem oldu. Hocam Mine Erol'dan rica ederek onun odası olan 130 numaralı ilk odada küçük bir masaya iliştim. Dersim olmamasına rağmen her gün düzenli olarak Fakülteye geliyor ve ders notlarımı hazırlıyordum.

Bu hazırlıklar Ekim ayına kadar devam etti. O zamanki imkanlar ile kütüphanede bulunan Arapça bir daktilodan yararlanarak teksirler hazırlıyordum. Mumlu kağıtlara hazırladığım ders notlarını "Arif Usta" istediğim sayıda basıyordu. Kullanılan mumlu kağıtları atmıyor, rulo yaparak bir sonraki baskı için saklıyordum.

Aylar süren bu çalışma sonucunda bütün hazırlıklarımı tamamladım. Fakültenin açıldığı ve ilk defa derse gireceğim gün heyecandan sabaha kadar uyuyamadım.

Aylardan beri beklediğim o gün geldi. Elimde küçük bilgi fişleri ile 145 nolu sınıfta ilk dersimi verdim. Tahtanın sağına büyük bir "elif" yazarak dersi başlattım. Öğrenciler henüz adımı bile bilmiyorlardı. Tam 80 dakika. Ders bittiğinde öğrencilerden en azından bir kısmı şoke olmuşlardı. Öyle sanıyorum ki o anda tarihçi olmak fikrini yeniden gözden geçirenler oldu.

Birinci sınıf öğrencilerinin tamamını bana vermişlerdi. Sanırım bana tam olarak güvenemedikleri için ikinci sınıf öğrencilerini iki grup yapmışlar ve gruplardan birisini Sayın Öğr. Gör. Sevgi Kafalı'ya vermişlerdi. Birkaç ders sonra bazı öğrenciler benim dersimden kaçarak Sevgi Hanım'ın grubuna geçmek istiyorlardı. Çok az bir kısmı da benim gruba geçmek için başvuruda bulunmuşlardı. Bu gruptan Hakan Yıldız, TRT'ye kameraman olarak girdi ama ilmi çalışmalarına da devam ederek Dr. Unvanı aldı, kitabı *Haydi Yeniçeri Sefere* adıyla yayınlandı. Nedim Pakırdağ ve Mustafa Engin (Cıbır), Sıddık Çalık arşivcilik mesleğini seçtiler. İyi ilişkilerimiz, dostluğumuz hep devam etti.

Eylül sınavlarını Sevgi Kafalı ile birlikte yapmıştık. Hiç unutmuyorum. Metin olarak *Büyük Nutuk*'dan bir parça sormuştuk. Öğrenciler gerekli tertibatı almışlar ve en iyi bildiğine inandıkları arkadaşlarını orta sıranın en önüne oturtmuşlar ve kendileri de arkasında konuşlanmışlardı. Sınav sonunda tam 8 öğrenci Niğde'de bulunan 20. Kolordu'yu "gemi ile" Ankara'ya getirmişti. En iyi bilen öğrenci! "kâmilen" kelimesini "gemiylen" diye okuyunca ortaya bu garâbet çıkmış ve bizler de epeyce gülmüştük. Tabii ondan sonraki senelerde öğrencileri 2 grup, hatta 4 grup yaparak oturtmak gereğini de canlı örneği ile anlamış olduk ve hep böyle yapıldı.

İkinci sene bütün Osmanlıca dersleri uhdeme tevdi edildi. Üçüncü sene 3. Sınıflara Osmanlı Arşiv Metinleri adıyla yeni bir ders konuldu. Hocam Prof. Dr. Yavuz Ercan'ın bu dersin konulmasında büyük gayreti olmuştu. Ama öğrenciler için yeni bir "hendek" de böylece konulmuş oldu. Son sınıfta Prof. Dr. Özer Ergenç tarafından verilen seçmeli Osmanlı Diplomatikası dersi vardı. Dersten hemen hemen hiç kimse kalmazdı ama yine de 15-20 kişiden fazla öğrenci bu dersi seçmezdi. Hoca elindeki bir arşiv belgesini ancak 2-3 derste okutabilirdi. Zaman zaman dersin ana ekseninden çıkar ve görülen lüzum üzerine "ef'âl" veznini, "mufâ'ale" bâbını anlatırdı. Ben de öğrencilerimi Osmanlı Diplomatikası ile korkuturdum. Özer Hocamızın öğrencilere ilk sorusu ise: "Yılmaz'dan icâzet aldın mı?" şeklinde olurdu.

Osmanlı Arşiv Metinleri dersi öğrenciler için tam bir kâbus olmuştu. Bu dersi veren öğrenci kendisini "mezun" olmuş saymaya başlamıştı. Ama bu sıkı duruş sonucunda 175 kişilik Kaşgarlı Mahmud Anfisi'nde sınavlarda yer bulmakta zorluk yaşanmaya başlamıştı. Sonunda öğrenciler gerekli girişimlerde bulundular ve bizim de rızamız alınarak Osmanlı Arşiv Metinleri dersi IV. Sınıfa seçmeli ders olarak alındı ve Özer Bey'in Osmanlı Diplomatikası dersi III. Sınıflar için zorunlu ders yapıldı. Artık öğrenciler rahatlamışlardı. Mezun olmaktan ümit kesen öğrenciler mezuniyet hazırlıklarına başladılar.

Bu arada benim için mutluluk veren övgüler de alıyordum. Nejat Kaymaz hocamız oldukça zor bir insan olarak bilinirdi. Dekanlık ile sürekli kavgalı idi. Bölüm Başkanı ile mahkemelik bile olmuştu. Bir gün yılsonu Bölüm Akademik Kurulu'nda Osmanlıca dersleri konusunda söz aldı. Ben, içimden "eyvah" dedim: Artık Nejat Hoca ile uğraşıp duracaktım. Hoca, ise eskiden bölümün Osmanlıca seviyesinin çok düşük olduğunu, benim göreve başlamamdan sonra öğrencilerin Osmanlıca seviyelerinin çok yükseldiğini söyledi. Ben çok şaşırmış, sadece teşekkür etmekle yetinmiştim.

Prof. Dr. İsmail Aka, o zaman Fakülte Kurulu'nda görev yapıyor ve beni her zaman destekliyordu. Dekan Yardımcısı Reşat Genç, Dekan Oluş Arık her zaman yardımcı oldular. Sınıfa bir "tepegöz" aldırdık. 100 kişilik sınıfta Osmanlıca dersi sağlıklı şekilde öğretilemezdi. Dersin 30'ar kişilik gruplar halinde verilmesi için Yönetim Kurulu kararı alındı. Bu sayede Osmanlıca derslerini daha küçük gruplarla işleyerek başarı oranını artırmayı gerçekleştirebildik. Tabii ki bunda bizim her hafta düzenli olarak verdiğimiz ödevleri ve yılsonunda yaptığımız sözlüleri de eklemek zorundayız.

O zamanlar dersler yıllık derslerdi. Her dönemde 2 vize sınavı yapılır sonra da final sınavına alınırlardı. Final sınavından 50 ve yukarı not alan öğrenciler ise "Sözlü Sınava" hak kazanırlardı. Bu sözlü sınava giren öğrenci ilk olarak "ödev dosyası"nı teslim eder, ondan sonra kendisine bir metin okutulurdu. Ödev dosyası olmayan öğrencinin sözlü sınava katılmasının hiçbir anlamı yoktu. Böylece öğrencinin geçmesi ve kalması sadece bir final notu ile değil, "üçlü bir değerlendirme" sonucu oldukça sağlıklı bir yolla yapılmış olurdu. Ancak öğrencilerden sözlü sınavda kalan çok az olur, çoğu sözlüden aldıkları yüksek notla ortalamalarını yükseltmek imkânı bulurlardı. İyi bir ödev dosyası teslim etmek + 10 puan demekti. Hiç devamsızlık yapmayan öğrenciler için de vereceğimiz bir +10 puan daha olurdu. Böylece sözlü sınavda pek çok öğrenci 100 üzerinden 100 alabilirdi. Ama Emine Erdoğan'a kadar ortalaması 100 üzerinden 100 düşen pek de fazla öğrencimiz olmadı. Şimdi Cumhuriyet Arşivi'nde başarılı bir çalışma sergileyen Teslime Bakırcı 100 üzerinden 98 almış ve sınıf birincisi olmuştu. Yusuf Gök, Ahmet Demir, Fatma Beğendik, Abdullah Zararsız aldıkları yüksek not ile aklımızda kalan öğrencilerdendir. Tabii burada hatırlayamadığım çok değerli öğrencilerim de vardı. Onlar da kusura bakmasınlar.

1984- 1985 Öğretim yılında Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Selda Kaya Kılıç ilk öğrencilerim oldular. O yılsonunda 6 kişi iki yıl üst üste aynı dersten başarısız oldukları için Fakülteden atıldılar. Bunlardan 4'ü son sınıf öğrencisi idi. Ancak şurasını da eklemek zorundayım ki Fakülteden kayıtları silinen bu öğrencilerden hiç birisi bana karşı bir saygısızlık yapmadı. 2 yıl sonra çıkan aftan yararlanarak tekrar kayıt yaptırdılar ve Osmanlıca dersinden de yüzlerinin akıyla geçerek mezun oldular. Bu öğrencilerden birisi ile yıllar sonra İçişleri Bakanlığı'nda karşılaştık. Şube Müdürü olmuştu. Ama yine de yanıma gelirken ceketini düğmelemeyi ihmal etmedi. Tarih Bölümü öğrencilerinin bu saygısını her zaman takdir etmişimdir. Bu vesile ile hepsine sevgilerimi sunuyorum.

M.C.- Sayın hocam. Osmanlıca eğitimi noktasında DTCF'de bir gelenek oluşturdunuz. Sizin devraldığınız eğitimdeki eksiklik ne idi? Tesis ettiğiniz eğitim anlayışı ne oldu?

Y.K.- 1979-1980 yıllarında Osmanlıca dersleri haftada iki saatti. Dersler dönemlik değil yıllıktı. YÖK yeni kurulmuştu ve Üniversitemizde yılsonu Bölüm Akademik Kurulları ciddi bir şekilde yapılıyordu. Burada belirlenen bölüm talepleri Fakülte Akademik Kurulu'nda dile getiriliyor ve Rektörlüğe iletiliyordu. Sonradan Fakülte Akademik Kurulları bazı siyasi

veya şahsî çekişmelere alet edildi. Dekanlar ve Rektörler de öğretim üyelerinin dileklerini not etmek yerine kendi icraatlarını anlatmak için bu toplantıları kullanmak yolunu seçtiler. Öğretim Üyelerinin deyimiyle kurul toplantıları artık "İcraatın İçinden" programlarına dönüşmüştü. Birkaç yıl sonra da sağ olsun rektörümüz akademik kurulları tamamen yok saydı.

Osmanlıca I ve Osmanlıca II derslerine Edebiyat Bölümü'nden Merhum Cem Dilçin geliyordu. Cem Dilçin doktorasını bitirince Edebiyat Bölümü'nde Yardımcı Doçent oldu ve Osmanlıca Okutmanlığı kadrosu böylece boşaldı. Cem Hocamız ciddi bir insandı. Ancak öğrenci seviyesi oldukça düşüktü. Bazı arkadaşlarımız matbu metinleri bile doğru dürüst okuyamadığı halde -nasıl becerirlerse becerirler- dersten başarılı olurlardı. O zaman Osmanlıca derslerinden yazılı yapılmaz, yılsonunda öğrenciler sözlü sınava alınırlardı. İlahiyat mezunu olmama rağmen bu sınavlardan ancak geçecek kadar bir not alabilmiştim. Ama ikinci sınıfta artık bir şeylerin eksik ve yanlış olduğunu görebiliyordum. Tarih Bölümünde Osmanlıca dersi verecek hocaların tarihin deyimlerine, terimlerine aşina olmaları gerekiyordu. Bu ders haftada 80 dakika ile çözülemeyecek kadar önemli idi. Öğrencinin de muhakkak dersten önce hazırlık yapması gerekliydi. Cem Dilçin ders anlatırken ben hep kendi kendime bu dersin daha iyi verilebileceğini düşünürdüm.

3. sınıfta derslere daha çok devam etme imkânım vardı. Sayın Musa Çadırcı, Yücel Özkaya ve Özer Ergenç hocalarımızdan değişik arşiv belgeleri alıyor ve bunları evde kendi kendime transkribe etmeye çalışıyordum. Zaman zaman hocalarımın odalarına giderek kendilerinden yardım da alıyordum. Merhum Cem Dilçin'in bize hiç arşiv metinleri okutma şansı olmamıştı. Dediğim gibi öğrencilerden bir kısmı matbu metinleri bile okuyamıyorlardı. Bu yüzden el yazısı belgeler 3. Sınıfta seminer derslerinde filan okunabiliyordu.

1979-1983 döneminde Tarih Bölümüne öğrenci Anabilim dalı (Kürsü) esasına göre alınırdı. Ancak Osmanlıca dersleri ilk iki sene zorunlu ortak ders idi. Eskiçağ öğrencileri bile Osmanlıca derslerinden başarılı olmak zorundaydılar. Ancak öğrencilerin en yoğun mesleki bilgi kazandıkları dersler her kürsünün kendi seminer dersleri idi. Bu arada Yeniçağ Tarihi kürsüsü Osmanlıcanın en yoğun, en ciddi olarak okutulduğu kürsü olarak ün kazanmıştı. Merhum Adnan Sadık Erzi hocanın haftada 3 saat üst üste okutulan derslerinde hoca bizlere Yavuz'un Şah İsmail'e gönderdiği mektupları okur ve açıklardı. Hocanın derslerinde Ar. Gör. ve Yard. Doç. olan hocalarımız çoğu zaman ayakta dersi izlerler ve hocanın istediği kitap veya sözlükleri anında yetiştirirlerdi. Bu dersler sırasında bu hocaların ciddi sınavdan geçtiklerine dair hikâyeler birer şehir efsanesi olarak öğrenciler arasında anlatılırdı.

Son sınıfta Merhum Aydın Taneri ile Musa Çadırcı'nın kitap tanıtımı nasıl yapılır tartışması vardı. Bu tartışma dergi sayfalarından çıkarak zaman zaman sınıflara kadar yansırdı.

Son sınıfta bir seminer dersinde ismini vermeyeceğim bir hocamız Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* isimli eserinden bir sayfa fotokopi yaptırmış, sınıfta onu okutuyor ve gerekli yerleri açıklıyordu. Ancak sınıfta okuttuğu parçayı daha önceden kendisi hiç okumamıştı. Sonuçta "Hûrşîd" kelimesi İran padişahı "Cemşid" oldu. "Tavuk" anlamındaki "decâce" kelimesini ise sanırım hiç duymamıştı. Halbuki Cevdet Paşa burada "kuluçka makinası"nın ilk tasarımını ortaya koymaya çalışıyordu: Yumurtanın üzerinde illa ki tavuğun yatması gerekmiyor, güneş ısısı hiç kesilmeden o yumurtaları ısıtsa o yumurtalardan 22 gün sonra yine civciv çıkacaktır, diyordu. Ancak "hûrşîd" ile "Cemşid" karışınca her şey uçup gitmişti. Tabii ben artık bu durumda yanlış düzeltmenin ne kadar yanlış olduğunu anlayacak kadar bir eğitim almıştım. Bu yüzden sınıfta hiçbir olumsuzluk yaşanmadı. Ama bu ibretlik olayın da tarihe geçmesi için burada yazılmasına gerek duydum. Amacımız hiç kimseye kırmak, üzmek değil. Sürç-i lisân ettikse afv ola.

M.C.- Bir taraftan Osmanlıca eğitimine dair geleneğin temellerini atarken diğer yandan da bu alanın ders kitabını yani Osmanlıca Dersleri I ve II'yi hazırlıyorsunuz değil mi?

Y.K.- İlk 7 yıl boyunca teksir ustamız Arif Usta'yı her hafta rahatsız ediyorduk. O artık bizim en samimi arkadaşımız idi. Hiçbir zaman bizi yüksünmedi ve bize seve seve yardımcı oldu. Kendisini saygı ile anıyorum. Bir gün bu çabalarımızı Reşat Genç hocam fark etti. Bana, "Yılmaz, bu teksirlerini niçin bir kitap haline getirmiyorsun?" diye sordu. Bu noktada değerli meslektaşım Abdullah Gündoğdu devreye girdi. Beni Ecdad Yayınevi'ne götürerek Ahmed Bey'le tanıştırdı. Ahmed Bey, para peşinde koşmayan, derviş tabiatlı bir insandı. Kitabın basımını üstlendi. O zaman bilgisayarlar şimdiki ile kıyaslanamayacak kadar ilkeldi. Eski yazı dizgi yapabilecek bir-iki yer ancak vardı. Onların da fontları, dizgi teknikleri oldukça geri idi. Yine de ilk dizgiyi yaptırdığımız o makinanın dev görüntüsünü hiç unutamıyorum. Dizgiden sonra her

sayfa tek tek filme çekiliyor. Sonra bunla forma haline getiriliyordu. Bu işi yapan matbaa ustalarının çoğu Arap harflerini sadece Kur'an okurken görmüşlerdi. Hatta birinde sayfa görüntüsünü artırmak için yaptıkları "abdikleme" işlemi sırasında ustamız bütün "pe" ve "çim" harflerinin noktalarını tek tek silerek temizlik yapmıştı. Adamın hiç suçu yoktu. Çünkü Kur'an'da bu harfler bulunmuyordu ve o da yanlış noktalama sanarak pe'leri "be"; çim'leri ise "cim" yapmıştı. Tabii o sayfaları yeniden filme aldırmak zorunda kalmıştık.

Osmanlıca 2 kitabının ilk baskısını Semih Ofset yapmıştı. Matbaa Büyük Sanayi'de idi. Her akşam dersten çıkınca oraya gidiyor ve film çekilmesinde, abdik yapılmasında, forma oluşturulmasında yardımcı oluyordum. Birazcık ihmal bir yazının ters olarak basılmasına sebep olabiliyordu. Gece saat 02'ye kadar kalıp çalışıyorduk. Ustayı Bağlum'a evine bırakıyor, eve gelip birkaç saat uyuyor ve sabah 08'deki dersime yarı uykusuz da olsa yetişiyordum. Akşam saat 22.00 gibi karşıda bulunan bakkaldan işçilere ekmek arası sucuklu sandviç yaptırıyordum. İlk gün cahilliğimden "yarım ekmek" arası yaptırmıştım. "Tam ekmek" arası yaptırmanın daha doyurucu, daha doğru olduğunu ikinci gece anladım ve artık hep "tam ekmek" arası sandviç yaptırıldı. Hepsi genç ve son derece efendi insanlardı. Bağlum'lu Ali Usta'yı ve bütün arkadaşlarını sevgi ile anıyorum. Semih Ofset'in sahibi Mustafa Çakır'ın o kibar, babacan tavırlarını da hep saygıyla hatırlayacağım. Kitabın tamamını matbaadan teslim almakta yaşanan zorlukta da Mustafa Bey'in haklılığını teslim etmek zorundayım.

M.C.- Bugüne değin binlerce öğrenciniz oldu. Onlara "DTCF Tarih Bölümü'ne dair bir anınızı anlatın?" diye sorulduğunda ilk akla gelen Osmanlıca Dersleri ve siz oluyorsunuz. Neden?

Y.K.- Sınıfta ders işlerken hep aktif metod uyguladık. Bir sonraki derste okuyacağımız parçayı önceden bildiriyor ve hepimiz o parçaya hazırlanıyorduk. Ders başladığında ödevler yazılı olarak yapılmış oluyordu. Bu ödevleri bazen dersten önce topluyor, bazen de yanlışarını düzeltmeleri için kendisinde bırakıyor, ders sonunda topluyordum. Bazı öğrenciler "ödev yardımlaşması" yapıyorlardı. Bazı dersler aynı yanlışlar 2-3 öğrenci tarafından aynı şekilde tekrarlanabiliyordu. Hatta birisinde öğrencinin birisi resmen fotokopi yaptırmış ve üzerine ismin yazıp vermişti. Bunu o kadar büyük bir samimiyetle yapmıştı ki ona kızamadım bile. Ama bir daha da böyle bir olay yaşamadık.

Bir gün 127 nolu derslikte ders yapıyorduk. Ben aslında derste pek oturmam. Ama o gün sanırım çok yorgundum ve masada otururak öğrencilere okuma yaptırıyordum. Gökhan diye bir öğrencim vardı. Osmanlıca ile yıldızı barışmıyordu. Okuma kur'ası ona çıktı. Gökhan okumaya bir başladı. Gayet güzel okuyordu. Sonra kalkıp yanına gittim. Bir de baktım ki kitabın üzerine bütün kelimeleri okunuşlarını yazmış, hatta "olan" kelimesini bile yazmış ve oradan rahat rahat okuyor. Sonra o öğrencim derslere bir daha gelmedi. Yıllar sonra Kızılay'da karşılaştık. Hemen ceket ilikledi. Konuştuk: "Ne yapıyorsun Gökhan, neredesin? dedim. "Sayenizde Savcı oldum Hocam" dedi. O olaydan sonra Üniversite sınavlarına girmiş ve Hukuk Fakültesini kazanarak savcı olmuş. Bir anlamda ben de sevindim.

33 yıllık Fakülte hayatım boyunca unutamayacağım olaylardan birisi de Mehmet Yıldırım'ın olayıdır. Bu arkadaşımız yıllar önce başarısızlık sebebiyle Fakülteden atılmış, 12 yıl sonra aftan yararlanarak gelmişti. Üçüncü sınıftan tekrar başladı. Ama Osmanlıca dersleri onun için zordu. 2 yıl uğraştı. Adıyaman'dan gelip gitti. Ama Osmanlıca'dan hep boş kağıt veriyordu. Mazeretlerinin hiç birisi kabul edilmedi. Gözlüğü 5,5 numara idi. Harfleri iyi seçemiyordu. Göz servisine gönderdik. Alacağı raporla Osmanlıca yerine başka bir dersten zorunlu tutulabilecekti. Ama muayene sonunda %38 görme noksanı bulundu. Rapor alabilmesi için ise % 40 gerekiyormuş. Mehmet rapor işinden de yararlanamadı. Hiçbir zaman 20-30'u da yukarı çıkamadı. Sonunda "Hocam, bu iş olmayacak, hakkınızı helal edin" dedi ve gitti. Fakülte diplomasını alabilse sanırım ¼'e kadar gelebilecekti ama gelemedi. Ben yıllarca Mehmet üzerinden vicdan muhasebesi yaptım ve halen de yapıyorum. Gözümü kapayıp onun kağıdına 60 veya 70 yazsam bana kim ne diyecekti? Hiç kimse. Ama ben aklımla vicdanım arasında hep gidip geldim ve gidip gelmeye bugün bile devam ediyorum. Bilemiyorum, hangisi doğru idi.

M.C.- Bu anılardan size hiç dönüş oldu mu? Bahseder misiniz? Yahut hocam, sizin DTCF'ye ve Tarih Bölümü'ne dair bir anınızı anlatır mısınız?

Y.K.- Yıllar sonra eski öğrencilerimizden mektup geliyor. Mektuplar genellikle şu mealde oluyor: "Hocam, siz şimdi beni hatırlamazsınız. Ben 8 yıl önce öğrenciniz oldum. O zaman bizi çok zorluyorsunuz diye size kızıyordum. Ama şimdi

keşke daha da çok sıksa imiş diyorum. Allah sizden razı olsun. 4 yıl boyunca en çok sizin dersinizden yararlandım. Şimdi bile faydasını görüyorum".

M.C.- Her ne kadar zor geçilen bir ders olarak addedilse de sizin rahle-i tedrisinizden geçen öğrenciler içinde onlarcası akademisyen ve arşivlerde yönetici ve uzman oldu. Galiba verdiğiniz emeğin en güzel tarafı bu olsa gerek…

Y.K.- Ben zaman zaman derslerimde öğrencilerime şöyle söylermişim: "Bana 4 yıl kızacaksınız ana sonunda 40 yıl dua edeceksiniz". Gerçekten bugün Üniversitelere intisap etmiş öğrencilerime baktığım zaman birçoğunun iyi bir Osmanlıca bilgisine sahip oldukları için bu mesleğe girebildiklerini, çoğunun gittikleri üniversitelerde Osmanlıca dersi okuttuklarını görüyorum. Prof. Dr. Jülide Akyüz, Prof. Dr. Hülya Taş, Prof. Dr. Levent Kayapınar, Prof. Dr. Ayşe Kayapınar, Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Prof. Dr. Bekir Koç, Doç. Dr. Hatice Oruç, Prof. Dr. Fatih Rugancı, Sıddık Çalık, Orhan Avcı, Alpay Bizbirlik, Ahmet Demir bir anda aklıma gelebilen isimler. Bu da 33 yıllık emek ve çabanın boşa gitmemiş olduğu anlamı taşıdığı için mutlu oluyorum.

Cumhuriyet Arşivi'ne Tapu ve Kadastro Arşivi'ne her gidişimde eski öğrencilerimiz etrafımıza toplanıyorlar. Övgü dolu sözler söylüyorlar. Bunu hiçbir dünya nimeti ile ölçmek mümkün değildir. Murat Yüzbaşıoğlu, Teslime Bakır, Yusuf Gök, Azmi Özcan, Tülin, Selim, Ahmet, daha niceleri bugün Arşiv Uzmanı olarak başarılı hizmet veriyorlar.

Devlet Arşivleri Genel Müdürümüz Sayın Uğur Ünal'ı DTCF'ye bir konferans için çağırmıştık. Sayın Genel Müdürün konuşmasında: Biz sözlü sınavlarda DTCF Tarih Bölümü'nden mezunum diyen adaylara başka soru sormaya gerek duymuyoruz" demiş olması Bölümümüz ve bizim için büyük bir onur vesilesi olmuştur.

M.C.- Sayın hocam OTAM ile devam etmek istiyoruz… Sönmeye yüz tutmuş bir dergiyi düştüğü yerden alıp akademik olarak olması gereken yere getirdiniz. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Y.K.- OTAM ilk yayın hayatına başladığı günden beri büyük bir boşluğu doldurmuştu. O zaman Muhterem Hocam Prof. Dr. Muzaffer Arıkan OTAM Müdürlüğü görevini yürütmekteydi. Ancak işlerin peşinde koşturan esas isim Prof. Dr. Yavuz Ercan idi. Yavuz Hocamızın OTAM'ı yaşatmak için yaptığı çabaları her zaman saygı ile andık. Hatta OTAM'ın bugünkü amblemine kavuşmasının "ilk fikrî teşebbüsü" onun başkanlığı döneminde ortaya atıldı. "O TAM" yani "O Mükemmel" anlamı taşıyan bir şekil. Bu düşünce o zaman için gerçekleşmedi ama bu fakir OTAM Müdürü olarak atandığımda ilk işlerimden birisi OTAM'a o hayalimizdeki amblemi daha anlamlı bir şekilde çizdirmek oldu. Ama o amblem bana her zaman Yavuz Ercan'ı hatırlatacaktır. Hocama buradan saygılarımı sunuyorum. Bu arada bu amblemi çizen Ferhat Erdem kardeşimizi ve OTAM'a 2 yıl hizmet eden ablası Nuray Parmaksız'ı da sevgi ile anıyoruz.

OTAM'a büyük hizmetleri dokunan kişileri saymak doğru olur mu bilmiyorum. Yine de Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Prof. Dr. Yahya Akyüz, Prof. Dr. Neşe Özden, Doç. Dr. Hatice Oruç, Doç. Dr. Sıla Şenlen'i ve 6 yıl boyunca bütün yükü sabırla çeken Ar. Gör. Ertan Ünlü'yü anmak zorundayım.

M.C.- Artık 10.01.2016 tarihi itibariyle emekli oldunuz. Geriye dönüp baktığınızda neler için zaman yetmedi neler için uğraşınıza değdi?

Y.K.- Bilim insanı için emeklilik diye bir şey olamaz. Okunmak için bekleyen kitaplar, okunmak için bekleyen arşiv belgeleri varken bir tarihçi nasıl emekli olabilir. Bir 67 yıl daha yaşasam yine de hayalimdeki projeleri bitirebileceğimi hiç sanmıyorum.

Ben de bu düşüncelerle daha emekli olmadan önce kendime çalışma ofisi yapmak üzere 2 oda bir salon kibrit kutusu gibi küçük, mütevazı bir daire satın aldım. Kendi imkânlarımla dayadım, döşedim. 2015 yılı yaz tatilinde kitaplarımı ofise taşıdım. Bir odaya sığdırdığımız kitapları 2 oda bir salondan oluşan ofise zorlukla sığdırabildik. Destgâhımızı kurduk ve çalışmalara başladık.

Bir gün Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden bir telefon geldi. Beni görüşmek için çağırıyorlardı. Bugüne kadar gördüğüm

en kibar insanlardan birisi olan Büyükelçimiz ve Genel Müdürümüz Songül Ozan ve Yavuz Evirgen'le görüştük. 2016 yılı için Dışişleri Arşivi Otomasyonu projesinde Akademik Danışmanlık yapmam isteniliyordu. 10 Ocak'ta emekli oldum ve 22 Şubat'ta resmen yeni görevime başladım. Bu yıl 100.000 sayfa Osmanlıca belgeyi yeni harflere çevirerek araştırmacıların hizmetine sunmak en büyük amacımız. Ümit ediyorum ki 26 kişilik çalışkan ekibimizle bu amacı da gerçekleştireceğiz. 2017 yılında ise yaklaşık 50 kişilik bir ekiple 200.000 sayfa Osmanlıca belgeyi bilgisayar ortamına aktarmayı planlıyoruz. Bu iş sırasında 10 satırdan kısa olan belgeleri doğrudan yeni harflere aktarıyoruz. Uzun olanları özet yapıyoruz. Gizliliği olan belgeler ise uzunluğuna bakılmaksızın tam olarak yeni harflere aktarılıyor.

M.C.- Sayın hocam biz biliyoruz ki emeklilik de sizi durduramadı... Çalışmalarınıza ve projelerinize hâlâ devam ediyorsunuz… Emeklilik sonrasında neler yaptığınızdan kısaca bahseder misiniz?

Y.K.- Bu projeyi tamamladıktan sonra artık yıllardan beri bitirmeye çalıştığımız Ramazanoğulları Tarihi, Menemencioğulları Tarihi, Küçükalioğulları Tarihi, Hasanpaşazadeler Ayan Ailesi gibi kitaplarımız üzerinde yoğunlaşacağız. Tabii şu kısacık ömür bunlar için yeterse.

M.C.- Peki, hocam sizden son olarak genç akademisyenlere bir nasihat almak isteriz. Sizden sonra akademik bayrağı devralan genç araştırmacılara tavsiyeleriniz neler olur?

Y.K.- Ben sanırım Alman ekolünü temsil ediyorum. Disiplin olmadan hiçbir şey olmaz. Önce disiplin. Sonra bir bilim insanı olabildiğince günlük politikanın dışında kalmalı. Politikaya atılan bilim insanlarına saygımız sonsuz. Ama ikisi bir arada olmamalı. Biz öğrencilerini: "Kanınız mı dondu, sokaklara inin" diye kışkırtan unvanlı hocalar gördük. "Ambulans yakma hakkını" savunan hocalar gördük. Ancak üniversitelerimizin şu andaki hali belli: Dünya sıralamasında ilk 500 arasına girebilmeyi büyük bir başarı sayıyoruz. Yıllarca tek bir makale yayınlamamış ancak 10 doktora tezi birden yürüten hocalarımız var. İş dünyasının üniversitelerden beklediği eleman kalitesini maalesef yakalamıyoruz. Bakınız 400 kişi arasında 27 kişiyi ancak bulup işe başlatabildik. Bu bile ne kadar çok çalışmamız gerektiğinin canlı bir kanıtıdır.

Genç meslektaşlarımıza tavsiyemiz vakitlerini çok iyi kullanmaları. Tarihin hangi dalını seçmişlerse orada en iyisini ortaya koymaya çalışmaları. Standart çizgiyi aşamadığımız sürece unvanımız ne olursa olsun hep bir şeyler eksik kalıyor. Bir Halil İnalcık olabilmek kolay değil ama bizim için bir hedef olarak hepimiz birer Halil İnalcık olabilmek çabası içerisinde olmalıyız.

OSMANLI ARŞİVLERİ'NDE BULDUĞUMUZ ŞÜPHELİ BELGELER ÜZERİNE*

Prof. Dr. Yılmaz KURT**

Doç. Dr. Muhammed CEYHAN***

Öz

Osmanlı tarihinin birinci elden kaynakları söz konusu olduğunda ilk akla gelen, devletin bürokratik işlemleri için oluşturmuş olduğu ve bugün muhtelif arşivlerde muhafaza edilen belgelerdir. Hemen hemen her disiplinden araştırmacı, belgelerin güvenirliğinin diğer kaynaklara olan güven önceliğine istinaden sorgusuz sualsiz arşiv belgelerini kullanmaktadır. Hatta günümüzde, bazı hak ve imtiyazların teslimi noktasında dahi hukukçuların bu belgelerin sahihliğine dayanarak karar verdiği malumumuzdur. Oysaki dünya tarihinin en eski zamanlarından beri muhtelif coğrafya ve devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Tarihi'nin en erken zamanlarından itibaren evrâkta sahteciliğin zaman zaman müracaat edilen bir yol olduğu hakikattir. Bu bağlamda, sahte evrâkın bir hak ve imtiyaz elde etme aracı olarak düzenlendiği devletçe de bilinmekte idi. Sahtekârlığın gün yüzüne çıkarılması ve önlenmesi noktasında zaman içinde çeşitli önlemler de alınmış, ancak tamamen önüne geçilmiş değildir. Dolayısıyla düzenlendiği dönemde devletçe ortaya çıkarılan sahtekârlıklar olduğu gibi, o dönemde devlet görevlilerince ortaya çıkarılamayan ve hatta işlem görmüş olan belgelerin de olması muhtemeldir. Bu cümleden olarak ikinci husus gerek araştırmacıların gerekse de hukukçuların belgelere daha ihtiyatlı yaklaşmalarını gerektirmektedir.

Çalışmamızda; Osmanlı Devleti'nde evrâkta sahtecilik konusunda dönem içerisinde ortaya çıkarılan sahtekârlıklara işaret edildikten sonra, özellikle o dönemde işlem görmüş, ancak sahte olduğu diplomatika ilmince şüpheli olan belgelere günümüzde nasıl bakılması gerektiği örnekler üzerinden değerlendirilecektir. Arşiv kaynağı olarak ise Adana şer'iyye sicilleri ve Cebel-i Nur Zaviyesi ile ilgili olarak tahrir defterleri incelenecektir. Söz konusu kaynaklardan tespit edilen şüpheli belgeler; diplomatika ilmi gereğince, dönemin belge türlerinin standardına uyup uymaması, yazı çeşidi ve kayıt tutuş tarzının uygunluğu gibi kriterlere tabi tutulacaktır.

Bu çalışma vesilesiyle, araştırmacıların ve hukukçuların Osmanlı Tarihi hakkında bilgi edinirken ve oluştururken, belge kullanımında nelere dikkat etmesi gerektiği örneklem üzerinden izah edilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Arşiv, Osmanlıca, Diplomatika, Şüpheli Belge*.

Giriş

Eski bir Latin deyimi olan "Verba volant scriba manent" (söz uçar, yazı kalır) sözü, sözlü iletilerin görsel olarak kaydedilme gereğinin ve zorunluluğunun bir yansımasıdır şüphesiz. İnsanlığın ilk buluşlarından olan, değişerek ve gelişerek günümüze kadar gelen yazının, zaman içerisinde Asya, Avrupa, Amerika ve Afrika'da çeşitli alfabe ve yazı göstergeleri ile ifade edildiği bilinmektedir.[1] Süreç içinde ilkyazı sistemlerinden itibaren yazının; piktografik, hiyeroglif, çivi yazısı ve alfabetik aşamalardan geçtiğini görmekteyiz. Bu aşamaların bir ürünü olarak da zamanla yazılı metinlerin içerisinde çeşitli

* Yılmaz KURT- Muhammed CEYHAN, "Osmanlı Arşivlerinde Bulduğumuz Şüpheli Belgeler Üzerine", *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı,* 26-27 Nisan Kırıkkale, 2016, s. 393-406.

** *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı.*

*** *Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı.*

[1] Carl Faulmann, *Yazı Kitabı Tüm Yer Kürenin, Tüm Zamanların Yazı Göstergeleri ve Alfabeleri,* Çev: Itır Arda, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. XI-XII.

işaretler, semboller, kodlar ve gizli diller kullanılmıştır.[2]

Hukukî ve idarî önem taşıyan belge ve resmî kayıtları, malzeme ve muhteva yönünden inceleyen bilim dalı olan diplomatik ilmi, yazı sistemlerinin gelişimine paralel olarak pratik bir ihtiyaçtan doğmuştur. Ortaçağ Avrupa'sında harpler sonunda birçok belge kaybolmuş, yenilenme sırasında imparatorluk ve papalığa ait birçok belgenin manastırlarda sahtesi düzenlenmiş, dolayısıyla muamelelerde belgelerin hakikileriyle sahtelerinin ayırt edilmesi bir zaruret halini almıştır. Kısacası hakiki ve sahte belgelerin birbirinden ayırt edilebilmesi gereksinimi ve zorunluluğu diplomatik ilminin doğmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır.[3] Yine İslam Medeniyeti'nde de evrâka dair diplomatik hususiyetlerin, evrâkı sahte ve gerçeğinden ayırma kaygısının etkili olduğunu görmekteyiz. Özellikle İslam dinin ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin yazılı hale getirilmesi başta olmak üzere, yapılan antlaşma evrâkının orijinalliğine olan ihtiyaç, ileride diplomatik ilmi sınırları içinde zikredilen hususiyetlere dikkat etmeyi gerektirmiştir.[4]

Sahte ve orijinal belgeleri birbirinden ayırmak ve sahtekârlığın önünü alabilmek maksadıyla, daha yazılı belgelerin tutulmaya başladığı ilk zamanlardan itibaren resmi evrâklarda; mühür, imza, büyük ebatlı kâğıt kullanma, birleşen kâğıtların birleşme noktalarına emeth (gerçek) gibi ibareler yazmak şeklinde metotlar kullanılmıştır. Hatta sahte belge düzenleyenler için cezai yaptırımlarda da bulunulmuştur.[5]

Çeşitli maksatlarla kullanılan belgelerin yazılış tarz ve şartları, kullanımla yerleri, ihtiva ettikleri unsurlar hep diplomatik ilminin ilgi alanı içindedir. Diplomatik ilmi bununla da yetinmeyip, belgelerin özelliklerinde meydana gelen değişiklikleri incelemeye çalışmıştır. Belgelerin hazırlanma şartları, kaleme alan şahısların vasıfları ve meydana getirdikleri kültür, bu değişiklikte rol oynayan faktörlerdir.[6] İşte bu nokta da bilinmesi gereken bir husus var ki, diplomatik ilminin zuhur etmesinde her ne kadar hakiki belgeleri sahtelerinden ayırt edebilme kaygısı etkili olmuşsa da, yeni nesillerin bilimsel çalışmalarda eski medeniyetlerin izlerini doğru anlayabilmeleri ve kullanılmış olan sembolleri sağlıklı bir şekilde tanımaları ihmal edilmeyecek bir zarurettir. Bu bağlamda, günümüz insanının modern seviyeye ulaştığı medenî ve teknik gelişmelerin temellerinin çok eskilere dayandığı ve hatta insanlık tarihi ile yaşıt olduğu düşünüldüğünde, geçmişten intikal eden yazılı metnin doğru okunması açısından[7] diplomatik ilminin zarureti ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Diplomatiği

Osmanlı Tarihi'nin muhtelif sahalarında kullanılan ve Osmanlıca olarak tabir edilen Arap alfabeli Eski Türkçe yazılı arşiv belgelerinden bir kaynak olarak istifade etmek için, bu kaynak dilinin bilinmesi elzemdir. Bu bağlamda, Osmanlıca kaynakların birden fazla yazı türünde yazılmış olması paleografik anlamda bu yazı türlerinin de ayrı ayrı bilinmesini ve diğer taraftan yine Osmanlıca'nın içerisinde Arapça ve Farsça'dan geçen kelimelerin-terkiplerin-eklerin fazlaca olması, bu diller konusunda da yeterli miktarda bilgiyi gerektirmektedir. Paleografik olarak edinilen bu bilgilerin yanı sıra, Osmanlıca belgelerin okunup anlaşılması ve kaynak olarak kullanılabilmesi için ayrıca, diplomatik ilmi de bilinmelidir. Yani Osmanlıca "belgelerin dilini" anlamadan okunan belgelerden çıkarılacak tarihî bilgiler her daim eksik veya yanlı olacaktır. Bu bakımdan Osmanlıca kaleme alınan evrâkın kaynak değerinin takdir edilebilmesi ve kullanılabilmesi için diplomatik hususiyetlerinin de iyice bilinmesi gerekmektedir.

Osmanlılarda bir ilim olarak diplomatik alanındaki ilk çalışmalar her ne kadar II. Meşrutiyetten bir yıl sonra 1909'da *Tarih-i Osmanî Encümeni*'nin kurulması ve 1914'de *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (TOEM)'nın yayınlanması ile başlamış olsa da, Osmanlı diplomatiğine dair kural ve kaideler eski zamanlarından beri *münşeât mecmualarında* yer almaktaydı.[8] Özelikle İstanbul'un fethinden sonra bürokraside evrâk ve defter kullanma sistemlerinde büyük gelişmeler kaydedildiği, bu sahada çığır açan isimlerin çıktığı bilinmektedir. Başta Celâlzâde Mustafa Çelebi olmak üzere, Tacizâde, Okçuzâde, Ramazanzâde gibi münşeât yazarlarının ihdas ettikleri yazışma usullerinin kendilerinden sonra da devam ettiği

[2] Paul Lunde, *İşaretler Semboller Kodlar Gizli Diller Şifreler Kitabı*, NTV yayınları, İstanbul 2010, s. 20.

[3] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s. 3-4.

[4] Cahit Baltacı, "İslamda Diplomatik İlminin Doğuşu", Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan – 2 Mayıs 1986, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s. 54-58.

[5] Bilgin Aydın, – İshak Keskin, "Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 2008, S. XXXI, s. 207-209.

[6] Kütükoğlu, *a.g.e.,* s. 4.

[7] Ahmet Turan Arslan, "Eski Kitap ve Belgelerde Kullanılan Kısaltma ve Rumuzlar", *XIV. Türk Tarih Kongresi* (9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler), Ankara 2005, s. 1533.

[8] Kütükoğlu, *a.g.e.,* s. 5.

binmektedir.[9]

Münşeât mecmualarının bir kısmında sadece belge örnekleri bulunurken, bir kısmında da bunların dışında diplomatik hususiyetlere de yer verilmiştir. Esasen bu mecmualar diplomatik ilminin gereği kaleme alınmamışlardır. Tamamen pratik maksatlarla kaleme alınan bu eserler[10] o günkü şartlarda kâtiplik mesleğinin bir gereği olarak düşünülmekteydi. Zira, bürokrasiden sorumlu olan bu sınıfın ulemadan hemen sonra gelmeleri ve çok seçkin bir konumda olmaları mesleklerindeki sorumluluk ve başarılarını gerekli kılmaktaydı. Bu sebeple mesleğin daha doğru ve düzgün ifa edilmesi ve dolayısıyla yeni kuşaklara aktarılması önemliydi[11]

XIX. Yüzyıl ortalarından itibaren ise, *kitâbet-i resmiyye* adı verilen eserler verilmekte ve bunlara dair dersler okutulmaktaydı. Örnek ağırlıklı olarak yazılan söz konusu eserler, resmî ve hususî mahiyette olabilmekteydi. Resmî olanlar bürokraside, hususî olanlar ise, şahıslar arası yazışma usullerini içermekteydi. Bu eserler, klasik dönemdeki *mecmualar*ın yeniden telifi şeklinde değil, Tanzimat dönemi bürokratik işleyişinde meydana gelen değişimin ortaya çıkardığı yeni yazışma usulleri ve bunların diplomatik hususiyetleri ile alakalıydı.[12] Klasik devirde yazılmış öğretici mahiyetteki *münşeât mecmualarıyla* karşılaştırıldığında ise birbirinin tamamlayıcısı mahiyette oldukları görülmektedir.[13]

Yukarıda bahsettiğimiz gerek *münşeât mecmuaları* gerekse de *kitâbet-i resmiyye* adı verilen eserler, bir nev'i kâtiplik mesleğine adım atanlara ve gelecek nesillere yol gösterici mahiyettedir. Bu sebeple bu tür eserleri Osmanlı *diplomatik ilmi*nin birer parçası olarak kabul etmekle birlikte, modern anlamdaki *diplomatik ilmi* noktasında yapılan çalışmalar olarak düşünemeyiz. Söz konusu eserler birer tecrübe aktarımı mahiyetinde olup, yapılacak işler için kılavuz niteliğinde çalışmalardır.

Osmanlılarda bir ilim olarak diplomatik alanındaki ilk çalışmaların 1909'da *Tarih-i Osmânî Encümeni*'nin kurulması ve 1914'te *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (TOEM)'nın yayınlanması ile başladığını belirtmiştik. Nitekim bu encümenin başkanı olan Abdurrahman Şeref Bey'in ilk makalesi Evrâk-ı Atikamız ve Vesâik-i Tarihiyemiz" başlıklı makalesi ile Osmanlı diplomatik kurallarına dikkat çekmiştir. Daha sonraki süreçte bu çalışmalar, Kozan Mutasarrıfı Musa Kazım Efendi, Macar Karaçson İmre, Viyanalı Friedrech Kraelitz ve Macar Fekete gibi yerli ve yabancı araştırmacıların Osmanlı *diplomatik ilmi* üzerine yaptıkları araştırmalarla giderek artmıştır.[14]

Tanzimat'tan sonra yazışmalarda önemli değişiklikler olmuştur. Yazı stilinde kullanılan elkab, dua ve bitiş formüllerinde, ifadelerde değişiklikler oluyor, kısaltılıyor ve hatta bazıları tamamen terk ediliyordu. Gerek merkez gerekse de taşra bürokrasisinde yapılan değişiklikler, belgeleri hem dil hem şekil hem de muhteva açısından önemli ölçüde etkilemiştir. Bürokrasinin gelişmesi aynı zamanda daireler arasında deveran eden belgelerin de çoğalmasını ve bu da, evrâk akışında ve eski evrâka müracaatta yeni bazı düzenlemelerin yapılmasını gerekli kıldı.[15] Ancak buna rağmen *kitâbet-i resmiyye* türü eserlerin, gerek konulara yaklaşımı, gerekse ihtiva ettiği mevzular açısından klasik Osmanlı geleneğinin büyük ölçüde devamı olduğu gözlenmektedir.[16] Nitekim devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede merkez-taşra arası yazışılan evrâkın kaydedildiği *şer'iyye sicilleri* incelendiğinde, bürokraside yaşanan değişimin evrâka da yansıdığını, fakat eskiden var olan evrâkla sonradan ihdas edilen evrâk formatlarının bir arada mevcudiyetini koruduğunu, hatta yeni evrâk formatlarının isimleri değişik olmakla beraber eski evrâk formatlarına benzediklerini gözlemlemek mümkündür.[17] Sadece belge formatları itibariyle değil, resmi işlemlere sebep olan işlemler (güvenlik olayları, bürokratik yanlışlıklar, yolsuzluklarla ilgili işlemler, berat çıkarma isteği vergi meselesi vs.) bakımından konu muhteviyatı itibariyle de merkez-taşra arası yazışmaların sürekliliğini gözlemlemek mümkündür.[18]

---

[9] Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Kitâbet-i Resmiyyeye Dair Eserler Hakkında Bazı Gözlemler", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 2.

[10] Kütükoğlu, *a.g.e.,* s. 5.

[11] İpşirli, *a.g.m.,* s. 3.

[12] İpşirli, *a.g.m.,* s. 3-7.

[13] Kütükoğlu, *a.g.e.,* s. 6.

[14] Cahit Baltacı, İslam Paleografyası (Diplomatik-Arşivcilik), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1989, s. 36-37.

[15] Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 140.

[16] İpşirli, *a.g.m.,* s. 3-4.

[17] Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", *OTAM Osmanlı Hukuk Tarihi*, S. 29 / Bahar 2011, Ankara 2012, s. 49-82.

Devlet bürokrasisinin ürünü olan belgelerin tanziminde takip edilen yollar ve usuller kadar işlemlerde kullanılan araçlar da diplomatik olarak belgelerin taklîdinin önüne geçilmesi açısından önemlidir. Özellikle, belgelerin üzerinde yapılan işlemler, kullanılan mühürler, imzalar, tuğralar belgenin orijinalliğine dalalet etmekteydi[19]. Ancak, belge sahtekârlığının önüne geçmek maksadıyla söz konusu diplomatik usul ve araçların taklîd edilmesi veya suistimal edilmesinin önünü tam manası ile almak mümkün olmamıştır. Bu konuda gerek resmî görevi olmayan kişi ve kişilerce yapılan sahtekârlıklar olduğu gibi, devlet memurlarının da görevlerini ve dolayısıyla imkânlarını kötüye kullanmaları, diplomatik ilminin en başta gelen sorunları olmuştur.

Bürokratik evrakın taklidin önüne geçilmesi için, belge tanziminde uygulanan bir takım usul ve araç-gereçlerin yanı sıra, cezai yaptırımlarla da caydırıcı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, işlenen suçun niteliğine göre; idam[20], memuriyetten uzaklaştırma[21], küreğe koyma[22], sürgün edilme[23], kalebent edime[24], para cezası[25], mallarına el konması, suçu işleyenin elinin kesilmesi gibi farklı derecelerde ceza verilmiştir[26]. Verilen bu cezalar ile ilgili 1858 tarihli ceza kanununa kadar herhangi bir kanuni düzenleme olmasa da uygulamada söz konusu cezalar verilmiştir. 1858 tarihli ceza kanunu ile ise, suçun niteliği ve buna dair verilecek cezalar teferruatlı bir şekilde belirtilmiştir[27].

Sahtekârlık veya suistimallerin her daim ana hedefi menfaat sağlamak olmuştur. Arazi, vakıf, taşınır-taşınmaz mallar, vergi ve makam-mevki edinimi konularında birçok sahtekârlık ve suistimali görmek mümkündür. Özellikle sahtekârlar ile görevini suistimal edenlerin birlikte hareket etmeleri ise daha vahim sonuçlar doğurmuştur. İşte bu sebepten, belgelerin sahteliği üzerinde dururken, sahte evrâkın ortaya çıkabileceği bütün yolları göz önüne almak gerekmektedir.

Osmanlı döneminde kaleme alınan ve hatta işlem görülen belgeler içerisinde hem döneminde işlem gören ve sahteliği yine döneminde tespit edilen evrâk olduğu gibi; ilgili dönemlerde işlem gören ve geçerliliği zamanımıza kadar intikal eden evrâklar da mevcuttur. Bu noktada yukarıda dikkati çektiğimiz sorular ve sorunlar ışığında, özellikle günümüze kadar geçerliliğini koruyan ancak, diplomatik olarak sahte olma şüphesi taşıyan belge örnekleri irdelenecektir.

Osmanlı Dönemi'nde İşlem Gören ve Sahteliği Tespit Edilen Belgelere Dair Örnekler

Yukarıda da belirttiğimiz üzere sahte evrak düzenleme işinde; devlet memuru olmayan şahıslarının kendi kendilerine, memurların kendi kendilerine ve memur olmayan şahıslarla memurların ortaklaşa teşebbüsleri söz konusudur. Bu üç durumda da ortaya çıkan sahte evrakta ortak bir amaç vardır o da daha önce zikretmiş olduğumuz arazi[28], vakıf[29], taşınmaz[30],

[18] Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Devletinde Taşra İle Merkez Arasındaki Bürokratik İşleyiş Hakkında Bazı Bilgiler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda)", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 31-36.

[19] Resmi evrakta mühür ve imza kullanılması sahtekârlığı önlemek için geliştirilmiş olan yöntemlerdendir. Devletin merkezinde ve taşrasında düzenlenen evrakın orijinalliğini sağlamak adına, belgeyi düzenleyen kişi ve makamların mühürlerinin yer aldığı mühür katalogları düzenlenmiştir. Özellikle taşra-merkez arası yazışmaların temel taşı olan kadıların mühürlerine ait 13 adet katalog mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın – Keskin, *a.g.m.,* s. 209. Sadece kadıların değil başka görevlilerin de mühür tatbiklerine ilişkin defterler tutulmuştur. Vakıf kayıtlarının önemine binaen olacak vakıf memurlarını da mühür tatbik defterleri mevcuttur. Örnek için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Atik Esham Mühürleri Defteri*, defter no: 1242; *Vakıf Gureba Personeli Mühür Defteri,* defter no: 5460.

[20] BOA, *MF.MKT.* dosya no: 1230, gömlek no: 39, Tarih: 17 Z. 1335/4 Ekim 1907.

[21] BOA, *ZB.* dosya no: 428, gömlek no: 132, Tarih: 18 Te. 1324/31 Ekim 1908.

[22] BOA, *A.}MKT.MVL.*. dosya no: 109, gömlek no: 12, Tarih: 29 Z. 1275/30 Temmuz 1859.

[23] BOA, *A.}MKT.UM.*. dosya no: 118, gömlek no: 39, Tarih: 9 Ra. 1269/21 Aralık 1852.

[24] BOA, *İ..DUİT.* dosya no: 177, gömlek no: 55, Tarih: 8 Ca. 1339/18 Ocak 1921.

[25] BOA, *DH. MKT.* dosya no: 2671, gömlek no: 17, Tarih: 5 Za. 1326/29 Kasım 1908.

[26] Aydın – Keskin, *a.g.m.,* s. 210-211.

[27] Ayrıntılı bilgi için bkz. EK 3.

[28] Adalar ve Dersaadet civarındaki mîrî arazi ve vakıf arazileri sahte evrak düzenleyerek üzerine geçirme teşebbüsü. BOA, *A.}MKT.MHM.* dosya no: 370, gömlek no: 13, Tarih: 4 Ş. 1283/12 Aralık 1866.

[29] Siyavuş Paşa Vakfı'na ait meranın iltizam ve ihalesinin sahte evrakla yapılmış olması. BOA, *A.}MKT.UM.*. dosya no: 234, gömlek no: 7, Tarih: 17 Ş. 1272/23 Nisan 1856.

[30] Padişah emlakinden olan Balmumu Çiftliği'nin sahte evrakla elde edilmesi. BOA, *BEO.* dosya no: 3867, gömlek no:

vergi-maaş[31] ve makam-mevki[32] gibi menfaat edinimidir.

Maddi menfaat sağlama adına sahte evrak ile tabir yerinde ise hayali bir vakıf bile kurulmuştur. Adana'da Cebel-i Nur Zâviyesi adında zaviye olmadığı halde bazı kişilerin şeyh adı altında, Misis'e bağlı Boğa Şeyhlü ve Frenk Şah mezralarından toplam 10.000 akçelik gelir sağladıkları tespit edilmiştir. Ancak ilginçtir ki, hiç olmayan zaviyenin sahteliği anlaşılmasına rağmen kaydının iptal edilmesi yerine Ramazanoğlu Piri Paşa'dan söz konusu zaviyenin gerçekten inşası emredilmiştir. Bu ilginç kayıt Adana Evkaf Defteri'nde şu şekilde geçmektedir:

> *"Hâliyen Cebel-i Nûr kurbünde zâviye olmayub şeyh adına bir kimesne nice yıl me'kel edinmiş imiş, hâliyen Astâne-i Sa'âdete arz olundukda hükm-ı şerîf vârid olub Misis köprüsü başında vakf mahsulünden bir zâviye yapılub günde bir defa akşam vaktinde ayende ve revendeye şûrba bişüb müsâfirîne sarf olunmak emr olunmağın Cenâb-ı Emâret-me'âb Ramazanoğlu Piri Paşa Hazretlerine zâviye bina eylemek fermân olunmağın bu sene-i mübârekede vakfın huddâmına vazife verilmeyüb zâviyeyi binâ eyledüklerinden sonra vech-i meşrûh üzere ta'âm bişüb erbâb-ı vezâifine dahi ta'yîn olunmak üzere vazifeleri verile, her yıl müfredâtı ile muhâsebelerin kadılar görüb imzalayub meşkûk ve müşebbeh nesne komıyalar deyu defer-i atîkde mukayyed bulunmağın defter-i cedide kayd olundu".*[33]

Yine sahte evrak düzenlemek ve menfaat elde etmek adına ilginç bir örnek de Orta Anadolu'da yaşanmıştır. Anadolu'nun orta kolunda bulunan bütün kadılıklara Hicrî 1118 tarihinde gönderilen ferman kaydında; bazı kişilerin bazı odabaşılarından ve oda yeniçerilerinden mektup alıp, tebdil-i kıyafet olarak da yeniçeri kıyafetlerini giyip geldikleri vilayetlere giderek oralarda dirlikler alabilmek için yeniçerilik iddiasında bulundukları ve vergiler topladıklar, bu şahısların gerçek yeniçeri taifesinden ayırt edilmesi ve dirlik verilmemesi belirtilmektedir.[34]

Kâğıt, mürekkep gibi araçların az olduğu, tuğra, mühür, imza gibi orijinalite göstergelerinin ve yazı sitili, belge yazım kuralları gibi usullerin taklidinin zor olduğu dönemlerde bile sahtekarlığın ve suistimain önüne geçmek mümkün olmamıştır. Hayali zaviye ve sahte yeniçeri örnekleri bunun en açık delilidir. Tanzimat ile gelişen yeni bürokratik yazışma usul ve araçları ve yazı araç gereçleri noktasında da devlet sahte belge ile mücadele etmeye çalışmıştır. Özellikle vatandaşların devletle olan muamelelerinde ihtiyaç duyduğu evrakın farklı amaçlar için kullanılmasının önüne geçmek için 1845 tarihinde "evrâk-ı sahiha" adında damgalı kağıtlarla işlem yapılmasını zorunlu kılmıştır[35]. Bu sefer de "evrâk-ı sahiha"nın dahi sahtesi yapılmıştır[36].

Osmanlı Dönemi'nde İşlem Görüp Günümüze İntikal Eden Şüpheli Belgelere Dair Örnekler

Tespit ettiğimiz şüpheli belge örnekleri Adana şer'iyye sicilleri (1 ve 58 numaralı defterler) içerisinde mevcuttur.

Şüpheli Belge I:[37] 9 Kasım 1761 tarihli hüccet kaydında, Ramazanoğlu Evkafı'na ait Yeni Han'ın kiracısı olan Gazioğlu Ebubekir Bey'in Kıprısa sürgün edildiği ve bunun üzerine vakfın mütevellisi Hamza Bey tarafından kira akdinin tek taraflı olarak fesh edilip yerine Karslı El-hâcc Ali Ağazâde Hasan Ağa'ya kiralandığı edildiği belirtilmektedir. Adana'nın başta valisi Ahmet Paşa olmak üzere ileri gelen âyân zümresi de bu fesih işlemi neticesinde Ebubekir Bey'den zarar gelmeye-

289966, Tarih: 9 Ra. 1329/10 Mart 1911. Miras evi tasarrufuna geçirme örneği için bkz. BOA, *TFR.I..KNS.*. dosya no: 5, gömlek no: 449, Tarih: 5 Ş. 1322/15 Ekim 1904.

[31] Kendilerine maaş temini için sahte evrak düzenlenmesi. BOA, *ZB.* dosya no: 323, gömlek no: 131, Tarih: 14 H. 1324/27 Haziran 1908.

[32] Pötürge Meclis-i İdare azası Murtaza Ağa'nın sahte evrak ile sandık emini tayini. BOA, *DH. MKT.* dosya no: 2365, gömlek no: 71, Tarih: 28 S. 1318/22 Haziran 1900.

[33] Yılmaz Kurt – M. Akif Erdoğru, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkaf Defteri,* TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 37.

[34] Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi, *Konya Şer'iyye Sicilleri,* Defter No: 42, s. 285. Bu fermanın hemen akabinde ve fermana istinaden Yeniçeri Ağası tarafından da bir mektup gönderilmiştir. Hem ferman kaydında hem de mektupta, sahte evrak düzenleyen Yeniçeri Ocağı memurları ve onların yardım ettiği devlet görevlisi olmayan sahte yeniçeriler ile ilgili ne tür bir ceza uygulandığı -şer'iyye sicillerinin genel karakteristik yapısı gereğince- belirtilmemektedir.

[35] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 1, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 574-575.

[36] BOA, *A.}MKT.NZD.* dosya no: 171, gömlek no: 62, Tarih: 9 Ra. 1272/19 Kasım 1855.

[37] Bkz. EK – 1.

ceğine dair kefil olduklarını belirtmektedirler.

Bu denli önemli bir olayda ve önemli kişilerin bir araya geldiği şahitlik belgesinin ilk şüpheli yanı, her hüccetin muhakkak sonunda bulunan "şuhûdü'l-hâl" kısmının olmayışıdır. Belgenin içerisinde mevcut olan şahısların önemine karşın mahkemenin icra edildiğine delil olan "şuhûdü'l-hâl"e yer verilmemesi ortada bir oldu-bitti yaratılmaya çalışıldığının göstergesidir. Oysa Söz konusu defterde kayıtlı diğer hüccetlerde "şuhûdü'l-hâl" mevcuttur. Diğer bir şüphe yaratan kısım da, Ebubekir Bey'in ne zaman ve ne gerekçe ile sürgün edildiğine dair teferruatlı bir bilginin yer almamasıdır. Mahkeme kayıtlarında söz konusu olan bir hak ihlali ya da devri ise, ayrıntılı bir bilgi muhakkak olmaktadır.

Şüpheli Belge II:[38] 6 Mart 1806 tarihli hüccet kaydında, belgenin düzenlendiği tarihte Adana mütesellimi olan Ser Bevvâbîn-i Dergâh-ı Âlî Ahmed Bey ile kardeşi Mehmed Bey, kendi soylarında "şeriflik" olduğunu iddia etmişler ve bunun için de kadınların şahitliğine istinat etmişlerdir. Mahkemedeki söz konusu şahitlik üzerine de kendilerinin soyunda "şeriflik" olduğuna dair hüccet almışlardır.

Bu belge de birinci şüpheli belgedeki gibi, bir hüccet kaydı vasfında olmasına rağmen "şuhûdü'l-hâl" yoktur. Şüpheli vasfına girmesindeki ilk etmen budur. Diğer bir husus ise, İslam Hukuku'nda ve dolayısıyla Osmanlı Hukuku'nda mahkemelerdeki şahitlik müessesesinde erkeklerin öncelikli olmasına karşın, kadınların şahitliğine yer verilmesidir.

Osmanlı Devleti'nde Seyyitlik ve Şeriflik vasfına sahip olanların vergiden ve askerlikten muafiyet gibi bir takım muafiyetleri düşünüldüğünde, Abdullah Paşa oğulları Ahmed Bey ile kardeşi Mehmed Bey'in neden böyle bir ispatın peşine düşmüş olması -ihtimal olarak dahi olsa- belgenin sahte olarak düzenlenmiş olabileceği şüphesini uyandırmaktadır. Hele ki, belgenin "şuhûdü'l-hâl" gibi usul eksiklerinin olması bu şüpheyi pekiştirmektedir.

Her iki şüpheli belge için söylenmesi gereken ortak bir değerlendirme de şöyledir; Osmanlı taşrasında devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda, yerel ayanların ve güç odaklarının devlet görevlilerini tahakküm altına alabileceklerini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Özellikle neticesi itibariyle bir menfaat temini söz konusu ise, insanların devlet gücünü yanlış ve kendi çıkarlarıyla örtüşür bir şekilde kullanabilmesi her zaman mümkün olmuştur. Esasen şüpheli gördüğümüz her iki belgede de bunu hissetmek mümkündür.

Sonuç

Osmanlı tarihinin yazımında kullandığımız belgelerin orijinalliği, üretilecek bilginin doğruluğu açısından çok önemlidir. Yine, her ne gerekçe ile düzenlenmiş olursa olsun, bugün itibariyle tarihin sağlıklı değerlendirilmesi açısından olduğu kadar günümüz hukukunun da hakkaniyet üzere işlemesi belgelerin orijinalliğine bağlıdır. Zira, geçmişten intikal eden belgelerin bazılarının günümüz hukukunda kullanıldığı düşüldüğünde bu tespitin önemi artacaktır. Bu bakımdan, Osmanlı Tarihi'nin en erken zamanlarından itibaren evrâkta sahteciliğin zaman zaman müracaat edilen bir yol olduğu hakikatinden hareketle, tarihçiler kadar hukukçuların da belgelere ihtiyatla yaklaşması gerekmektedir.

[38] Bkz. EK – 2.

EK – 1: Şüpheli Belge I [Kaynak: *Adana Şer'iyye Sicilleri,* defter no: 1, varak no: 37a]

A.Ş.S 1, varak 37a

Hamza Bey'e a'yân-ı vilâyetin kefâletidir.

Medîne-i Adana'da olan bi'l-cümle 'ulemâ ve a'yân meclis-i şer'a gelüb Ramazanoğlu evkâfına mütevellî olan Hamza Bey muvâcehesinde cedleri evkâfından olan Yeni Han demekle ma'rûf vakfın müsteciri olan Gazioğlu Ebubekir Bey'in müceddeden te'mîn-i bilâd içün Cezîre-i Kıbrıs'a nefyi içün emr-i âlî sâdır olmağın vâli-i vilâyet olan devletlü Ahmed Paşa ve cümlemiz ma'rifetleriyle ve ma'rifet-i şer'le taht-ı îcârında olan hân-ı mezbûru fesh ve Karslı El-hâc Ali Ağazâde Hasan Ağa'ya îcâr eyledikde eğerçi mûmâ ileyh Hamza Bey'e merkûm Ebubekir Bey tarafından zarar ü gezend vâkı' olur ise cümlemiz zâminiz ve kefîliz dedikleri iş bu mahalle kayd olundu. fî 11 min Rebi'i'l-âhir sene 1175. (9 Kasım 1761)

EK – 2: Şüpheli Belge II [Kaynak: *Adana Şer'iyye Sicilleri,* defter no: 58, sayfa no: 94, belge no: 246]

Mâ fihi mine'n-nesebi ve's-siyâde

Hâlen Adana mütesellimi Ser Bevvâbîn-i Dergâh-ı Âlî Ahmed Bey ve Mehmed Bey ibni El-hâcc Abdullah Paşa hazerâtları meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve mahfel-i dîn-i münîf-i Muhammedî'de şöyle takrîr-i kelâm eylediler ki:

Bundan akdem ceddimiz müteveffâ Hasan Paşa hâl-i hayâtında aslımızda şürefâlık var mıdır deyu taharrî ve tecessüs eylediklerinde nisvân tâifesinden çend hatunlar müteveffâ-yı mûmâ ileyh Hasan Paşa'nın babası El-hâcc Ali Ağa'nın vâlidesi (boş) nâm hatun Sis Kasabası ahalîsinden ve şürefâdan Yazıcızâde Ömer Ağa'nın kerîmesidir deyu 'alâ tarîkı'ş-şehâde inhâ ve ihbâr eylediklerinde müteveffâ-yı mûmâ ileyh Hasan Paşa tekâsül birle alâmet-i hadrâ ilbâs eylemeyüb ancak el-hâletü hâzihi bizler dahi aslımızı taharrî ve tecessüs eylediklerimizde kasaba-i mezbûre sâkinelerinden müsinn ve ihtiyâr nisvân tâifesinden Kürd kızı Aişe ve Eminoğlu kızı Aişe nâm hatunlar kasaba-i mezbûre mahkemesinde ma'kûd-i şer'de

bizim babamız müşârün ileyh El-hâcc Abdullah Paşa'nın babası müteveffâ-yı müşârün ileyh Hasan Paşa'nın babası mûmâ ileyh El-hâcc Ali Ağa'nın vâlidesi merkûme hatun mûmâ ileyh şürefâdan Yazıcızâde Ömer Ağa'nın kerîmesidir bizler bu husûsa bu vech üzere şâhideyiz şehâdet dahî ideriz deyü merkûmân hatunların şehâdetlerini kasaba-i merkûme ahâlisinden Hacı oğlu Osman ve Halil Efendi ve Hacı Hüseyin oğlu Mustafa ve Kara Halil oğlu Halil ve Behram Beşe ve Çavuş oğlu Memiş Ali nâm kimesneler taraflarımıza 'alâ tarîki'ş-şehâde inhâ ve ihbâr eylediklerini mübeyyin yedlerimize bir vesîka-i enîka i'tâ olunmak murâdlarımızdır didiklerinde gıbbe't-tasdîki'l-mu'teber mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Hurrire fi'l-yevi'l-hâmis 'aşara min şehr-i Zi'l-hicceti'ş-şerîfe sene 'ışrîn ve mi'eteyn ve elf. (15 Z 1220/ 06 Mart 1806)

Şuhûdü'l-hâl

(YOK)

EK – 3: H. 1274 / M. 1858 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayununda sahtekârlık ile ilgili yer alan maddeler [Kaynak: *Cüzdân-ı Kavânîn-i Osmaniyye,* Mürettibi: Müntesibîn-i Hukukdan Adanalı Kasparyan Arasdakis, Asadoryan Matbaası, İstanbul 1312, s. 969-973]

ONBEŞİNCİ FASIL

SAHTEKÂRLIK BEYANINDADIR

148. Mâdde: Evâmir-i Devlet-i 'Aliyyeyi taklîd eden ve ettiren ve me'mûrîn-i devletin sahh ve imzâsını taklîd eden ve ettiren ve Devlet-i 'Aliyye me'mûriyetlerine ve me'mûrlarına mahsûs bir mühre taklîden sahte mühür i'mâl eden ve böyle sahte mührü isti'mâl eyleyen ve bi'l-cümle hazâ'in ve mâl sandıklarının mutedâvil olan eshâm ve tahvîlât ve sirki ve sâire her gûnâ senedâtını taklîd veya sahtekârlıkla tağyîr eden ve böyle sahte kavâ'im ve senetler isti'mâl veyâhûd memâlik-i mahrûseye idhâl eyleyen kimseler on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe ya kalebentlik cezâsı ile mücâzât olunur.

149. Mâdde: Her kim mîrîye müte'allik olan her nev'i tuğralı damgalardan birini taklîd veya sahtekârlık sûretiyle tağyîr eder ise on seneyi tecâvüz etmemek üzere muvakkaten kürek ya kalebentlik cezâsı ile mücâzât kılınur ve böyle tuğralı mîrî damgalarından birini bir takrîb ele geçirüb de ânı devlet ve memlekete muzırr olacak sûretde isti'mâl eden kimse üç sene habs olunur.

150. Mâdde: Her nev'i emti'a ve eşyâ üzerine Devlet-i 'Aliyye nâmına olarak basılmağa mahsûs olan ve gerek bir me'mûriyete ve gerek devletin ruhsatıyla olan bir şirkete veyâhûd bir ticâret evine mahsûs bulunan her nev'i mühür ve damga ve nişânlara taklîd veyâhûd o makûle sahte damga ve nişânları isti'mâl eyleyen kimse üç sene habs ile mücâzât olunur ve bu sahtekârlığından dolayı vâki' olan zarar kendisine tazmîn ettirilir. Her kim bu misillü mühür ve damga ve nişânların asıllarını bir takrîb ele geçirib de gerek hükümet ve me'mûriyetlerin ve gerek bir cem'iyet-i ticâretin ve bunların emsâli hey'et ve şirket-i mahsûsanın menfa'atine muzırr olacak halde isti'mâl eyler ise altı aydan bir seneye kadar habs ile te'dîb kılınur ve bu sûretle vâki' olan zarar dahi ol kimseye tazmîn ettirilir.

151. Mâdde: Mevâdd-ı sâbıkada beyân olunan sahtekârlık ile müttehem olan kimselerden her kim ol cinâyetlerin tamâm-ı icrâsından evvel veyâhûd daha hükümet tarafından emr-i taharrîyâta şurû' olunmazdan mukaddem keyfiyeti ve mütecâsir olanları cânib-i hükümete ihbâr eder ve emr-i taharriyata şurû' olunduktan sonra dahi sâir müttehemlerin ahz u girift olunmalarına hizmet eyler ise mücâzâttan mu'âf olub fakat muvakkaten Zaptiye Nezâreti altında tutulur.

152. Mâdde: Me'mûrînden her kim olur ise olsun hîn-i icrâ-yı me'mûriyetinde mukaddem yapılmış olan i'lâm ve mazbata ve sâ'ir senedâtın veya defter ve cerîde ve sâ'ir sicillâtın gerek sutûru arasına ilâve ve gerek hatt ve hâtem veya imzâyı tağyîr ile veya bir şahsın ismi yerine diğer bir şahsın ismini koymak ile sahtekârlık eder ise on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten kürek yahut kalbentlik cezâsı ile mücâzât olunur ve eğer bu sahtekârlığı eden kimse me'mûrînden değil ise yedi seneyi tecâvüz itmemek üzere muvakkat kürek veyâhûd kalebentlik cezâsı ile mücâzât olunur.

153. Mâdde: Bir me'mûr, mecâlis ve mehâkimde ve sâ'ir umûr-ı 'ibâd rü'yet olunan mahallerde erbâb-ı mesâlih için yapılan her nev'i senedât ve evrâk-ı resmiyeyi me'mûriyeti iktizâsınca tanzîm eder iken gerek sâhibi maslahat olanların takrîr ve ifâdelerini başka türlü yazarak ve gerek keyfiyet-i gayr-i sahîhayı sahîh yerine veyâhûd i'tirâf olunmayan bir hâl ve keyfiyeti i'tirâf olunmuş hükmüne koyarak hilekârlıkla asıl maddeyi veyâhûd ahvâl-i müteferri'asını tağyîr ile sahtekârlık eyler ise on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten yâhût kalebentlik cezâsı ile mücâzât olunur.

154. Mâdde: Maddeteyn-i sâbıkateynde beyan olunan sahte evrâkı bilerek isti'mâl edenler yedi seneyi tecâvüz etmemek üzere muvakkaten prangabent ya kalebent kılınur.

155. Mâdde: Bir şahsa müte'allik olan evrâk-ı mahsûsada bâlâda beyân olunan sûretle sahtekârlık eden ve bu makûle sahte evrâkı bilerek isti'mâl eyleyen kimseler bir seneden üç seneye kadar habs ile mücâzât olunur.

156. Mâdde: Yol emri ve mürûr tezkeresi ve pasaportlara sahte isim yazdıran veyâhûd bu makûle hîle ile yol kağıtlarını istihsâl için kefâlet eyleyen şahıs altı aydan iki seneye kadar habs olunur.

157. Mâdde: Yol emri ve mürûr tezkeresi ve pasaportu sahte olarak yapan ve yahut sahîh olan böyle bir yol kağıdını tağyîr ve tahrîr eden ve bu makûle sahte ve tağyîr olunmuş evrâkı isti'mâl eyleyen eşhâs bir seneden üç seneye kadar

habs olunur.

158. Mâdde: Hancı ve kahveci ve bekar odacısı ve lokantacı ve sâir bu misüllü icâre-i yevmiye ile şunu bunu iskân eden kimseler oda ve sûkna verdikleri eşhâsın sahîh isimlerini bildikleri halde nâmı diğer ile sahte olarak deftere kayıt ettirir ise bir aydan üç aya kadar habs olunur.

159. Mâdde: Mer'î olan usûl ve nizâmı iktizâsınca kefâlete rabt etmeksizin mürûr tezkeresi veren me'mûrlar me'mûriyetlerinden azil ve altı aydan bir seneye kadan habs ile mücâzât olunur. Bu misillü me'mûrîn verecekleri yol kağıtlarına bilerek sahte isim yazar ise altı aydan iki seneye kadar habs olunur.

160. Mâdde: Her nev'î hidemât-ı devletten kendini veyâhûd âhîrini mu'âf ettirmek üzere etıbbâ ve cerrâh nâmına olarak 'ill-i vücûdiyesini mutazammın sahte şehâdetnâme yapan şahıs bir seneden üç seneye kadar habs olunur.

161. Mâdde: Tabîb ve cerrâhlardan her kim birinin iltimâsına mebnî veyâhûd hatıra ri'âyeten hizmet-i devletten mu'âf ettirmek için aslı olmayarak marazı ve 'illeti vardır diye şehâdet eder ise bir seneden üç seneye kadar habs olunur ve eğer bu sahtekârlığı akça ve hediye ahzıyla irtikâb etmiş ise hakkında mürteşî cezâsı ve akça veren hakkında dahi râşî cezâsı icrâ olunur.

162. Mâdde: Her ne türlü sahte ve taklîd şey olursa olsun bilmeyerek isti'mâl edenler cezâdan ma'fûv tutulur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi
Konya Şer'iyye Sicilleri, defter no: 42.

Adana *Şer'iyye Sicilleri,* defter no: 1, 58.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
A.}MKT.NZD. dosya no: 171, gömlek no: 62, Tarih: 9 Ra. 1272/19 Kasım 1855.

A.}MKT.MHM. dosya no: 370, gömlek no: 13, Tarih: 4 Ş. 1283/12 Aralık 1866.

A.}MKT.UM.. dosya no: 234, gömlek no: 7, Tarih: 17 Ş. 1272/23 Nisan 1856.

A.}MKT.MVL.. dosya no: 109, gömlek no: 12, Tarih: 29 Z. 1275/30 Temmuz 1859.

A.}MKT.UM.. dosya no: 118, gömlek no: 39, Tarih: 9 Ra. 1269/21 Aralık 1852.

BEO. dosya no: 3867, gömlek no: 289966, Tarih: 9 Ra. 1329/10 Mart 1911.

DH. MKT. dosya no: 2365, gömlek no: 71, Tarih: 28 S. 1318/22 Haziran 1900.

DH. MKT. dosya no: 2671, gömlek no: 17, Tarih: 5 Za. 1326/29 Kasım 1908.

İ..DUİT. dosya no: 177, gömlek no: 55, Tarih: 8 Ca. 1339/18 Ocak 1921.

MF.MKT. dosya no: 1230, gömlek no: 39, Tarih: 17 Z. 1335/4 Ekim 1907.

TFR.I..KNS.. dosya no: 5, gömlek no: 449, Tarih: 5 Ş. 1322/15 Ekim 1904.

ZB. dosya no: 323, gömlek no: 131, Tarih: 14 H. 1324/27 Haziran 1908.

ZB. dosya no: 428, gömlek no: 132, Tarih: 18 Te. 1324/31 Ekim 1908.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)
Atik Esham Mühürleri Defteri, defter no: 1242

Vakıf Gureba Personeli Mühür Defteri, defter no: 5460.

TELİF VE TETKİK ESERLERİ

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

ARSLAN, Ahmet Turan, "Eski Kitap ve Belgelerde Kullanılan Kısaltma ve Rumuzlar", *XIV. Türk Tarih Kongresi* (9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler), Ankara 2005, s. 1533.

AYDIN, Bilgin – KESKİN, İshak, "Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi", *Osmanlı Araştırmaları,* S. XXXI, İstanbul 2008, s. 197-228.

BALTACI, Cahit, "İslamda Diplomatik İlminin Doğuşu", Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan – 2 Mayıs 1986, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s. 54-58.

BALTACI, Cahit, İslam Paleografyası (Diplomatik-Arşivcilik), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1989.

CEYHAN, Muhammed, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", *OTAM Osmanlı Hukuk Tarihi*, S. 29 / Bahar 2011, Ankara 2012, s. 49-82.

Cüzdân-ı Kavânîn-i Osmaniyye, Mürettibi: Müntesibîn-i Hukukdan Adanalı Kasparyan Arasdakis, Asadoryan

Matbaası, İstanbul 1312.

FAULMANN, Carl, *Yazı Kitabı Tüm Yer Kürenin, Tüm Zamanların Yazı Göstergeleri ve Alfabeleri,* Çev: Itır Arda, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlılarda Kitâbet-i Resmiyyeye Dair Eserler Hakkında Bazı Gözlemler", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 2.

KURT, Yılmaz– ERDOĞRU, M. Akif, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkaf Defteri,* TTK Yayınları, Ankara 2000.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998.

LUNDE, Paul, *İşaretler Semboller Kodlar Gizli Diller Şifreler Kitabı*, NTV yayınları, İstanbul 2010.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Osmanlı Devletinde Taşra İle Merkez Arasındaki Bürokratik İşleyiş Hakkında Bazı Bilgiler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda)", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 31-36.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 1, MEB Yayınları, İstanbul 2004.

UNESCO

çatalhöyük

KONYA

TARIM VE ŞEHİRCİLİK 10 BİN YIL ÖNCE BU TOPRAKLARDA DOĞDU

BENİM ŞEHRİM

KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

UĞUR İBRAHİM Altay
KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANI